

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Katalin A. Hegedűs

Mađarsko nemačke veze u vojvođanskoj
mađarskoj prozi i periodici međuratnog perioda

Doktorska disertacija

Beograd, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Katalin A. Hegedűs

The relationship between the Germans and
Hungarians reviewed through the Hungarian
fiction and periodicals in Vojvodina between
two Wars

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Mentor:

dr prof. Marija Cindori-Šinković, redovni profesor, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Katedra za hungarologiju

Članovi komisije:

Prof.emer. dr Slobodan Grubačić, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Katedra za germanistiku

dr Vesna Matović, naučni savetnik, Univerzitet u Beogradu, Institut za književnost i umetnost

Datum odbrane: 2015.

Mađarsko nemačke veze u vojvođanskoj mađarskoj prozi i periodici međuratnog perioda

Rezime

Predmet rada je viđenje vojvođanskih Nemaca u književnim tekstovima vojvođanskih Mađara u međuratnom periodu. Naša razmatranja usmerena su na nacionalno relevantne slike Nemaca u kulturi Mađara u Vojvodini. Odraž kulturnog života susrećemo u raznim semantičnim poljima i vidovima manjinske kulture, konkretno u mađarskoj periodici i u mađarskoj književnosti.

Cilj rada je prikaz odnosa između dveju manjinskih naroda u međuratnom periodu sa posebnim naglaskom na književnost i kulturu. Međuratni period je posebno interesantan, jer su Mađari postali manjinski narod, tada su počeli oblikovati svoj manjinski identitet, svoju kulturu i književnost i nastojali da se zbliže sa ostalim manjinama, tako i sa Nemcima. U novoj političkoj situaciji Mađarima se nemačka manjina učinila kao prirodni saveznik u načinu traženja puteva, ostvarivanja novih ciljeva, posebno u pogledu stvaranja kontakata.

U uvodnom delu rada posvećujemo prostor naseljavanju Nemaca i Mađara na tlo Vojvodine. Predstavljamo izvore, istoriografske teme na području manjinske politike s obzirom na čestu prisutnost i isperpletenost narative i historiografije u književnim delima – predmetu istraživanja. Skoncentrisaćemo se na literarne časopise *Vojvođanski Napis* (Vajdasági Írás) i *Kalanda* ([Krstina], Kalangya), kao i na romane vojvođanskih piasaca: Ferenc Herceg (Herczeg Ferenc, 1863-1954), Karolj Molter (Molter Károly, 1890-1981), Nandor Gion (Gion Nándor, 1941-2002), Imre Čepe (Csépe Imre, 1914-1972) i Janoš Herceg (Herceg János, 1909-1995). Mada su neka njihova dela nastala posle Drugog svetskog rata, u njima je prikazan međuratni svet.

U navedenim časopisima analiziraćemo sve napise koji se odnose na Nemce, sunarodnike, savremenike mađarske manjine, i nemačke stvaraoce iz matičnih zemalja, Nemačke i Austrije, čija se dela prikazuju u vidu recenzija i kritika. Vojvođanski književnici – romansijeri, čija dela istražujemo, stvarali su delom u naznačenom periodu i delom kasnije, posle Drugog svetskog rata. Zajedničko je ovim delima, što njihovi

autori – delom pomađareni Nemci – prikazuju međusobne odnose Mađara i Nemaca sa kulturnog i sociološkog aspekta, često sa autobiografskim elementima. Marginalno prikazujemo odnos vojvođanskih nemačkih romanopisaca prema Mađarima, kroz dela podunavskog Nemca Adama Milera Gutenbruna iz Vojvodine (Adam Müller-Guttenbrunn, 1852-1923).

U radu polazimo od činjenice da su književnost i štampa prvobitna sredstva stvaranja, odraza i izražavanja nacionalnog identiteta. Književna periodika je od primarnog značaja u razvitku mađarske književnosti, kulture i društvenog života.

Hipotezu, da su se ove dve nacije dobro slagale, od vremena naseljavanja sve do kraja Drugog svetskog rata, zbog bliskosti njihove vere i kulturne baštine, podvrgavamo ispitivanju. Do kraja rada stižemo do preispitivanja ove hipoteze na osnovu kulturnog života i književnosti Mađara. Nakon otcepljenja od Matice, Mađari su se, traživši oslonac i referentnu tačku, nastojali da se približe Nemcima, koji su im u mnogome bili uzor organizovanog ekonomskog života.

Za prikazivanje odnosa dveju nacija u ogledalu književnosti i periodike koristimo se pre svega metodama imagologije i komparativne imagologije. Ove izrazito interdisciplinarne metode koriste saznanja istorije, antropologije, sociologije, psihologije, kulturnih i političkih studija. Putem analize tekstova, pomoću komparativne imagologije nalazimo i objašnjavamo modele kolektivnih opažanja i predstava kod nemačke nacionalne zajednice.

Istorija književnosti vojvođanskih Mađara mogla bi se napisati tragom istorijata njenih časopisa i periodičnih publikacija. Pri istraživanju i analiziranju pomenutih literarnih časopisa nismo se koristili analitičkom metodom, jer za postizanje cilja ovog rada nisu bitne fizičke pojedinosti časopisa, već intelektualna strana, sadržaj i pogled na svet autora. Literarni časopisi ne odlikuju se samo po sposobnosti vrbovanja novih autora, podupiranju autorskih namera i ciljeva, već im je zadatak vrednovanje, ne samo književnog života, već i svesti i položaja svog naroda. Ovu stranu časopisa Vojvođanskog Napisa i Kalande smo analizirali i prikazali sliku Nemaca u svesti vojvođanskih Mađara.

Ključne reči: vojvođanske Švabe, Mađari, manjinska kultura, vojvođanska mađarska periodika, *Vojvođanski Napis*, *Kalađa*, romani

Naučna oblast: kulturologija

Uža naučna oblast: hungarologija, germanistika

UDK:

The relationship between the Germans and Hungarians reviewed through the Hungarian fiction and periodicals in Vojvodina between two Wars

Abstract

The topic of this study are the Germans in Vojvodina, reviewed from the perspective of the Hungarians in Vojvodina, between two Wars. Our review is focused on the German national image to the Hungarian culture in Vojvodina. A reflection of cultural life is presented by various semantic values and aspects of the minority cultures, especially in the Hungarian periodicals and the Hungarian literature.

The aim is to show the relationship between the two minorities between two Wars, with a special emphasis on literature and culture. The period between two Wars is particularly interesting; due to the fact that the Hungarians became a minority and at a time they started shaping their minority identity, their culture and literature; they endeavored to bring them together with other minorities, as well as with the Germans. In the new political situation, they seemed as natural allies, finding the best ways to achieve new goals and especially to create contacts. The first part of this study is dedicated to colonization of the Germans and Hungarians on the territory of Vojvodina. The sources are introduced as historiographical topics in the field of minority policy, regarding to their frequent presence in the narratives and interference of historiography in the literary works – which are the subjects of our research. The focus is on the literary magazines "Vajdasági Irás" and "Kalangya", and also on the work of the novelists from Vojvodina such as Ferenc Herczeg (1863-1954), Károly Molter (1890-1981), Gion Nándor (1941-2002), Csépe Imre (1914-1972) and Herceg János (1909-1995). Although some of the works were created after the World War II, they displayed the world between the two Wars.

In these periodicals, all the articles related to the Germans, compatriots and contemporaries of the Hungarian minority will be analyzed, and also the German artists in their home countries, Germany and Austria, whose works are displayed in the form of reviews and criticism. The writers and novelists from Vojvodina, whose works are being analyzed, created their works in that specified period and later, after the Second

World War. Common to these works are their authors, mostly Germans who were assimilated to Hungarians, showing the interrelations of Hungarians and Germans from the cultural and sociological aspects, often by using autobiographical elements. We would like to show insignificant relationship between German novelists from Vojvodina and Hungarians, through the work of the Danube German from Vojvodina: Adam Müller-Guttenbrunn, (1852-1923).

This study is based on the fact that literature and the press are the original means of creation, reflection and expression of national identity. The literary periodicals are of primary importance in the development of Hungarian literary culture and social life. Hypothesis, that these two nations get along, from the time of settlement until the end of World War II, due to the proximity of their religion and cultural heritage, is on the test. By the end of the study, this hypothesis is reached the partial denial on the basis of cultural life and literature of the Hungarians. After the secession of Mother Country, Hungarians, asking for a support and a reference point, tried to get closer to the Germans. They considered them, in many ways, as a model of well organized economic life. The relationship between the two nations, reflected in the literature and periodicals, is shown primarily using imagology methods and comparative imagology. These methods use highly interdisciplinary knowledge of history, anthropology, sociology, psychology, cultural and political studies. Through the analysis of texts and also by comparative imagology, it is possible to find and explain models of collective perception and performance of the German national community. As for the Hungarians from Vojvodina, history of literature could be written by tracing the history of its journals and periodicals.

No analytical method is used in researching and analyzing these mentioned literary periodicals, since the goal of this study are not physical details of the magazine. The intellectual side of the magazine, content and the author's point of view, were relevant details for this study.

Literary magazines are not characterized only by the ability of recruiting new authors, supporting the authors' intentions and objectives, but their primary task is evaluating, not only the literary life, but also perception of the situation of their people. This side of the magazines "Vajdasági Irás" and "Kalangya" were analyzed and it displayed the image of the Germans in the minds of Hungarians from Vojvodina.

Keywords: Germans in Vojvodina, Hungarians, minority culture, Hungarian periodicals from Vojvodina, „Vajdasági Írás”, „Kalangya”, novels

Scientific field: cultural studies

Specific scientific field: Hungarology, Germanistics

UDC:

Sadržaj

Rezime	4
Uvod	12
Teorijski i metodološki pristup	12
Kolonizacija Nemaca na tlo Vojvodine	16
Nemačka periodika u Vojvodini u međuratnom periodu	25
Mađarska periodika u Vojvodini u međuratnom periodu	28
Vajdasági Írás – <i>Vojvođanski napis</i>	30
Pokretanje časopisa <i>Vajdasági Írása</i>	34
Ciljevi <i>Vajdasági Írása</i>	35
Vojvođanska mađarska književnost?	37
Sociografije u <i>Vojvođanskom napisu</i>	41
Nemci u <i>Vajdasági Írásu</i>	42
Predstavljanje austrijskih i nemačkih knjiga	44
Prevodi sa nemačkog jezika	45
Pripovetke sa nemačkom tematikom	46
Kornel Senteleki (1893-1933)	50
<i>Kalangya</i> , kolevka vojvođanske mađarske književnosti	55
Pokretanje časopisa <i>Kalangya</i>	59
Ciljevi <i>Kalangye</i>	60
Sociografije u <i>Kalangyi</i>	64
Imućni Nemci – blagostanje i marljivost	66
Nemačke organizacije – kao uzor	82
Austrijska i nemačka književnost u <i>Kalangyi</i>	87
Recenzije knjiga	92
Prevodi sa nemačkog jezika	104
Pripovetke sa nemačkom tematikom	105
Vojvođanske Švabe u romanima vojvođanskih Mađara,	109
od prekretnice vekova do II svetskog rata	109
Ferenc Herceg –A várhegy (Tvrđava,1933), A gótikus ház (Gotička kuća,1939)..	110
Karolj Molter – <i>Tibold Márton (Martin Tibold, 1937, 1958)</i>	114
Nandor Gion – <i>Latroknak is játszott (Svirao je i zlotvorima, tetralogija, 1973, 1976)</i>	115
.....	115
Imre Čepe – <i>Fordul a szél (Vetar se menja, 1965)</i>	117
Janoš Herceg	118
<i>(Visszanéző [Pogled unazad], 1979; Módosulások [Promene], 1989; Nyíló idő</i>	
<i>[Vreme koje se otvara], 1991; Régi dolgainkról [O našim bivšim stvarima], 1993; Tó</i>	
<i>mellett város [Pored jezera grad], 2009; Távlatok [Perspektive], 1983)</i>	118
Spoljne crte i karakter Nemaca	122
Ekonomski položaj Nemaca	130
Nacionalno osećanje Nemaca	133
Nemački pogled na Austrougarsku monarhiju	135
Dobrovoljna mađarizacija Nemaca	138
Mađarizacija nemačkih imena	143
Mešoviti brakovi	145
Mađari viđeni očima Nemaca	147
Pitanje obrazovanja i kulture	150

Nemačka književnost.....	154
Osvrt na romane Adama Miler-Gutenbruna.....	157
Zaključak	166
Bibliografija.....	172
Biografija autora.....	182

Uvod

Teorijski i metodološki pristup

Termin *kultura* ima latinski koren. Osnov može da se vidi u izrazu *cultus* (gajenje, obrada polja). Vremenom ovaj termin evoluirao i dobija metaforički smisao "obrada duha", u poznolatinskom: 1. poljoprivreda; 2. bogoštovanje; 3. negovanje ljudskih duhovnih kvaliteta. Među modernim evropskim jezicima, reč nastaje najpre u francuskom pa zatim prelazi u engleski i nemački jezik (culture, Kultur, mađarski - kultúra).

Kultura je kroz istoriju različito sagledavana, tumačena, i definisana. Pojam kulture u današnjem značenju pojavio se u drugoj polovini 18. veka. Studije kulture, kao akademsko polje, zaživeli su sredinom dvadestog veka sa ciljem izraživanja sveukupnosti manifestacija kulture, s naglaskom na one zanemarene i na marginu smeštene, van adamskog fokusa (popularna i posebno radnička kultura, rodni studiji i sl.).

U našem radu, pod pojmom kultura podrazumevamo oblik načina života jedne zajednice kroz običaje, vrednosni sistem, uzore i ideale, tojest pojam kulture koristimo u smislu skupa navika jednog kolektiva. Jednostavnije: kultura je proces standardizacije; celina duhovnih tvorevina, koju stvara "kolektivna volja" ili "predstava", "duša" jednog naroda, shodno čemu, ima onoliko "kultura", koliko ima zasebnih naroda, etnosa. Kulturologija istražuje materijalnu i simboličnu dimenziju kulture. Kulturna teorija daje teorijsku osnovu kulturoloških istraživanja. Svaka teorija kulture je teorijski nacrt shvatanja „kulture“ (npr. kao kontrast pojmu „društvo“) koja podrazumeva fenomene, mehanizme i osnovne strukture određene zajednice ili nacije. Kulturne teorije nalaze se zato na raskrsnici različitih naučnih disciplina, kao što su sociologija, etnologija, antropologija, itd.¹

Kulturna teorija se shvata još granom antropologije, semiotike i drugih srodnih disciplina, koja pokušavaju definisati koncept kulture. Po semiotici kultura je skup od ljudi izmišljenih i korišćenih signala. Kultura je podeljena u vremenu i u prostoru, ne

¹ Značajniji kulturni teoretičari: Theodor W. Adorno, Franz Borkenau, Pierre Bourdieu, Norbert Elias, Leo Frobenius, Max Horkheimer, Jurij Lotman, Claude Lévi-Strauss, Oswald Spengler, Max Weber, Geert Hofstede, Fons Trompenaars

postoji samo jedna kultura, razne kulture se povezuju i stupaju u međusobni odnos. Sa aspekta socijalne antropologije kultura je ono što je takođe naučeno, a ne urođeno, odnosno onaj deo čovekovog okruženja koji je on sam stvorio, mimo i preko prirode – oko sebe. Antropološko značenje kulture (kao način života) obuhvata sve ljudske aktivnosti i elemente nasleđa, nije svojina jedne uske grupe već čitavog društva i vrednosno je neutralna: dakle svaka “kultura”, u smislu celokupnog načina života jednog naroda ili jedne grupe, jednako je dobra. Antropolozi opisuju kulturu činjenično onako kakao je nalaze u raznim društvima. Većina je smatra odrazom sadašnjih okolnosti ili opet neki odrazom istorijskih slučajnosti². Sociologija, antropologija i kulturne studije 20. veka definitivno razbijaju jedinstvo “kulture” u okvirima jednog društva u mnoštvo posebnih “kultura”. Svaka kultura izražava određena uverenja, vrednosti i poglede, koji su, manje ili više zajednički za jednu kulturnu sredinu. Ispod najopštijeg nivoa nalaze se zajednički obrasci ponašanja i delovanja, karakteristični za neku određenu kulturnu skupinu.

U našem radu zastupljena je shvatanje pojma kulture, kao promenljivu društvenu pojavu, tj. dinamičku sociološku kategoriju, koja se istorijski menja, pored ostalog i zbog promena društvenih uslova i okolnosti. Moraju se izučavati ne samo konstantni, statistički elementi kulture nego i dinamički kulturni procesi. Promene u ljudskom društvu mogu se posmatrati jedino kao rezultati koji se odigravaju bilo u prostornoj bilo u vremenskoj dimenziji. U tom slučaju se može dogoditi da dve ili više kultura različitih društvenih grupa dođu u međusobni dodir i utiču jedna na drugu. Čitav taj dijalektički proces kulturne interakcije naziva se akulturacijom. To je kada kultura jednog naroda dođe u dodir sa kulturom drugog, susednog naroda u određenoj istorijskoj eposi. Vojvodina, čuvena po svojoj multietničnosti i multikonfesionalnosti, daje mnoštvo primera za akulturaciju. Narodi, koji su živeli na ovom području nisu mogli da se ne prilagođavaju svojim komšijama³. Međusobni uticaj na svakodnevni život je bio veoma raznolik i snažan. Uloga habzburških vlasti, koji su dobrim delom određivale način života podanika svih nacionalnosti, nije nipošto bila zanemarljiva. Gotovo

² Rodonačelnik ovog pravca je Edward B. Tylor (1871): Primitive Cultura [Primitivna Kultura]. London: John Murray.

³ Nemci od vojvođanskih domorodaca preuzeli su: način skladištenja kukuruza, proizvodnju duvana, gajenje paprika i dinja, počeli su gajiti „mangalicu“ – najčešća vrsta svinje u južnoj Ugarskoj. Kod uzgoja i preradi žita preuzeli su način rada: vršidbu. Naravno isti toliki, ako ne i veću uticaj su imali Nemci na susedne narode.

dvestopedesetogodišnji zajednički život Srba, Nemaca i Mađara u Vojvodini protekao je uglavnom mirno i prijateljski. Odnosi nisu bili niti preterano bliski, niti preterano emotivni, ali su bili uglavnom korektni i dobrosusedski.

U radu prikazujemo sliku Nemaca, Podunavskih Švaba u književnim delima vojvođanskih Mađara. Do dan danas se drži verovanje, da su Mađari i Nemci u Vojvodini bili dobri i bliski susedi, da su se dobro razumeli i imali su dobru saradnju. To verovanje proizilazi iz činjenice da ova dva naroda imaju iste kulturološke korene, istu religiju i dug zajednički život. Zajedno su se izborili sa svim poteškoćama prilikom naseljavanja Vojvodine posle Turaka. Detaljnom analizom literarnih tekstova iz međuratnog perioda, međutim, dobijamo drukčiju sliku. Te dve nacije su živeli na istoj teritoriji. Postavlja se pitanje da li su saradivali, da li su imali, koristeći današnji izraz, zajedničke projekte. Nakon Prvog svetskog rata, kada su Mađari postali manjina u novoj državi Jugoslovena, onda su tek shvatili da postoje druge nacije, koje već vekovima žive u manjinskom statusu. Tek tada su vojvođanski Mađari počeli da traže kontakte sa Podunavskim Švabama. Švabe su međutim kroz vekove izgradili svoj manjinski život i nisu se zblížili ni sa jednom nacijom sa teritorije Vojvodine, pa tako ni sa Mađarima. Nemci nisu imali potrebu da menjaju svoj način život ni posle Prvog svetskog rata, pre svega jer se njihov život nije promenio ni u novoj državi, budući da su oni bili i ostali manjinski narod.

Zajednički život i mešanje različitih naroda i njihovih kultura je česta pojava na našim prostorima, pre svega na teritoriji Vojvodine. Ovaj suživot je bio uslovljavan istorijskim i civilizacijskim kontekstom. Iz susreta različitih kultura su proizilazili različiti međusobni, međunacionalni odnosi. Susret sa drugim narodima je postala važna karakteristika istorijskog razvoja pojedinih nacija. Ovi međusobni uticaji odražavaju se, i dan danas se odražavaju, na umetnost i na književnost. Pisci koriste sve književne žanrove da bi prikazali sliku drugog, tako i drugog naroda. Ovu prikazanu sliku Drugog, u našem slučaju drugog naroda u književnim delima i u književnoj periodici, proučava imagologija. Ova naučna disciplina (zvana još internacionalna hermeneutika) pretpostavlja ne samo poznavanje kulture, jezika i mentaliteta Drugog, već i intenzivno proučavanje vrednosti i verovanja sopstvenog naroda. Iz toga proizilazi da cilj imagologije nije samo bolje razumevanje stranog, već i analiza sopstvenog identiteta,

kroz analizu Drugog. Literarni tekstovi su najviše doprineli upoznavanju stranih naroda i kultura. Literarno stvorena slika o Drugome, međutim, u većini slučajeva nije bila realna i tako je podsticala stvaranje stereotipa, pre svega negativnih stereotipa. Imagologija doprinosi tome da se iskorene ove nerealne slike.

Jedan od važnih aspekata imagologije je traženje odgovora na pitanje s kojih ideoloških polazišta, pod kojim istorijskim i društvenim uticajima je oblikovana slika drugog naroda na određenim prostorima. Na teritoriji Vojvodine, zahvaljujući politici Monarhije, mešanje naroda i kultura je bila svakodnevnica. Vladari su svesno i promišljeno naseljavali pripadnike pojedinih naroda u „drugi kraj“ Monarhije, da bi razbili kompaktnost jedne nacije na određenom prostoru. Naseljavali su i opustošena i nenaseljena područja iz ekonomskih razlog.

Pre imagološkog čitanja tekstova treba prvo odrediti istorijski-društveni-kulturološki kontekst u kojem su nastali. Takođe treba imati na umu, prilikom otkrivanja i istraživanja slike drugog naroda u književnim tekstovima, da i identitet pisca oblikuje sliku Drugog. Identitet presudno utiče na oblikovanje slike Drugoga, koji ne pripada njihovoj zajednici. (Matović, 2006:238)

Fernand Baldanšperže (Fernand Baldensperger) i Pol fan Tihem (Paul Van Tieghem), koji se smatraju osnivačima imagologije, kao sistematske naučne discipline, komparativnu imagologiju su zamišljali prostije i jednostavnije, nego u šta je ta disciplina vremenom izrasla.

„Oni su ovo područje rada svojevremeno zacrtali samo opisno kao „L'étranger tel qu'on le voit“ [Stranac kako se on vidi], podrazumevajući pod tim sliku nekog naroda u književnosti drugog naroda. Do isticanja ove problematike došli su zapazivši da su, u uslovima, kada komuniciranje među narodima nije bilo toliko intenzivno, pre svega putopisci, svojim opisima kako su videli neki strani narod, stvarali kod čitalaca ustaljene stereotipe, pojednostavljene kolektivne predstave o pojedinim karakterističnim osobinama ovih naroda.“ (Konstantinović, 2006:11)

Žan-Mari Kare (Jean-Marie Carré) je bio prvi, koji je 1948. godine govorio o imagologiji, kao o značajnom području komparatističkih istraživanja. Naziv *imagologija* je nastala na području francuske etnopsihologije. Zajedno sa svojim učenicima Žan-Mari Kare je radio na tome da se sve više potisne termin *stereotipi* u korist etnopsiholoških perspektiva imagologije. Osamdesetih godina prošlog veka je

Flamanac Hugo Disernik (Hugo Dysernick), profesor komparatistike u Ahenu, uveo termin *komparativne imagologije*, kao imagologiju dopunjenu novim metodološkim saznanjima. Ovaj termin su prihvatili i ostale discipline, pre svega one, koje se bave sociološkom psihologijom. (Konstantinović, 2006:12)

Komparativna imagologija je interdisciplinarna i na taj način omogućava bolje upoznavanje i razumevanje sveukupne istorije kulture. Putem analize tekstova, kao jezičkih posrednika stvarnosti, komparativna imagologija objašnjava modele kolektivnih opažanja i predstava kod nacionalnih zajednica.

Pomoću ove metode prikazujemo sliku Podunavskih Švaba kod vojvođanskih Mađara, koja se razvila tokom vekova zajedničkog života.

Kolonizacija Nemaca na tlo Vojvodine

Za razumevanje i literarno vrednovanje jedne manjinske književnosti, u našem slučaju mađarske u Vojvodini, potrebno je specijalno poznavanje okruženja, koje je u velikoj meri uticalo na tekstove. „Samo od sebe”, bez proučavanja biografija (sociološki, politički položaj autora u svojoj sredini, način rada, stručna sprema) ili istorije književnosti, bez konteksta tradicije, bez poznavanja geografskih uslova i jezičkih promena (npr održavanje jezika, gubitak jezika) ne može se razumeti manjina.

Budući da u radu istražujemo sliku vojvođanskih Nemaca u periodici vojvođanskih Mađara, treba prvo definisati nekoliko pojmova. U radu koristimo izrazito naziv Nemci, mada kako okruženje u kojem su živeli, tako i oni sami, sebe su nazivali Švabe.

Švabe: Prvi nemački kolonisti (sa nemačkog jezičkog područja) su bili iz oblasti gde se govorilo švapskim dijalektom (schwäbischer Dialektbereich) i zato se smatraju švapskog porekla (**Abstammungsschwaben**). Ova etnička oznaka je prenešena na sve nemačke imigrante, bez obzira sa kojeg područja su oni došli (**Nennschwaben**). Na osnovu njihovog porekla 1/3-a nemačkih doseljenika došla je iz Pfalca, 1/3-a iz Bavorske, 1/4-a sa švapskih teritorija Elzasa i Badena. „Svi Nemci u srednjem Podunavlju, kako švapskog porekla, tako oni po nazivu Švabe, počeli su sebe nazivati Švabama, kada su nakon Prvog svetskog rata, postali manjina u nacionalnim državama.

(Žiletič, 1994:3) Naziv "**Volksdeutsche**" potiče iz vremena Vajmarske Republike i odnosio se na „etničke“ Nemce, koji nisu imali nemačko državljanstvo. Ovaj naziv nije se odnosio samo na Nemce u Podunavlju već na sve Nemce izvan matice.

Pojam „**Donauschwaben**“, podunavske Švabe, po mišljenju nekih autora, stvorio je Adam-Miler Gutenbrun (Adam Müller-Guttenbrunn), neposredno pred Prvi svetski rat. Drugi tvrde, da je ovaj naziv po prvi put koristio geograf Herman Rüdiger (Rüdiger) i univerzitetski profesor Robert Ziger (Sieger), oboje iz Graca, između 1922-23, kao opis za Nemce na teritoriji Ugarske. (Senz,1993:19) Treće mišljenje, da je naziv prvi put koristio germanista Gerharda Gesemanna, prilikom jednog predavanja na univerzitetu u Pragu, decembra 1921, kada je nazvao „Doanuschwabama” koloniste nemačke nacionalnosti u podunavskom regionu. Ovakvo teritorijalno određenje zastupaju Zoran Žiletić i Horst Fassel. „Naziv Podunavske Švabe je 1930. godine potvrdio ministar spoljnih poslova Vajmarske Republike, zahvaljujući čemu nacionalna grupa je kao nemačko priznata.” (Lexikon.freenet.de/Donauschwaben) Zoran Janjetović zastupa mišljenje, da je ovaj naziv među samim podunavskim Švabama prihvaćen tek posle Drugog svetskog rata, da bi se ograničili od Švaba u Nemačkoj.

U ovom radu se pod nazivom *Vojvodina* podrazumeva područje nekadašnje, od Turaka okupirane južne Ugarske, koje je nakon Prvog svetskog rata postalo deo Jugoslavije.

Teritorija Bačke je 1699. godine zaključivanjem Karlovačkog mira, a teritorija Banata je 1718. godine zaključivanjem Požarevačkog mira bila oslobođena od opsade Turaka, nakon 150 godina. Ovaj južni deo Kraljevine Ugarske je pružao žalosnu sliku. Bio je opustošen, pun močvara, sa 4-5 stanovnika na jedan kvadratni kilometar. Po popisu stanovništva iz 1715-1720. godine današnja Bačka je brojala svega 20.000 duša. (Hegedús, 1998:5) Habzburški car zajedno sa svetovnim i crkvenim velikodostojnicima, hteo je da stvori od opustošene Panonije jednu prihvatljivu životnu sredinu, koja bi se prostirala od istočnih Alpa do Save i Dunava. U isto vreme na teritorijama nemačkih kneževina, u decenijama nakon zaključivanja Vestfalskog mira 1648. godine, broj stanovništva se znatno povećao i ljudi su sve teže dolazili do obradivog zemljišta. Opustošene teritorije Kraljevine Ugarske, koje su bile pod nadležnostima Habzburškog vladara, nudile su se nemačkom stanovništvu, koje često nije imalo ni dovoljno hrane za preživljavanje. Budući da su Habzburzima, kao i mađarskim plemićima bila potrebna

novčana sredstva, koja su obezbeđivali od poreza, mađarska skupština u Bratislavi 1722/23. godine je zatražila dozvolu od vladara Karla III. „da u državu pozovu slobodne ljude sa različitim zanimanjima, koji bi bili izuzeti od obaveze plaćanja poreza za 6 godina.“ (Hegedűs, 1998:5) Spomenuti zakon (član 103), je postavio temelje naseljavanja opustošene teritorije, oslobođene od Turaka. Na teritorije nemačkih vojvodstva poslani su agenti za regrutovanje. Slali su ih i centralne vlasti i privatni, bogati zemljoposedeoci. Ovi agenti su poneli sa sobom objavu vladara ili zemljoposedeoca, koju nisu samo pročitali na centralnim trgovima sela i gradova, nego su je i delili zainteresovanima. Sva tri vladara, koji su naseljavali Nemce, obećavali su im plodnu zemlju, lepe šume, zdravu vodu, 6 godina poreskog oslobođenja, 3 godine oslobođenja od plaćanja dažbine zemljoposjednik, izgradnju crkve od strane države, slobodno raspolaganje sa dobijenom zemljom, i mogućnost slobodne selidbe. Jedina obaveza im je bila, da svaka porodica raspolaže 500 forinti gotovine, i da do 1782. godine, do Edikta o toleranciji, budu katolici.

Nemačka migracija je imala tri velika talasa, koji se u nemačkoj literaturi naziva **Schwabenzug** – migracija Nemaca:

1. Karolinško naseljavanje između 1723-1726. godine, pod vladavinom Karla III. (1685-1740).
2. Terezijansko naseljavanje između 1763-1773. godine, pod vladavinom Marije Terezije (1740-1780)
3. Jozefinsko naseljavanje između 1782-1787. godine, pod vladavinom Jozefa II. (1741-1790)

Između 1744. i 1768. godišnje dva puta su naseljavani sumnjivi elementi društva iz Beča (skitnice, prostitutke, džeparoši i politički agitatori). Takva vrsta kolonista, međutim nije odgovarala vođstvu Temišvara, jer su oni Temišvar kao destinaciju za naseljavanje kompromitovali, i otežali vrbovanje vrednih paora, jer je Banat postao kolonija zločinaca.

U XVIII veku po približnoj proceni, stanovništvo Bačke i Banata se povećavalo sa nemačkim kolonistima na sledeći način:

	Državno naselj.	Privatno naselj.
Bačka	30.000	5.000
Banat	73.000	10.000
Ukupno	103.000	15.000

Većina doseljenika je stiglo rečnim putem do Ugarske, krenuvši iz Ulma, gde su se ukrkali u veće barke (nemački: Ulmer Schachtel), pa su preko Regensburga, Beča, Bratislave i Budimpešte stigli do Apatina, odakle su se peške uputili ka njihovim odredištima. Šta im se nakon toga dogodilo, to najbolje opisuje jedna nemačka izreka:

Die ersten hatten den Tod,
 Die zweiten die Not,
 Die dritten erst das Brot.

[Prve je zadesila smrt,
 Druge nemaština,
 Tek treći su imali hleba.]

Najveći problem je predstavljao navikavanje na ovdašnje okolnosti: Švabe-kolonisti došli su iz južne Nemačke koja je puna brda i planina, vazduh je zdrav, naspram toga Bačka i Banat su bili kao jedna ogromna močvara. Najčešća bolest je bila malarija, koja je tada još bila neizlečiva, i odnela je skoro polovinu naseljenika. Zbog toga su Banat i Bačku dugo spominjali kao „groblje kolonista“. I materijalno su se teško snalazili, jer ovdašnja agrikultura je zahtevala drugačije poslove nego napuštena domovina. U prvim decenijama trebali su da obezbede svoja imanja od poplava, de reše drenažu vode, da krče šume.

Kolonisti su na ovom delu Panonske Nizije, po carskom naređanju nosili titulu „večiti, slobodni podanici cara kralja“, dok u feudalno uređenoj Mađarskoj nije bilo drugih titula sem plemstva i kmetova. Nemački doseljenici su dobili građanska prava još pre Francuske Revolucije. U Banatu i u Bačkoj su nemački kolonisti živeli u takozvanoj „Vojnoj Granici“, koja se prostirala od Drave i Dunava sve do Balatona i zvala se „švapska Turska“. Vojne granice su se prostirale od Kninske Vojne Granice na severozapadu, do Kneževine Transilvanije na jugoistoku. Vojna Granica je služila kao odbranbeni pojas od napada Turaka. Nemci su imali pravo vlasništva nad zemljom, koju

su obrađivali. Imali su pravo na slobodu ženidbe, na odabir zanimanja, na naseljavanje i na putovanje. Oni su bili prvi samostalni i slobodni podanici, takozvani „slobodni seljaci“. (Pfeifer-Neugebauer, 2010:77) Većina Nemaca je bila katoličke veroispovesti, tek u trećem talasu imigracije su došli Nemci evangelisti. Migranti su bili pobožni, verni svojoj crkvi i vera im je bila važnija od nacionalne pripadnosti.

Među nemačkim naseljenicima su bili popovi i učitelji, koji su podučavali decu da pišu, čitaju i da broje na maternjem jeziku. Zahvaljujući ovoj brizi za obrazovanje, ne samo u gradovima već u svakoj nemačkoj zajednici, praktično nije bilo nepismenih.

Upoznavši susedne narode, Nemci nisu mogli da prihvate srpski način života, a Srbi su se takođe držali podalje od nemačkih kolonista. Gledali su na njih kao na nametljive strance koji oduzimaju njihovu zemlju i ograničavaju im stočarstvo. Miran suživot dveju nacija usledio je tek kada su i administrativno razdvojili sela različitih nacionalnosti. Tako su nastala tipična „dvojna naselja“ kao np.: Stari- i Novi Sivac, Stara- i Nova Palanka, itd. Gde se to nije moglo ostvariti, tamo su različite nacionalnosti živeli u različitim delovima naselja, Srbi, Nemci, kasnije Mađari, Slovaci, Rumuni i Rusini, svi posebno u svojim delovima naselja.

Već druga-treća generacija švapskih naseljenika osećala se kao domorodac. Većina njih je bila dvo- trojezična, jer im je poznavanje jezika pomoglo oko posla i oko društvenog napretka. Ovim okolnostima je sigurno doprinela i mađarska jezička dominacija, koja je aktivirala akulturaciju podunavskih Švaba, jer su oni zarad privrednog napretka zapuštali nacionalnu svest. Imali su međutim, jak regionalni lojalitet i osećaj pripadnosti višejezičkoj Habzburškoj Monarhiji. (Beli-Gönc, 2013:198) Region između Dunava i Karpata 1918. godine, imao je 1,5 miliona nemačkih građana. Uz malobrojnu grupu Nemaca u Bosni (oko 20.000), glavnina nemačke nacionalne manjine u Kraljevini SHS/Jugoslaviji se sastojala od takođe nevelike (35.000), ali ekonomski i društveno izuzetno jake skupine Nemaca u Sloveniji i Podunavskih Švaba u Vojvodini i Slavoniji. Uprkos tvrdnjama nacističkih propagandista, te grupe, sa vrlo različitom istorijom, položajem i tradicijom, nikad nisu srasle u jedinstvenu narodnu zajednicu [Volksgemeinschaft]. (Janjetović, 1999:241)

Posle sklapanja Versajskog mira 1919. godine su podunavske Švabe bile podeljene u tri države u kojima ih je čekala različita sudbina. U Rumuniji su imali odlično razvijen nemački školski i crkveni sistem, imali su svog „švapskog“ biskupa Dr.

Augustina Paha⁴. U Jugoslaviji su izgradili jako udruženje kroz već postojeće zadruge. U većini slučajeva su uspjeli da sačuvaju svoje škole, koje im je nova jugoslovenska država prepustila. „Slovensko stanovništvo je sa oduševljenjem dočekalo srpsku vojsku kao oslobodilačku, dok su Nemci i Mađari umnogome strahovali za svoju sudbinu.“ (Kasaš, 2004:265) Podunavske Švabe nisu imali poverenja u novu državu. Razlog nepoverenja je bila višestruka: kraljevska diktatura; opterećenje poljoprivredanika sa velikim porezima; nepravedna agrarna reforma; ograničena mogućnost kupovine obradivog zemljišta, dok u isto vreme paori slovenskog porekla dobijali su povlastice; zanemarivanje kolektivnih prava manjina, posebno manjinskog školstva; državni napori za asimilaciju, bezperspektivnost mladih, akademski obrazovanih pripadnika manjina zbog nemogućnosti obavljanja državnih ili društvenih službi. Postalo je jasno, da cilj podunavskih Švaba, da dobiju kulturalnu autonomiju - identičnu autonomiji koju su Srbi uživali u habzburškoj Monarhiji do 1912, neće biti ostvareno. (Beli-Gönc, 2013:204)

Privredna snaga podunavskih Švaba je, uprkos teškoćama, rasla, sve do II. svetskog rata. Švabe su činile petinu ukupnog stanovništva, četvrtinu zemlje su oni obrađivali, i trećinu prinosa su oni proizvodili. Sem žitarica – u glavnom pšenice – na pesku (na peskovitim i lesnim područjima, Telečka, Vršac i Bela Crkva) bili su švapski vinogradi, gde su proizvodili nemačka vina. Konoplju su proizvodili na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Banata. 1942. godine od 135 fabrika konoplja 101 je bila u švapskim rukama.

U jugoslovenskom Banatu, Bačkoj, Sremu i Slavoniji su nastale centralne zadruge Švaba „Agraria“ i „Švapsko-Nemački Kulturni Savez“ [Schwäbisch-Deutsche Kulturbund] kao i „Nemačka Fondacija“ [Deutsche Stiftung]. Nemačka poljoprivredna Zimska škola u Futogu je otvorena tek 1940. godine, tačno 20 godina nakon osnivanja Kraljevine Jugoslavije. Pored nemačkih srednjih škola u Beogradu i u Zagrebu, koje su bile podržane od strane nemačke ambasade, postojala je samo jedna privatna nemačka pedagoška škola u Vrbasu od 1931. godine i od 1933. jedna privatna nemačka građanska škola [Bürgerschule]. Obe su osnovane od strane Nemačke Školske Fondacije [Deutsche Schulstiftung] odobrene 1930. godine. Godine 1940 su osnovane

⁴ Augustin Pacha (1870. Moritzfeld, Banat, Kraljevina Ugarska - 1954. Temišvar, Banat, Rumunija) rimokatolički biskup Teišvarske biskupije. Zvali su ga švapski biskup (Schwabenbischof) i narodni biskup (Volksbischof)

nemačka gimnazija u Vrbasu i gimnazija u Apatinu. Ostala nemačka naselja su bila do 1941. bez nemačkih škola.⁵

Posle Prvog svetskog rata obrazovano je više nemačkih akademskih društava koja su se 28.08.1926, na skupštini u Zrenjaninu (Bečkereku) ujedinila u Nemački akademski savez Jugoslavije u Švapsko-nemačkom Kulturbundu [Landesverband der Deutschen Akademiker Südslawiens im Schwäbisch-Deutschen Kulturbund]. U leto 1940. konstatovano je da je procenat obrazovanih ljudi kod nemačke manjine (0,07%) niži od državnog proseka (0,1%). Malobrojnost visokoobrazovanih sunarodnika bila je ozbiljna prepreka u kulturnom razvoju. Za utehu, često se naglašavalo da je mlađa generacija intelektualaca odana sopstvenom narodu i spremna da se posveti njegovoj emancipaciji, dok su pre Prvog svetskog rata školovani Nemci brzo podlegli mađarizaciji. (Bešlin, 1995:159)

Nemački uticaj na svakodnevni život Srba i Mađara u Vojvodini bio je vrlo raznolik i snažan. On nije bio podjednak u svim sferama života, tj. bio je jači u onim oblastima gde je postojalo više prostora za usvajanje korisnih novotarija, kao što su poljoprivreda, privreda, graditeljstvo, itd. Pri tom Nemci nisu bili jedini koji su „davali“, a Srbi i Mađari nisu bili samo „primaoci“ kulturne uticaje. Naprotiv, između pripadnika tri naroda se razvila živa kulturna razmena, koja je, uz razmenu sa ostalim narodima u regionu, stvorila jedinstvenu svakodnevnu kulturu Vojvodine.

Nemački seljaci i zanatlije su bili radni, vešti, usmereni ka jednom cilju. Ovaj visok radni etos su posedovale i njihove žene, koje su aktivno učestvovala i u privredi. Podunavske Švabe su imali viši životni standard i njihov način života je bio uzoran. Ali kao uzor su služili Švabe i zbog drugih stvari: kultura rada, ishrane, stanovanja, manira, održavanje reda, jezika, tako da su oni odigrali jednu od ključnih uloga u procesu civilizacije regiona. Čuvena je bila i njihova štedljivost, koja se znatno razlikovala od običaja njihovih suseda, koji su prosipali pare i bili često alkoholičari.

Pre Prvog svetskog rata, zajednička država, zajednička istorija, stvorila je osećaj zajedništva, solidarnost između raznih nacija Karpatskog basena. Društvo nije bilo podeljeno po jeziku i nacionalnosti, već po statusu u društvu. Unutrašnji sukobi nisu bili nacionalni sukobi, već su bili sukobi različitih slojeva društva. Rumuni, Slovaci, Srbi ili

⁵ Entwicklung und Erbe des donauschwäbischen Volksstammes. Festschrift für Josef Volkmar Senz zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von Georg Wildmann, München 1982. Franz Schneider: 200 Jahre Landwirtschaft der Donauschwaben, str. 117.

Nemci, svi su se izjašnjavali kao državljani Ugarske. Deo Nemaca sa teritorije Monarhije je sebe nazivao *Deutschungarn-om* [nemačko-Mađari]. S druge strane, deo Nemaca je sebe držao za *Ungarländischen Deutschen* [Nemci u Ugarskoj]. Pod Ugarskom se podrazumevao geografski pojam, država sa više nacionalnosti, gde su se Nemci u kulturno političkom smislu izjašnjavali kao Mađari. Kod naroda Monarhije, sem Mađara, nije se razvila građanska emancipacija ni narodni suverenitet – nacija je značila državljanstvo. (Senz, 1977:13) Naučnici ovu pojavu nazvali su svest o hungarusu, svest o mađarstvu [hungarus-tudat]. Ovaj pojam zajednicu definiše na osnovu teritorije na kojem živi, tojest identitet naroda jene države se ne određuje po etničkoj ili po jezičkoj osnovi. Do početka XIX veka, do pojave nacionalizma, za stanovnike Ugarske je bilo važnije gde stanuju, nego kojoj nacionalnoj zajednici pripadaju. Višejezičnost je bila svakodnevnica. (Miskolczy, 2002:163)

Tokom poslednjih pet decenija postojanja Habzburške monarhije, nakon Bahove ere, Švabe su bili izloženi mađarizaciji u Ugarskoj, odnosno kroatizaciji u Hrvatskoj, koja je obuhvatila i deo Srema koji danas pripada Vojvodini. Mnogi odnarođeni Nemci su postali mađarski ili hrvatski prvoborci. Uzrok tome je bio nedostatak nacionalnih ustanova i težnja za usponom na društvenoj lestvici. Uz Slovake, Švabe su bile glavne žrtve tzv. asimilacije uspona [Austiegsassimilation]. (Janjetović, 1999:242) Jedan poznati primer asimilacije Švaba je pisac Ferenc Herceg (rođen 1863. kao Švaba Franc Hercog u Vršcu i umro u Budimpešti 1954. kao Mađar) koji je od savremenika bio slavljjen kao mađarsko književno polubožanstvo. On se potpuno pomađario i čak postao osnivač i predsenik mađarske revizionističke lige posle Prvog svetskog rata.

Kod Hrvata je broj radnika nemačkog porekla takođe bio velik. Dovoljno je spomenuti samo dva najistaknutija: Ljudevita Gaja i Josipa Jurja Štrosmajera.

Tridesetih i četrdesetih godina prošlog veka u širem sloju Švaba primetna je polarizacija na stariju generaciju, koja je stasala još u Ugarskoj, i na mlađu, koja je odrasla u Jugoslaviji i koja, iako ne zbog jugoslovenskog patriotizma, više nije htela da čuje za Mađarsku. (Janjetović, 1999:243) Ta nova generacija, koja je već na studije odlazila u Nemačku, umesto u Beč ili Peštu, osnovala je Pokret obnove [Erneuerungsbewegung]. Ovaj pokret je postao nacistička struja u Kulturbundu koju su predvodili pretežno mladi intelektualci, a koja se 1935. otvoreno suprotstavila konzervativnom vođstvu. (Bešlin, 1995:156)

Švabe, pre svega stara generacija je bila izrazito religiozna, kako rimokatolici tako i protestanti. Uz tradicionalnu religioznost Švaba, antisemitizam je bio glavna konstanta njihovog idejnog nasleđa. Međutim, ni drugi narodi u regionu nisu ostali netaknuti od antisemitizma. Kod nacionalno svesnijeg dela Švaba mržnja prema Jevrejima je verovatno, uz tradicionalne religiozne i ekonomske motive, imala, kao i kod srpskih antisemita, i svoju antimadžarsku notu, budući da su Jevreji u Vojvodini bili nosioci mađarske nacionalne ideje, kulture i jezika. (Janjetović, 1999:244)

Jedan izveštaj vlasti iz 1940. opisuje vojvođanske Nemce kao „izrazito antisemitske“, za razliku od pasivnih Mađara. (Janjetović, 1999:244)

Posle 1933. godine Treći Rajh je htelo da iskoristi podunavske Švabe, kao sredstvo u postizanju svojih spoljnopolitičkih ciljeva. Među samim Švabama je došlo do mimoilaženja mišljenja o politici i ciljevima matične države. U Mađarskoj su se grupacije okupljene oko Jakoba Blejera (1924, Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein – Kulturno Udruženje Nemaca u Mađarskoj) i Franca Baša (Nemačko Narodno Prijateljstvo) čvrsto vezivale za tadašnju nemačku politiku. Baš je 1938. osnovao Savez Nemaca u Mađarskoj [Volksbund der Deutschen in Ungar]. U Rumuniji vođe Nemaca počinju u tridesetim godinama da se orijentišu prema Trećem Rajhu, nakon što su osnovali Nationalsocijalističku Obnoviteljsku Organizaciju Nemaca u Rumuniji (NEDR). To osnivanje je dovelo do konflikata sa starijom generacijom. U Jugoslaviji je takođe došlo do sukoba među Švabama. Starije generacije i Katolička Crkva (koja je uložila velike napore da spreči nacifikaciju svojih vernika) su se protivili prihvatanju i propagiranju nove ideologije. Nije im odgovaralo uniformisanje nemačkih nacionalista. Uticaj Rimokatoličke crkve je vrlo dugo ostao prilično jak. On je doduše sputavao nacionalno osveščivanje, ali je istovremeno služio kao najjača brana nacifikaciji. Otpor Katoličke crkve je pretrpeo ozbiljan udarac u proleće 1938. kada su se raspale katolička omladinska udruženja u Bačkoj, gde je i bilo težište katoličkog otpora. Vođe nove ideologije su propagirali nove ciljeve. Većina podunavskih Švaba nije htela da se menja, hteli su da zadrže dotadašnji način života, tojest političku pasivnost.

U Apatinu se pojavio list *Die Donau* (Dunav - 22. juna 1935.). Izlazio je jednom sedmično (subotom) u tiražu od 1000 primeraka. *Die Donau* nije bio list za verska

pitanja, nego političko glasilo Katoličke akcije. Adam Berenc⁶, najeksponiraniji i najuporniji protivnik nacizma među Nemcima u Jugoslaviji, stvorio je od ovog nedeljnika pravu tribinu za polemiku sa Obnoviteljima. Osnovna optužba uperena protiv katoličke crkve bila je to što je anacionalna. Glavni razlog za odbojnost prema Berencu bila je njegova prohabzburška i mađarofilna orijentacija. (Bešlin, 1999:112)

Od pola miliona Nemaca u Jugoslaviji većina njih – 383.674 ili 80% - bili su vernici katoličke crkve. U Bačkoj je od 173.796 Nemaca bilo 130.000 (78%) katolika. (Bešlin, 1999:109)

Nemačka omladina u Bačkoj je pokazivala mnogo veći stepen oduševljenja nacionalsocijalizmom od Nemaca iz ostatka Mađarske. (Janjetović, 1999:257)

Nemačka periodika u Vojvodini u međuratnom periodu

Posle Prvog svetskog rata u Vojvodini je obrazovano više nemačkih akademskih društava koja su se 28.08.1926. na skupštini u Zrenjaninu (Bečkerek), ujedinila u Nemački akademski savez Jugoslavije u *Švapsko-nemačkom Kulturbundu* [Landesverband der Deutschen Akademiker Südslawiens im Schwäbisch-Deutschen Kulturbund]. U leto 1940. konstatovano je da je procenat obrazovanih ljudi kod nemačke manjine (0,07%) niži od državnog proseka (0,1%). Malobrojnost visokoobrazovanih sunarodnika bila je ozbiljna prepreka u kulturnom razvoju Nemaca. Za utehu, često se naglašavalo da je mlađa generacija intelektualaca odana sopstvenom narodu i spremna da se posveti njegovoj emancipaciji, dok su pre Prvog svetskog rata školovani Nemci brzo podlegli mađarizaciji. (Bešlin, 1995:158)

Prve novine u Novom Sadu pojavile su se u prvoj polovini XIX veka na srpskom jeziku. Mada su štampani u Pešti i u Beču (*Serbski Letopis* 1825, *Bačka Vila* 1841, *Napredak*, kasnije *Serbski dnevnik*, *Zastava*, *Branik*, *Straža*) autori su bili Srbi. Podunavske Švabe međutim nisu se interesovali ni za čitanje ni za štampanje nemačkih novina, nisu imali vremena za to. Bili su apolitični i zahvaljujući katoličkom kleru, oni su čitali duhovnu literaturu na nemačkom jeziku. Tanak sloj obrazovanih Nemaca, pre svega gradsko stanovništvo, čitao je štampu iz Beča, Pešte i Presburga, koja je poštom

⁶ Adam Berenz (1898, Apatin – 1968, Kaloča) rimo-katolički sveštenik, novinar, aktivista otpora u Bačkoj za vreme nacionalsocijalizma.

stizala u provinciju, Vojvodinu. (Beli-Gönc, 2013:198) Treba imati na umu da su Nemci, za razliku od Mađara, više čitali knjige od novina i listova. Najveći deo nemačke populacije je činilo seosko stanovništvo, koje je svakodnevno čitanje novina smatralo troškom i dangubom koja više priliči varošanima, tako da je taj luksuz sebi dopuštao samo nedeljom. (Janjetović, 1999:250)

Prve novine na nemačkom jeziku u Vojvodini su kasnije osnovane nego u drugim, od Nemaca naseljenim regijama. (Beli-Gönc, 2005:416)

Posebna karakteristika štampe na nemačkom jeziku u Vojvodini je njena lokalna, brojno ograničena čitalačka publika – zato su nemačke dnevne novine štampane izuzetno retko. „Provincijske novine“ – su specifičan fenomen medija podunavskih Švaba, jer među Srbima i Mađarima nije bilo tako uobičajeno da svako selo ima svoje novine. Međutim, ove nemačke regionalne novine nikad nisu dospele do šire čitalačke publike. (Beli-Gönc, 2013:198)

Prve švapske dnevne novine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bile su *Deutsches Volksblatt* [Nemačke Narodne Novine], koje su bile koncipirane kao centralni organ Nemaca u novoj državi, i postale su najvažniji i najuticajniji nemački organ u međuratnom periodu. Prvi broj je izašao iz štampe 25. oktobra 1919. U to vreme je nemačka štampa u Vojvodini doživela svoj vrhunac: bibliografije u tridesetim godinama XX-og veka beleže čak 40 listova, nedeljnih, mesečnih, i tromesečnih časopisa, koje su izlazile na ovom području. (Beli-Gönc, 2013:200)

Štampa vojvođanskih Švaba je postepeno napravila zaokret u pravcu nacionalsocijalizma, sledeći, kao i ranije, tokove razvoja u matičnoj zemlji. (Janjetović, 1999:249)

Pokretanje časopisa *Folkswart-a*⁷ [Volkswart - Narodni čuvar] trebalo je da probudi kreativne potencijale nemačke inteligencije. Na ovu potrebu ukazao je u prvom broju profesor Filip Hilken⁸ u nadi da će *Folkswart* postati:

„štampano glasilo za zajednička kulturna pregnuća svih Nemaca u Jugoslaviji. Čak i više od toga (...) da će prokrčiti put našim Nemcima u izgradnji jedinstvene, samosvojne kulture. Mi Nemci u Jugoslaviji nemamo svoju sopstvenu kulturu. Istina, bogati smo visokoobrazovanim pojedincima u svim

⁷ Volkswart. Vierteljahresschrift für deutsche Volkstumspflege in Südslawien. Izlazi od oktobra 1932. do avgusta 1935. godine.

⁸ Philipp Hilken (1875 N.Vrbas-1938 N.Sad) učitelj, novinar. Jedan od najaktivnijih i najzaslužnijih kulturno-prosvetnih delatnika među Nemcima u Vojvodini.

oblastima i toga ne treba da se stidimo u poređenju sa drugim narodnostima. Ali veliki broj obrazovanih ljudi još ne znači kulturu. (...) Mi imamo nekoliko svetlih imena, ali ona su samo izuzetna pojava u odnosu na žalosnu činjenicu naše duhovne jalovosti. Kako siromašni moramo da izgledamo sami sebi ako se uporedimo sa, kod nas odomaćenom, mađarskom literaturom, a da i ne govorimo o, u hiljadu sokova potekloj, jugoslovenskoj literaturi, koja je u usponu.“ (Hilkene, 1932/2)⁹

Hilkene je, u želji da usmeri književne stvaraoce na zavičajnu tematiku i traganje za autentičnim izvorima, prilično oštro osudio aktuelne uticaje iz velikih gradova, na primer Berlina ili Beča.

U *Folksvartu* su se najčešće oglašavali profesori i učitelji iz srednjih i osnovnih škola. „Rado su slali kratke, nepretenciozne, ali u naučnom pogledu uglavnom korektne i dragocene priloge iz zavičajne istorije, etnografije, istorije umetnosti. Sa velikim entuzijazmom su pisali o načinu gradnje kuća, dečjim igrama, narodnim nošnjama, poreklu porodica u selima.“ (Bešlin, 1995:158) Literarnih tekstova u *Folksvartu*-u bilo je znatno manje.

Filip Hilkene, profesor germanistike – studirao je nemački jezik i književnost u Budimpešti, Ženevi, Lozanu i Parizu – jasno se ogradio od oponašanja književnih uzora iz matične zemlje:

„Vlastitom snagom moramo ozdraviti (...). Zbog toga moramo proizvesti sopstvene kulturne vrednosti, specifičnu kulturu. (...). Mi Nemci u Jugoslaviji uglavnom živimo na selu i imamo snažno i vredno seljaštvo. Šta će nam rafinirana velegradska kultura sa njenim stramputicama i zabludama, perverznom erotikom i poezijom koja buja iz truleži močvara i ponora.“ (Hilkene, 1932/1)

Osim ovog njegovog poslednjeg stava i mišljenja profesora Hilkenea prošlost Nemaca i Mađara u mnogome se podudaraju. *Folksvart* i literarni časopis Mađara, *Kalangya*, su imali iste ciljeve i težnje. *Folksvart* je u izvesnom periodu delovao kao *Kalangyi* kongenijalan časopis. Ipak, i teorijski prilaz i praksa mađarskog časopisa pružaju jednu dijametralno različitu sliku. Pregled i istraživanje literarnih časopisa *Vajdasági Írás* i *Kalangye*, u odnosu na repertoar nemačke književnosti, kao i njeno bavljenja sa vojvodanskim Nemcima, pokazuju da su Mađari sa dosta pažnje pratili

⁹ Hilkene, Philip (1932): *Unsere Ziele. Volkswart*, I/1.

prevashodno literarna zbivanja u Nemačkoj, ali isto tako i svakodnevni život Nemaca u Vojvodini.

Mađarska periodika u Vojvodini u međuratnom periodu

Štampa je bila glavni faktor javnog i kulturno-prosvetnog života Mađara u Vojvodini. U razdoblju između dva svetska rata su najznačajniji dnevni listovi na mađarskom jeziku bili *Délbácska* [Južna Bačka] u Novom Sadu, *Bácsmegyei Napló* [Dnevnik Bačke Županije] u Subotici, odnosno *Torontál* [Torontal] koji je osnovan 1871. u Zrenjaninu. Od nedeljnika je 1925. godine u Subotici je pokrenut *A Munka* [Rad], 1926. u Zrenjaninu *Tükör* [Ogledalo], a 1928. kao mesečnik, u Novom Sadu *Hitélet* [Verski život]. (Botlik-Csorba-Dudás, 1994:105)

Sa aspekta istorije mađarske štampe u Vojvodini promena granica posle Trijanonskog mirovnog sporazuma nije prouzrokovala lom. Štampa je zadržala svoj kontinuitet. Najbolji primer za to je nekadašnji list Henrika Brauna (Braun Henrik)¹⁰, *Bácskai Hírlap* [Bački vesnik], koji je od 1897. do svog prvog prestanka, početka 1919. izlazio svaki dan. Pauza je trajala svega nekoliko meseci, jer je list ponovo počeo izlaziti pod naslovom *Magyar Újság* [Mađarske novine]. Dve godine kasnije je uspeo vratiti svoj stari naslov. Isto tako uspešno se suprotstavio političkoj promeni i *Bácsmegyei Napló*¹¹, koji je izlazio redovno počev od 1903. godine. Mađarska štampa se još više razvila od kraja dvadesetih godina, broj listova se popeo na više desetina. Tokom dvadesetih godina je u Vojvodini, ... izlazilo dvadeset osam listova na mađarskom jeziku, od toga pet dnevnika, jedanaest nedeljnika, pet dvonedeljnika, četiri mesečnika i tri periodike.” (Botlik-Csorba-Dudás, 1994:107)

Mada je objavljeno i relativno mnogo knjiga, novine su igrale značajniju ulogu u književnom životu Mađara u Vojvodini. „Tokom dve decenije između dva svetska rata književnost jugoslovenskih Mađara je uglavnom živela na novinskim stupcima, pa se i

¹⁰ Braun Henrik (1869, Bajmok – 1918, Subotica), novinar. Radio u više listova u Subotici, najduže u redakciji *Bácskai Hírlap*, gde je postao vodeća ličnost, i zahvaljujući njemu su dnevnom listu prišli Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Somlyó Zoltán, Gyóni Géza, Stella Adorján i drugi.

¹¹ *Bácsmegyei Napló* [Dnevnik Bačke Županije] (1908-1941) dnevni list na mađarskom jeziku, sa sedištem u Subotici

pojava značajnih antologija i pokušaji pokretanja časopisa vezuju za pojedine listove.“
(Bori 1979:96)

Vajdasági Írás – Vojvodanski napis

U subotici je 4. marta 1928. godine izašao prvi broj „društvenog i beletrističkog nedeljnika“ *Képes vasárnap* [Ilustrovana nedelja]. Ovo je prvi časopis koji je pokrenuo posebnu književnu rubriku od 23. septembra 1928. pod naslovom *Vajdasági Írás* [Vojvodanski napis]¹². Osim književne rubrike list je imao rubrike za radio, modu, kozmetiku, pozorište i decu. Izveštavao je o društvenim i kulturnim dešavanjima, a pored književnosti iz matice dao prostora i vojvodanskim stvaraocima. Posle tačno dve godine, 14. septembra 1930. je izašao iz štampe poslednji put.

Vajdasági Írás je sa Kornelom Sentelekijem kao urednikom, izlazio na 32 stranice, doduše kao dodatak, ali ipak kao književni časopis sa određenim stepenom samostalnosti. U avgustu, mesec dana pre objavljivanja prvog broja Senteleki je u pismu Imreu Radou¹³ formulisao svoja optimistična iskustva: „(...) još nikada nisam video ovako impozantan kolektivni pokret na našim prostorima. Ozbiljno verujem da ćemo moći praviti veoma lepe i kvalitetne novine, koje će dostojno predstavljati kako ovde, tako i u inostranstvu jugoslovensku mađarsku kulturu.” (Szarvas, 2013)

Sentelekijev urednički rad nikako nije značio samo biranje i lektorisanje tekstova, nego je obuhvatao i zadatke organizovanja publike, uspostavljanja mreže za podršku i finansiranje lista itd. Senteleki je čak i kao autor bio ključni akter lista koji je uređivao. Imre Bori u monografiji o njemu piše ni manje ni više, nego da je „najznačajnija ličnost među piscima časopisa [bio] sam urednik, Kornel Senteleki (...): pesme, studije, kritike, romani, pripovetke, drame – sve u časopisu je vezano za njegovo ime!” (Szarvas, 2013)

Kornel Senteleki je između ostalog prihvatio uređivanje *Vajdasági Írása* zato, jer iako je književna rubrika u *Bácsmegyei Napló* bila idealna prilikom nastajanja nove vojvodanske književnosti, vremenom se javila potreba za zahtevnijim novinama, a ni književne talente nije mogao okupiti oko tog dnevnog lista. (Kolozsi, 1979:283)

¹² Urednik: Senteleky Kornél. Članovi uređivačkog odbora: Borsodi Lajos, Csuka Zoltán, Kohlmann Dezső, Draskóczy Ede i Szántó Róbert.

¹³ Radó Imre (1885, Pécel – 1944, Auschwitz) pisac i dramatičar. Najplodniji romansijer jugoslovenske mađarske književnosti između dva svetska rata. Bio je saradnik *Bácsmegyei Napló*, a posle Sentelekijeve smrti i urednik nekoliko brojeva *Kalangye*.

Materijalnu pozadinu za književni dodatak je obezbedio Zoltan Čuka¹⁴, a Kornel Senteleki se prihvatio duhovnog vođstva. Zoltan Čuka je, iako rođen u Vojvodini, rano dospao u Pečuj. Tamo je počeo delovati kao urednik (list pod nazivom *Diák* [Đak], *Krónika* [Hronika]) i tamo je objavio prva dela. Posle rata je primoran na emigraciju, ali se brzo snašao i postao jedna od vodećih ličnosti vojvođanske mađarske književnosti u nastajanju. Pripadao je grupi koja je posle raspada Srpsko-mađarske Bajsko-baranjske republike, koja je proglašena u Pečuju, stigla u Vojvodinu. Oni su bili takozvani „pečujski emigranti” koji su doneli sa sobom „avangardističko, međunarodno shvatanje književnosti sa aspekta klasne borbe”. (Botlik-Csorba-Dudás, 1994:106)

Vajdasági Írás je bio politički nezavisan, pokušavao je pridobiti i pisce levice (*Szervezett Munkás* [Organizovani radnik]) i desnice (*Napló* [Dnevnik])¹⁵. Senteleki je želeo da se književna rubrika osamostali i od *Képes Vasárnapa*. *Képes Vasárnap* se, naime, kao ilustrovani nedeljnik prilagođavao ukusu široke publike, što nije uvek odgovaralo ukusu ljubitelja književnosti. Senteleki se dugo zavaravao da *Vajdasági Írás* od matičnog lista dobija „samo publicitet”, ali ima različit izgled, formu, papir na kom se štampa. (Koložsi, 1979:285) Sve je to, međutim, bilo samo prilagođavanje okolnostima, jer Senteleki se nikada istinski nije odrekao plana da *Vajdasági Írás* postane nezavisni list.

Pokretanje *Vajdasági Írása* se pokazalo kao značajan književni događaj, iako se ubrzo ispostavilo da nije list nedostajao vojvođanskim stvaracima da bi objavljivali svoje tekstove, nego su pisci, tačnije dobri pisci nedostajali listu. Senteleki često nije imao dovoljno rukopisa, pa je morao popustiti od svojih zahteva i očekivanja što se tiče kvaliteta književnih priloga, i morao je objaviti i slabije, manje kvalitetne tekstove. Spuštanje nivoa je imalo i ozbiljne materijalne razloge. *Vajdasági Írás* se neprestano borio sa problemima solventnosti, dok je konkurencija, *Bácsmegeyi Napló* Ferenc Fenjveša, strahujući da će izgubiti svoj monopol, pokrenuo propagandu protiv *Vajdasági Írása*, a kasnije i *Kalangye*, i zahtevao od pisaca da se odluče između dva lista. „A budući da je Fenjveš mogao platiti, i to ne malo, jedna grupa pisaca mu se priklonila, naročito oni koji su i ranije pisali za njegove novine.” (Szirmai K., 1966:73)

¹⁴ Csuka Zoltán (1901, Plandište – 1984, Érd) pesnik, urednik, prevodilac, istoričar književnosti. 1928. je priredio prvu antologiju vojvođanskih mađarskih pesnika pod naslovom „Snop“.

¹⁵ „...*Vajdasági Írás* želi biti kolektivni izraz bez ikakvog pravca, svetonazora ili umetničke odrednice ...” (Senteleky, 1928)

Bácsmegeyi Napló je bio jedno od „centara“ vojvođanskih stvaralaca. Pored dnevnih informacija je davao prostora i lepoj književnosti. Ali iako je davao prostora za objavljivanje tekstova, nije birao među njima. Nije se trudio da usmerava književnost, da joj diže nivo i kvalitet. Senteleki i *Vajdasági Írás* nisu mogli da se takmiče sa *Bácsmegeyi Napló*, jer je i skromni honorar svojim autorima mogao isplaćivati samo neredovno i posle jednog vremena više ni troškove štampanja nije mogao pokrivati. Fenjveševu izdavačko preduzeće je služilo isključivo kapitalističkim interesima. Za njega je najvažnije bilo da odgovara svakidašnjoj vladi, uvek je u krivom svetlu prikazivao i stanje u Mađarskoj i negirao je postojanje samostalne vojvođanske mađarske književnosti. (Kende II, 2002:115) *Bácsmegeyi Napló*, na čelu sa Fenjvešom ne samo da nije podržavao jedini književni časopis vojvođanskih Mađara, nego je, kada god je imao priliku, o njemu govorio sa omalovažavanjem, kritikovao ga i sprečavao u razvoju.

Senteleki i mala grupa koju je okupio, međutim, uprkos teškoćama nisu se predavali. Urednik u uvodniku *Vajdasági Írása* predstavlja vojvođanske prilike.

„Ova zemlja je masna, rađa gordo žito, ali tu teško pušta korenje cvet misli, snova, lepote, od kojeg nema koristi i koji nije od životne važnosti. Uživanje u obilju vegetativnih radosti, srećan, jednostavan, sit materijalizam se odnose maćehinski prema duši, koja bi volela da leti daleko, visoko, u društvu orlova, ali koju u ovim predelima uvek vezuje težina i precenjenost materije.” (Szenteleky, 1928/30)

U ovom uvodniku Senteleki umetnički formuliše položaj vojvođanske književnosti u nastajanju. Smatra da Vojvodina koju je opisao i Ferenc Herceg, gde postoje samo veleposednici i seljaci bezemljaši, nije samo mit. Ovim prostorima nedostaje građanska srednja klasa. Veliki deo bogatih veleposednika nije mađarske nacionalnosti, njihove kulturne zahteve zadovoljava to što slede bečku modu, ali i to jedino zato jer „tako dolikuje“. Ne troše pare na književnost, razvoj zajednice. Voljni su pare dati samo za ono što donosi korist. Onaj tanak društveni sloj koji je do određenog nivoa pratio događanja u kulturi, nije mario za književnost koja je nastajala na teritoriji Vojvodine. Kulturnim i književnim centrom su i dalje smatrali Budimpeštu. U takvim društvenim okolnostima su hteli Zoltan Čuka i Kornel Senteleki održavati i distribuirati jedan književni nedeljnik. Obojica su bili svesni da će biti teško samo naći mecene,

nego i organizovati čitalačku publiku. Vojvođane je naime prvo trebalo naviknuti da čitaju književnost.

Ton Sentelekijevog uvodnika je sumoran i pesimistički samo na početku. Na kraju izražava nadu da će i u Vojvodini niknuti interesovanje za književnost. „Sa tom verom smo se udružili da pravimo novine, koje će u potpunosti, sveobuhvatno, bez nedostataka odražavati naš život, naša htenja. Želimo da budemo ogledalo maćehinski zapostavljene duše ove masne zemlje i svih njenih kulturnih dešavanja. Želimo da budemo reprezentativni pregled mađarske kulture Vojvodine.” (Szentelky, 1928/30). Nabraja i dužnosti novog književnog dodatka: kao prvo, uspostavljanje bliskih odnosa sa srpskohrvatskom kulturom. Drugi zadatak je vojvođanskoj publici predstaviti kulturne pokušaje koji „teraju pupoljke, drhte, cvetaju“ rasuti širom Vojvodine.

U januaru 1929. su uspeli donekle osamostaliti *Vajdasági Írás*. I dalje je bio dodatak lista *Képes Vasárnap*, ali je dobio nezavisno numerisanje. Od februara 1929. izlazi samo mesečno, ali sada već kao samostalni časopis. Počela je i posebna distribucija, nezavisna od *Képes Vasárnapa*, doduše pretplatnici ilustrovanog magazina ga i dalje dobijaju besplatno. „Ovi brojevi časopisa već imaju 100, pa čak i više stranica, i štampaju se na boljem papiru.” (Kolozsi, 1979:288) Osamostaljivanje i formalne promene, međutim, nisu mogli da poboljšaju kvalitet tekstova koji su pristizali u redakciju. Dok su zaista dobri pisci nedostajali, broj diletanata je bio sve veći u Sentelekijevom okruženju, zbog čega je kritikovan urednik, i to je bila okolnost koja je lepo polako, godinu dana posle pokretanja, dovela do ukidanja časopisa *Vajdasági Írása*. List je imao sve manje finansijske podrške, Senteleki nije mogao isplaćivati honorare, zbog čega su ga polako napuštali i profesionalni autori, a broj samozvanih pisaca se sve više povećavao. Dok je u početku list patio od nedostatka rukopisa, dotle su godinu dana kasnije problem stvarali mnogobrojni loši rukopisi.

Sentelekijev težak položaj i ogromne napore na planu podupiranja vojvođanske mađarske književnosti je krajem dvadesetih godina još retko ko cenio. Dobar primer za to je Sentelekijev portret iz pera Lajoša Feketea (Fekete Lajos)¹⁶ u rubrici „Vojvođanska straža“ *Vajdasági Írása*. Fekete priznaje da je predstaviti Sentelekija težak zadatak, pošto Senteleki nije samo na planu organizovanja književnosti razvio razgranate aktivnosti, nego i samo njegovo delo pruža obiman i bogat materijal (roman i

¹⁶ Fekete Lajos (1900-1973), pesnik, u Vojvodinu došao iz okruga Salaž u Rumuniji posle revolucionarnih događaja 1919.

pripovetke, drame, prevodi, kritike, pesme). Na kraju sužavajući bogato životno delo, Sentelekija predstavlja svojim čitaocima kao pesnika. Fekete je, dakle, izabrao lakši put i nije se bavio Sentelekijevim radom na organizovanju književnosti. Kao pesnika ga, međutim, ne stiže dovoljno nahvaliti, posebno ističući da ga smatra „najizrazitije bačkim pesnikom”.

„(...) a ipak je on taj vojvođanski pesnik koji vrapčije sivi local-couleur nizije, i pored njenih oporih, izbledele boja, ume dočarati na najumetničkiji način. Ova njegova dvojnost se najviše naglašava kada se zagrcne od neke velike, sveobuhvatne tuge, nekad zbog gubitka neke daleke lepote, nekad zbog čemernog sivila svoje okoline. Upravo zbog toga, iako je sa ove vojvođanske grude ponikla ova duša što stremi prema lepotama, nema niti jednu toplu boju, jedan topao glas od svog zavičaja, i samo taj vapaj gorčine bez ostatka izražava njegovo zajedništvo sa ovom zemljom.” (Fekete, 1929/10)

Posle pregleda Sentelekijevih aktivnosti Fekete naglašava da je „bezuslovno prikladno i njemu primereno mesto” pijedestal na koji ga je vojvođanska mađarska kultura postavila. Uz njegov pun karakter i zaokružen život Sentelekiju želi samo istrajanje „u sve težim borbama sa ugojenom bačkom ravnodušnošću”. (Fekete, 1929/10)

Pokretanje časopisa *Vajdasági Írása*

Jedan broj *Vajdasági Írása* je koštao 15 dinara, u Mađarskoj 5 pengé, u Rumuniji 150 leja, a u Čehoslovačkoj 12 kruna. List se, međutim, nije izdržavao iz prihoda od pojedinačne prodaje. Kao što smo već spomenuli, Zoltan Čuka je nadljudskim naporima pokušavao izgraditi krug pretplatnika i tabor mecena. Nažalost, uprkos njegovoj istrajnosti i trudu, vojvođanska čitalačka publika se pokazala nedovoljnom za izdržavanje jednog književnog časopisa. Na unutrašnjoj strani poleđine *Vajdasági Írása*, od prvog do poslednjeg broja su reklamirali vojvođansku književnost: „Vojvođanski Mađari od kulture čitaju dela vojvođanskih mađarskih pisaca!”

Budući da su su književne novine imale mesečni deficit od 43.000 dinara, morali su naći rešenje za finansiranje. Senteleki je naravno imao brojne ideje za ublažavanje materijalnih problema. Nažalost, ni jedna se nije pokazala uspešnom, jer su „(...)

mađarska ravnodušnost i policijske intervencije sa zaplenom tiraža onemogućili izlaženje *Vajdasági Írása*.” (Kende II, 2002:107)

Ni osamostaljivanje *Vajdasági Írása* od *Képes Vasárnapa* nije ublažila materijalne probleme. Časopis je mogao izlaziti samo neredovno, Senteleki je ozbiljno bio zabrinut da će izgubiti verodostojnost i ono malo poverenja koje su uspjeli sebi izboriti. U decembru 1929. Senteleki daje ostavku na mesto urednika. Njegova ostavka je ujedno značila i ukidanje *Vajdasági Írása*. Razočarao se u mecene koji su samo obećavali, ali istinski nikada nisu pomagali časopis. Svojom ostavkom je želeo sprečiti i da list zbog materijalnih problema padne na još niži nivo. (Kolozsi, 1979:289)

Uprkos tome što su jugoslovenske vlasti *Vajdasági Írás* uzastopno zaplenjivali, a policija redovno maltretirala redakciju, ipak nije to prouzrokovalo prestanak izlaženja lista. Krajem 1929. se list ugasio zbog materijalnih teškoća. (Botlik-Csorba-Dudás, 1994:109)

Dirljiv je Sentelekijev oproštaj od svoga lista:

„*Vajdasági Írás* u januaru ove godine prestaje da izlazi, pisci nemaju više kolektivni časopis, književnost nema više čist dom. Dnevni listovi doduše češće donose dragocene tekstove, ponekad i u inostranim časopisima nailazimo na dela vojvodanskih autora, ovako je ipak teško steći pregled naše književne letine. Ono što je *Vajdasági Írás* stvorio, to će polako, kao biljka bez korenja, da uvene, pupoljak samosvesti je zakrčljao zajedno sa pobačenim književnim planovima. Ponegde će se možda fijoke napuniti rukopisima, ali u najviše slučajeva će gigantična, nizijska ravnodušnost ugušiti snove u njihovom začetku.” (Szenteleky, 1930)

Ciljevi *Vajdasági Írása*

Prvenstveni cilj časopisa *Vajdasági Írása* je bio da izgladi književne sukobe u Vojvodini i ujedini brojne književne pravce. „Svojim izdizanjem iznad književnih pravaca i društvenih klasa, političkih gledišta, časopis nije želeo predstavljati manje do univerzalnost shvatanja i književnosti – sklapajući kompromise i tražeći kompromise i od svojih saradnika i od svojih čitalaca.” (Bori, 1983:390) U tom interesu je pokrenuta rubrika pod naslovom *Új arcú magyarok* [*Mađari novog lica*], u kojoj su predstavljeni

stvaraoci kako sa političke levice, tako i sa političke desnice¹⁷. U ovoj rubrici se predstavljaju samo mađarski pisci, pesnici, da bi prikazali aktere pocepane mađarske književnosti i njihovo stvaralaštvo. Program ove rubrike je razradio Senteleki, urednik rubrike je bio Lajoš Fekete.

Drugi cilj časopisa, predstavljanje vojvodanskim čitaocima ne mađarskih pesnika, je ostvaren u rubrici *Idegen költők* [Strani pesnici]. Naslov rubrike su „nasledili“ od *Képes Vasárnapi*, urednik je bio Kornel Senteleki. Njegov izbor iz svetske književnosti je, po mišljenju Imrea Borija, odgovarao njegovom ukusu, načitanosti i poznavanju jezika.

Kornel Senteleki je svoje ciljeve sročio u rime i posvećujući Zoltanu Čuki objavio na naslovnoj strani *Vajdasági Írása*. U ovu kratku pesmu sažima sve svoje probleme i teškoće, sa kojima kao organizator književnosti mora da se izbori. „Valja nam uzorati ledinu, tvrdu, zaparloženu ledinu / koščatu, tvrdu, ravnodušnu koru, / ispod koje hladna kao smrt leži / Savest. (...) Plugom tu nije zašao nikada niko, / nije pevao ni gazda ni biroš.” (Senteleky, 1928/35)

„U programu se posebno naglašava potreba za održavanjem kontakta sa jugoslovenskom i mađarskom književnosti i kulturom.“ (Bori,1979:131) U interesu predstavljanja srpskohrvatske kulture list objavljuje brojne prevode (Veljko Petrović, Ivo Andrić). Istovremeno predstavlja i mađarsku književnost van granica u rubrici *Újarcú magyarok* [Mađjari novog lica]. Na paleti se nalazi i svetska književnost, prevodi (Goethe, Rilke) i recenzije.

Pod naslovom *Levél* [Pismo], a potom *Beográdi Levél* [Pismo iz Beograda] Mladen Leskovac¹⁸ predstavlja u časopisu važne trenutke srpskog kulturnog života. U prvom pismu Leskovac razmišlja o tome, koja dela srpske književnosti bi trebalo prevesti na mađarski da ih mađarska publika upozna. Srpsku književnost deli na razdoblja, stara književna dela (XII –XIV vek), dubrovačku književnost ne predlaže za prevod, jer iako su veoma lepa dela, za današnjeg čoveka već nemaju značaja. Bisere narodne poezije bi, međutim, voleo videti u mađarskom prevodu. Posebno ističe da su se i Geteu svidele srpske narodne pesme, čak ih je uporedio sa lepotom *Pesme nad*

¹⁷ Mécs László, Tamási Áron, Áprily Lajos, Pálffy Irén, Szenes Erzsébet, Gyallay (Pap) Domokos, Tams Lajos, Bárd Oszkár, Győry Dezső, Farcádi Sándor, Rácz Pál, Komlós Aladár, Reményik Sándor, Molter Károly, Wimberger Anna, Berde Mária, Darkó István, N. Jaczkó Olga, Egri Viktor itd.

¹⁸ Leskovac Mladen (1904-1990) pesnik, esejista, istoričar književnosti, prevodilac dela Ady Endrea, Molnár Ferenc i Illyés Gyule. Bio je prijatelj Kornela Sentelekija.

pesmama. Sa aspekta ovog rada je ova primedba Mladena Leskovca naročito interesantna, jer donosi Getea kao apsolutno merilo. Mladen Leskovac, koji odlično poznaje evropsku književnost, priznanje od strane nemačkog pesničkog velikana smatra najvažnijim. Iz moderne srpske književnosti bi odabrao prema tome, koja su dela koja nisu daleko od „težnji, interesovanja čoveka današnjice”. On bi prevodio samo najbolje tekstove najboljih pisaca, slabije bi izostavio. Smatrao je da bi osim prevoda dela bilo korisno prevesti i njihove kritike, da se mađarska publika upozna i sa „kritičkom književnošću koja je na veoma visokom nivou”, i naravno i kratku biografiju pisaca bi bilo svrsishodno objaviti uz prevod. Smatra da se mađarski čitalac ne interesuje toliko za hrvatsku i slovenačku književnost kao za srpsku. Na kraju izlaže da se mađarska publika ne sme „preplaviti srpskom literaturom”. (Leskovác, 1928/30) U drugom pismu predstavlja ponudu beogradske pozorišne sezone te godine, a potom ukazuje na jednu upravo otvorenu izložbu slika. (Leskovac, 1928/36) U trećem pismu predstavlja roman Jakova Ignjatovića pod naslovom „Čudan svet“, onako kako je u prvom svom pismu opisao (Leskovac, 1928/42). Predstavlja pisca, njegovo stvaralaštvo, a potom sam roman, iako ne donosi prevod.

Vojvođanska mađarska književnost?

Kornel Senteleki u uvodniku pod naslovom *Új életformák felé* [Prema novim oblicima života] (18. novembar 1928.) piše o potrebi stvaranja novih oblika književnosti, a ti novi oblici su bili tema susreta pisaca u Bečeju. Prvo izražava radost zbog toga što je vojvođanska mađarska književnost već toliko ojačala da je došlo vreme potrage za novim oblicima. Promenjena politička situacija, nove državne granice, su doveli do formiranja novih književnih centara, a baš je uspostavljanje jednog takvog centra potrebno i u Vojvodini. Tom cilju odgovara *Vajdasági Írás*. Vojvođanska mađarska književnost, tako ojačala, teži samostalnosti. Prekinuta je „pupčana vrpca” koja ju je do sada vezivala za Peštu. Pešta više ne razume interesovanja, probleme, „promenjeni sadržaj života” i kulturne probleme Vojvođana. „Ogromna i bujna kultura u Mađarskoj u mnogim pogledima živi život narcisa: voli i obožava samu sebe u ogledalu malenog jezerceta i ima malo razumevanja za druge predele, gleda na njih površno.” (Szenteleky, 1928/38) Neuobičajeno su to oštre reči od Sentelekija. Pored

kritike književnosti u Mađarskoj, međutim, odmah formuliše i zadatak vojvođanske književnosti. Budući da je naime, shvatio da ne može računati na podršku književnih krugova u matici, mora organizovati sopstvenu publiku vojvođanske mađarske književnosti, krug pisaca, finansiranje. Tog cilja se ne odriče ni kada i u Vojvodini nailazi na mnoge protivnike, koji se bune protiv bilo kakvih književnih novotarija. Doduše ne spominje poimenice čangrizala i one koji sprečavaju razvoj vojvođanske mađarske književnosti, ali se zna da aludira na uredništvo lista *Napló* i debatu koju vodi sa njima. Na kraju uvodnika izražava nadu da će pisci koji su se okupili u Bečeju pronaći „pravilne i životne oblike novog sadržaja života”.

Ede Draškoci (Draskóczy Ede)¹⁹ se u časopisu *Vajdasági Írás* takođe bavi mađarskim književnostima, njihovim razvojem. „U Vojvodini treba obnoviti sve, jer u zemlji u kojoj su srušeni stari zidovi, tamo je obnova kategorički imperativ.” Književnost treba da bude ukorenjena u svakidašnjem životu, kako „istinski mađarska“, tako i vojvođanska mađarska književnost. U toku gradnje mađarske književnosti i kulture se ne sme zaboraviti da i drugi na ovoj teritoriji imaju ista prava na izgradnju svoje kulture. Draškoci ovu izjavu ponavlja više puta bez spominjanja neke druge konkretne nacije.

„Ako proklamujemo da nam je kultura neosporno drevno blago, onda ne možemo na kulturu drugih navući ludačku košulju, nego moramo verovati u iste mogućnosti istih oblika afirmacije. Ako verujemo da je naša književnost: cvet naše kulture, onda ne možemo grubim štapom porazbijati druge cvetove zato što su različite boje.” (Draskóczy, 1928/43)

Život vojvođanskih Mađara je mnogo više „borba od bilo kog drugog života”. U ovoj borbi Mađare mogu zaštititi jedino duboke i sveobuhvatne misli. Književnost je riznica takvih misli, jer je književnost ukorenjena u životu. Mađari kao takvi su jedna kategorija, kao što su i Mađari odcepljeni u drugim državama naslednicama. Posle odvajanja od matice Mađari su u raznim državama na nove životne okolnosti reagovali različitim „životima”, pa im se zbog toga i književnosti razlikuju.

Antologija *Kéve* [Snop] koju je priredio Zoltan Čuka je izazvala veliki odjek i brojne debate 1928. godine. „Ova zbirka je bila odraz previranja koje je započelo dvadesetih godina i obećavala da sakupi dotadašnje plodove i pruži sliku dotadašnjih

¹⁹ Draskóczy Ede (1891-1945) ljubitelj književnosti, obrazovani pravnik u Bečeju, kasnije u Budimpešti.

rezultata poezije jugoslovenskih Mađara.“ (Bori, 1979:127) Od 14 pesnika zastupljenih u antologiji²⁰ neke i danas uvažava istorija književnosti, neki su pak zaboravljeni. Lipot Miler (Müller Lipót) u budimpeštanskom listu *Napkelet* oduševljeno pozdravlja antologiju objavljenu kao dodatak *Képes Vasárnapa*, koja predstavlja brojne vojvođanske mađarske pesnike, sa skoro stotinu pesama. I on počinje konstatacijom činjenice, kao i svi ostali koji se bave književnošću, da u Vojvodini ne postoje književne tradicije. Ako se tu i rodio neki talentovani pisac ili pesnik početnik, taj je pobegao u Budimpeštu ili neki drugi mađarski duhovni centar. Predstavlja pojedinačno svakog pesnika koga je Zoltan Čuka uvrstio u antologiju, jer među njima ima mnogo dragocenih, još neotkrivenih talenata koje čitalačka publika Budimpešte treba da upozna. *Vajdasági Írás* je članak Lipota Milera preneo u celini. (Müller, 1928/34) Ovaj članak dokazuje da iz Budimpešte nisu stizale samo kritike i omalovažavanje, nego i podsticaj. Nekoliko nedelja kasnije budimpeštanski *Magyar Hírlap* piše o antologiji *Kéve*, i *Vajdasági Írás* i taj članak prenosi u celini. Ištvan Kemenj (Kemény István) u listu *Magyar Hírlap* takođe izražava radost što su konačno i u Vojvodini stvaraooci dobili prostora i mogućnosti za objavljivanje. Priznaje da je takva smotra pisaca u Vojvodini, gde ni jedan književni časopis nisu u stanju kontinuirano održavati, predstavljala veliki izazov i mogla se realizovati samo tako što je urednik sakupio u „snop” sve pesnike, nezavisno od njihovog usmerenja. Kemenj smatra da nedostaju predstavnici modernih književnih pravaca, doduše priznaje da je kao prvi pokušaj ova antologija odlična, i dostojno predstavlja vojvođanske stvaraoce.

Objavljivanje antologije *Kéve* su pozdravili svi Mađari u Karpatskom basenu. *Vajdasági Írás* donosi članke objavljene u listovima *Pesti Hírlap*, *Együtt* takođe iz Budimpešte, *Helikon* iz Transilvanije (Kluž) i *Pásztortűz* takođe iz Kluža²¹. Članci iz Transilvanije, međutim, već sadrže i kritike, kako u vezi sadržaja pesama, tako i u vezi njihovog kvaliteta. Iz reagovanja na *Kéve* i *Vajdasági Írás* u Karpatskom basenu se s jedne strane može videti tadašnje opšteprihvaćeno mišljenje o vojvođanskoj književnosti, a s druge strane se ocrta i specifična konkurencija koja je nastala među mađarskim književnostima van granica matice.

²⁰ Ambrus Balázs, Földi Ilonka, F. Galambos Margit, Gergely Boriska, Debreceni József, Kováts Antal, Somogyi Pál, Szenteleky Kornél, Haraszi Sándor, Csuka Zoltán, Tamás István, Fekete Lajos, Ferenci György, Mikes Flóris.

²¹ Tóth Lajos: *Együtt* (Budapest); Szentimrei Jenő: *Erdélyi Helikon* (Kolozsvár) *Fiatal költők*; Reményik Sándor: *Pásztortűz* (Kolozsvár). *Vajdasági Írás* (31), (1928.09.30. 59-62)

Urednici su pokrenuli seriju članaka pod naslovom *Budapesti levél* [Pismo iz Budimpešte], sa ciljem da povremeno „porazgovaraju” o aktuelnim događanjima u mađarskoj književnosti. Prvo pismo je napisao Ištvan Kemenj, koji skoro ceo članak posvećuje izražavanju svoje radosti zbog izlaženja *Vajdasági Írása*. (Kemény, 1928/35)

Na brojne kritike koje je dobila antologija *Kéve* je burno reagovao Šandor Harasti (Haraszi Sándor)²². Smatrao je da kritika bez ikakvih normi nema opravdanja i da kritičari nisu nepristrasni. Kornel Senteleki je na Harastijev članak reagovao u *Vojvodanskom napisu* tekstom pod naslovom *A kritika gáncsolhatósága* [Kritikama se može prigovoriti]. Senteleki uzima u odbranu nezavisnost kritičara i kritike kao žanra. Svaki kritičar ima suvereno pravo da postavlja norme, svoje norme – „jedan precenjuje pojedinca i individualnost, a drugi milje ili rasu stavlja u prvi plan na uštrb pojedinca, dok treći norme širi ili sužava prema krutim ogradama svog pogleda na svet, prema političkim aspektima.” (Senteleky, 1929/4) Ono što je, međutim, sa aspekta ovog rada bitno u ovom Sentelekijevom članku, jeste to što se stalno poziva na evropske primere, u prvom redu na nemačke kritičare. I tu se odražava Sentelekijevo široko obrazovanje, on poznaje Lesinga²³ iz doba prosvetiteljstva, *Hamburšku dramaturgiju* ili Kantovu *Kritik der Urteilskraft*. Naglašava razlike između estetske filozofije Hegel-Fišera (Hegel-Vischer) i Fehnerove (Fechner) eksperimentalne i psihološke estetike. Čitao je i književne kritike desničara Alfreda Kera (Alfred Kerr) i levičara Franca Meringa (Franz Mehring). Senteleki dakle koristi svo svoje znanje u interesu odbrane nezavisnosti kritike. Naravno nije izostao ni odgovor Šandora Harastija. Prema njegovom mišljenju dobar kritičar uvek nastupa „kao eksponent nekog svetonazora”. I Lesing je (da spomenemo samo njegov nemački primer) postao poznat kritičar jer se obavezao uz jedan svetonazor, i sa njegovog aspekta pisao svoje kritike, „vođen svojim svetonazorom je pisao svoj sud”. (Haraszi, 1929/5) Članak završava pozivajući se na nemačkog kritičara: „I verujte mi, Senteleki, i tu u Vojvodini bi bio potreban taj Lesing, nasledstvo Đulajja (Gyulai): Borbena kritika dosledna svetonazoru.” (Haraszi, 1929/5)

²² Haraszi Sándor (1897-1982) je kao pečujski emigrant dospao u Suboticu gde je postao urednik lista *Bácsmegyei Napló* i vođa i jedan od urednika lista *Szervezett Munkás*. U Mađarskoj je 1930-ih godina bio važna ličnost komunističkog pokreta, a posle rata vođa Mađarsko-Jugoslovenskog Društva. Za vreme Rakošija je politički osuđenik.

²³ Gotthold Ephraim Lessing (1729, Kamenz – 1781, Braunschweig) nemački dramatičar, esteta, kritičar, istaknuta ličnost duhovnog života prosvetiteljstva, osnivač moderne pozorišne kritike.

Sociografije u *Vajvodanskom napisu*

Vajdasági Írás prati političke i ekonomske događaje koji su u toku u svetu, a prvenstveno u Evropi. Reč je doduše o književnom časopisu, ali ipak mu nedostaju društvene, filozofske, kulturno-sociološke i idejne ocene važnijih događaja koji su uticali i na sudbinu Vojvodine i Jugoslavije.

Saradnik *Vajdasági Írása* Aurel Fridman (Friedmann Aurél) je bio dobro obaveštena ličnost, „koja je sa zabrinutom pažnjom pratila širenje fašizma”. (Bori, 1983:414) Već u drugom broju časopisa piše o dve izložbe – o jednoj fašističkoj i jednoj antifašističkoj. Antifašistička izložba je otvorena u Kelnu, u Severin Štrase, i predstavljala je medije. Od svih medijskih kuća koje su učestvovala na izložbi, Fridman razlaže samo o italijanskoj. Italijanski žurnalizam „je na najvišem evropskom nivou”, ali celom postavkom dominira Musolinijev lik. U daljem tekstu piše o uticaju koji fašizam vrši na medije, iako fašizam kao pojavu ograničava isključivo na Italiju. (Friedmann, 1928/31). Fridman se slagao sa fašističkom revolucijom, ali nakon što je ojačala i postala državotvornom, zemljom upravlja varvarskim sredstvima, što duboko prezire svako ko poštuje slobodu i demokratiju. Dva meseca kasnije se Fridman ponovo bavi fašizmom. Odbacuje u društvu opšteprihvaćeno mišljenje da su fašizam i komunizam dva potpuno suprotna pokreta. Suština fašizma se, prema njegovom mišljenju, ne iscrpljuje u teroru. Fridman u potpunosti odbacuje fašistički teror. Fašizam je, suprotno drugim pokretima, dinamičan, ali prilikom nastajanja nije imao gotov program (kao Lenjinova revolucija), nego je formirao, formira svoj program usput. Fridman studira italijanski fašizam, na čelu sa Musolinijem. Citira italijanskog fašističkog ideologa (Alfredo Rocco), ali koristi nemačku literaturu²⁴. Nemačku niti ne spominje, razvoj nemačkog fašizma ne upoređuje sa italijanskim. (Friedmann, 1928/36)

Nedostatak sociografija u *Vajdasági Írásu* možemo objasniti time što su urednici prilikom pokretanja prvog književnog časopisa bili fokusirani isključivo na književnost. „Naslednik“ časopisa, *Kalangya*²⁵, već je objavio brojne kvalitetne članke o socijalnim pitanjima, među kojima su se mnogi bavili organizacijama i kulturom Nemaca u Vojvodini. Za dve godine izlaženja, *Vajdasági Írás* se osim kulture većinske nacije nije bavio životom, životnim prilikama, kulturnim organizacijama drugih manjina u

²⁴ E. v. Beckerath (1927): Wesen und Werden des faschistischen Staates. Berlin.

²⁵ Sam izraz „kalangya” potiče iz Transilvanije, u Vojvodini se klasje ne skuplja u krstine, nego u snoplje.

Vojvodini. Jedno od mogućih objašnjenja za to je što su vojvođanski Mađari veoma teško podnosili i prihvatili svoj manjinski status i nisu imali „energije” za uspostavljanje veza sa drugim manjinama, ni na organizacionom, ni na političkom, ni na kulturnom planu.

Nemci u *Vajdasági Írásu*

Deže Aslanji (Aszlányi Dezső)²⁶ ne predstavlja umetnika, nego jednog bogatog nemačkog političara, **Valtera Ratenaua** (Walther Rathenau)²⁷. Aslanji o njemu piše tonom iskrenog divljenja. Neizmerno bogatstvo ga nije sprečilo da i ljudski bude „velik” i teži stvaranju „idealne države”. (Interesantno je da po Aslanjijevom mišljenju bogatstvo isključuje humanost.) Idealna država, između ostalog, može stvoriti produktivni sklad među suprotstavljenim interesima, i može sprečiti da isključivo privreda upravlja životima ljudi. Ratenaua, njegovu humanu, proročku ličnost predstavlja po tačkama: – bio je bogobojažljiv; cenio je rad, čak je rad smatrao smislom života; pod bližnjima je shvatao sve ljude; kapital je „srce privredne organizacije”; hteo je probuditi dremljivi ljudski duh, jer nedostaju „stvaralačke ideje”; hteo je reorganizovati i nauku, jer je razvoj po strukama otuđio istraživače jedne od drugih; naglašavao je važnost duše, jer duši možemo zahvaliti što umemo voleti i verovati. Aslanji Ratenaua predstavlja kao uzor svim bogatašima, a naročito bogatim Jevrejima, pošto je Ratenau i sam bio Jevrejin. (Aszlányi, 1928/35)

U Somboru je izvedena drama pod naslovom „Dr Kohn“ **Maksa Nordaua** (Max Nordau)²⁸. Drama je veoma interesantna, jer se bavi tematikom promene nacije, promene imena, promene religije. Simon Gutman (Guttmann Simon) članak počinje predstavljanjem života Maksa Nordaua. Nordau je, naime, na početku pisarske karijere promenio svoje ime: „skinuo je nasleđeno ime: Mikšu Sidfelda (Südfeld Miksa), i umesto njega – kako on sam tvrdi – 11. aprila 1874. i zakonski uzeo ime Maks Nordau, koje zvuči mnogo evropskije.” (Guttmann, 1928/36) Tada se naime Evropom širio duh

²⁶ Aszlányi Dezső (1869-1947) činovnik u 1920-im godinama u Zrenjaninu. Pesnik, kritičar.

²⁷ Walter Rathenau (1867, Berlin – 1922, Berlin) nemački industrijalac, pisac, liberalni političar. Kao ministar inostranih poslova Nemačke postao žrtvom atentata.

²⁸ Max Nordau (zapravo Maximilian Simon Südfeld; 1849, Pešta – 1923, Pariz) lekar, pisac, političar jevrejskog porekla. Jedan od osnivača Cionističkog svetskog saveza.

liberalizma. Mnogi su od liberalizma očekivali korenite promene društava. U starim društvima naime neke nacije, rase nisu mogle da se afirmišu. I Jevreji su sebe doživljavali kao takvu potlačenu, prezrenu i manje vrednu naciju. Mnogi su verujući obećanjima liberalizma, kao i Nordau, dobrovoljno napustili svoje ime, naciju, mnogi čak i religiju. Zbog toga je sama promena imena postala simbolom. Simbolizovala je to da se dotični pojedinac ograđuje od svog starog društva i ulazi u liberalno evropsko društvo. Uskoro je, međutim, sledilo, na evropskom nivou, razočarenje: „liberalizam nije umeo da ispuni nade koje su u njega polagane.” (Guttman, 1928/36) Odgovor Jevreja na neuspeh liberalizma je bio stvaranje cionizma²⁹ – i o tome piše Gutman u istom članku. U Nordauovoj drami, koju su u Somboru izveli glumci amateri jevrejskog omladinskog udruženja, stoje suprotstavljeni predstavnici dve generacije Jevreja. Jedna generacija menja religiju i naciju, a druga ne. Oba glavna junaka su tragični junaci. Jevrejin koji je promenio veru shvata da svoje jevrejstvo nosi u sebi, uprkos tome što je promenio religiju, a Jevrejin koji je ostao veran svojoj veri nije obraćao pažnju na svet oko sebe koji se menjao, pa se tako nije ni pokušao prilagoditi. Gutman Nordauovo delo smatra značajnim zbog tematike, a ne zbog književne vrednosti. Ne izražava svoje mišljenje u vezi teme, ne spominje položaj Jevreja u Vojvodini. Smatramo interesantnim to „ćutanje”, pošto promena imena ni u Vojvodini nije bila nepoznata pojava. Za vreme Monarhije su brojni Nemci, pa i Jevreji nemačkog maternjeg jezika, pomadgarili svoja imena. Kada je kod Nemaca počela da se budi nacionalna svest, što otprilike pada u vreme izlaženja *Vajdasági Írása*, u krugu nemačke manjine se vodila ozbiljna debata o mađarizaciji i uzimanju mađarskih imena.

Potpuno drugačiju tematiku obrađuje članak Eugena Sabadija (Szabady Jenő), u kojem odaje počast **Feliks Dermanu** (Dörmann Félix)³⁰, poznatom bečkom libretisti, povodom vesti o Dermanovoj smrti. Eugen Sabadi priznaje da su operete „trijumfalna i večna” dela prošlih vremena, koja više ne dopiru do novih generacija zaluđenih džezom. Potom ređa najpoznatije autore opereta, na čelu sa Francom Leharom koga smatra revolucionarom operete. Za nas je interesantno to što Sabadi sva imena daje u mađarskoj varijanti (Strauss Oszkár – Oskar Starus (1870, Beč – 1954, Bad Ischl), Fall

²⁹ „Ovo razočarenje i ogorčenost je najpregnantnije izrazio Herzl Tivadar, urednik feljtona lista Neue Freie Presse, kada je u cilju rešenja jevrejskog pitanja osnovao cionizam.” (Guttman, 1928/36)

³⁰ Felix Dörmann (prvobitno Felix Biedermann; 1870, Beč – 1928, Beč) austrijski pisac, libretista, filmski producent.

Leó – Leo Fall (1873, Olmütz – 1925, Beč). Operete su skoro dvadeset godina držale publiku Beča bez daha, potom su počele gubiti na popularnosti. Glavni razlog za to je što su autori izgubili nadahnuće. Ovaj proces se može objasniti nedostatkom novca, naime pozorišta su u većitoj konkurentskoj borbi među sobom publiku hteli namamiti uvek novim komadima, ali su mogli da plate samo dela autora početnika ili netalesovanih umetnika. Eugen Sabadi, međutim, nije pesimista, smatra da se opereta još može spasiti, treba samo paziti na to da „prilikom pokušaja osvežavanja krvi operetska pozorišta budu vođena umetničkim, a ne materijalnim aspektima.” (Szabady, 1928/38) O samom Feliksu Dermanu, izuzev vesti o njegovoj smrti, nema više reči u članku.

Mada znamo da su pisci razdoblja između dva svetska rata, skoro bez izuzetka, imali nemačko obrazovanje, zahvaljujući Monarhiji, veoma je malo to što su istakli samo tri nemačke ličnosti. Sva trojica su predstavnici različitih polja stvaralaštva. Valter Ratenau, prebogati političar, koji zbog svoje socijalne osetljivosti ukazuje na društvene nepravde i nudi praktični, realistični društveni model. Maks Nordau, pisac koji smelo razmatra osetljivo pitanje promene nacije, iako ne nalazi zadovoljavajući odgovor. Ne svrstava se ni uz one koji napuštaju svoju naciju, ni uz one koji „zadržavaju” svoju naciju. Obe teme su se veoma blisko ticale vojvođanskih Mađara, ali autori članaka se ipak ne izjašnjavaju o temama. Društvenu nepravdu je osetila skoro svaka mađarska porodica posle I svetskog rata. Bilo je aktuelno i pitanje promene nacije, naime za vreme Monarhije su brojne nemačke porodice, koje su živele među i sa Mađarima, promenile svoja imena, a u interesu društvene afirmacije čak i naciju.

Predstavljanje austrijskih i nemačkih knjiga

Povodom pedesetog rođendana **Alfreda Deblina** (Alfred Döblin)³¹ Deže Aslanji predstavlja njegovu pripovetku *Missglückte Metamorphose* [Neuspela metamorfoza – preveo Deže Aslanji]. Aslanji priznaje da je Deblin kod nas nepoznat, tome je verovatno razlog što ni u Nemačkoj ne spada među popularne pisce, „ali je osoba specifične težine – idealističkog fiksnog svetonazora”. Povodom pesnikovog rođendana se, međutim, i

³¹ Bruno Alfred Döblin (1878, Stetin – 1957, Emmendingen) nemački lekar, pisac. Zbog jevrejskog porekla i socijalističkih ubeđenja 1933. napustio Nemačku. 1936. dobio francusko državljanstvo. Posle II svetskog rata se vraća u Nemačku, ali 1953, rezigniran, ponovo odlazi. 1941. prešao na katoličku veru.

nemačka štampa izdašno bavila Deblinom. Sa aspekta ovog rada je ovo važan podatak, jer potvrđuje da su pisci iz Vojvodine pratili, i mogli pratiti nemačku štampu i savremenu književnost. Deže Aslanji ukratko predstavlja Deblinovu životnu filozofiju koju zastupa i u svojim delima, dokazujući time da je osim spomenute pripovetke čitao i ostala Deblinova dela. U noveli *Missglückte Metamorphose* autor opisuje samoubistvo jednog đaka. Aslanji, prema sopstvenom priznanju, predstavlja upravo ovu pripovetku, citirajući od reči do reči mnoge njene detalje, zato da iz nje izvuku pouku đaci, a naročito roditelji. Naime samoubistvo, i u prvom redu samoubistvo adolescenata, goruće je pitanje ne samo u Nemačkoj, nego i u celoj Evropi. Evropa ponovo mora otkriti važnost ljudske duše – što je jedna od ključnih tačaka Deblinove filozofije. Recenziju završava time da su ovom svetu, a naročito mladima, potrebni ideali. Takve ideale možemo naći u Deblinovim delima. (Aszlányi, 1928/42)

Aslanjijev izbor i izbor redakcije *Vajdasági Írása* je doduše interesantan, to je pripovetka savremenog nemačkog pisca, ali ipak ocenjujemo da je malo u odnosu na predstavnike ostalih evropskih književnosti. Iako znamo da su vojvodanski mađarski pisci poznavali i pratili razvoj nemačke književnosti, kako u Nemačko, tako i u Austriji, ipak nisu predstavili više nemačkih romana, drama ili pripovedaka. Objasnjenje za to ni posle temeljitog pregleda *Vajdasági Írása* nismo našli.

Prevedi sa nemačkog jezika

Od nemačkih pesnika i pisaca samo od **Getea** (Goethe) i **Rajnera Marije Rilkea** (Rainer Maria Rilke)³² objavljuju odlomke u prevodu. Peti čin II dela Geteovog *Fausta*³³ časopis donosi u oktobru 1928. godine u prevodu Roberta Santoa (Szántó Róbert)³⁴. Odlomak nije objavljen u rubrici *Idegen költők* [Strani pesnici], kao drugi prevodi u *Vajdasági Írásu*, nego nezavisno od svih rubrika. Prevod nema ni predgovor, ni pogovor, ne spominju se čak ni dotada objavljeni prevodi Getea, kao što je uradio Senteleki u slučaju Rajnera Marije Rilkea.

³² Rainer Maria Rilke (1906): *Das Buch der Bilder*. Átdolgozott kiadás. Berlin/Leipzig, Stuttgart: Axel Juncker Verlag.

³³ J.W.v.Goethe (1832): *Faust*. Der Tragödie zweiter Teil. (postum veröffentlicht)

³⁴ „Ime Janoš Santo je verovatno putem štamparske greške dospelo pod odlomak Geteovog Fausta (II deo, 5. čin).” (Bori, 1983:400)

Dve Rilkeove pesme, *Jesenji dan* i *Ozbiljan čas*, takođe je preveo Robert Santo. Obe su iz zbirke *Knjiga slika*. Slično rubrici *Mađari novog lica*, i rubrika *Strani pesnici*, u kojoj donosi Rilkeove pesme, prvo predstavlja samog pesnika i njegovo stvaralaštvo, potom slede odlomci iz romana ili pesme u mađarskom prevodu. Senteleki prezentuje Rilkea kao jednog od velikana moderne nemačke poezije. „Severnjačka romantika, u poetici čiste gotike koja stremljenički se spaja sa slovenskom melanholijom.” (Rilke, 1928/42) Iz kratkog pregleda o pesniku se nedvosmisleno vidi da Senteleki poznaje celo Rilkeovo stvaralaštvo. Iz njegovog životnog dela izdvaja ono što je po njemu najlepše³⁵ i navodi i njegove mađarske prevodioce: Deže Kostolanji (Kosztolányi Dezső), Zoltan Franjo (Franyó Zoltán), Mikloš Kalai (Kállay Miklós), Tivadar Rajt (Raith Tivadar) i Laslo Majtenji (Majtényi László). Ime Roberta Santoa nedostaje sa liste.

Od jugoslovenskih pisaca se u prevodu objavljuju tekstovi Todora Manojlovića, Veljka Petrovića i Ive Andrića. Redakcija nije imala jasnu koncepciju, „politiku“ što se tiče rubrika *Strani pesnici* i *Jugoslovenski pesnici*. Kornel Senteleki je bio dobar poznavalac evropske klasike i moderne književnosti. Zahvaljujući znanju francuskog, nemačkog i italijanskog jezika je uglavnom birao iz dela pesnika ovih jezičkih područja, mnogo pesama je sam i prevodio (Giovanni Papini, Paul Claudel, Ada Negri, Jules Romains). Predstavljanje kako evropskih, tako i jugoslovenskih pisaca i pesnika daleko zaostaje od osnovnih kriterija koje je u svom pismu formulisao Mladen Leskovac. „Da je i hteo, časopis nije mogao realizovati ove veoma koncepcione, zahtevne, i danas aktuelne preporuke Mladena Leskovca.“ (Bori, 1983:401)

Priopetke sa nemačkom tematikom

U listu *Vajdasági Írás* je lirska poezija bila vrednije predstavljena od „monotone, manje kvalitetne” proze. Časopis objavljuje tri romana u nastavcima. (Kristály Istvánné: *Lelkek a porban*; Sándor Pál: *Raszkolnyikov Szibériában*; Senteleky Kornél: *Isola Bella*.) Prema mišljenju Imrea Boriija među publikovanim piscima postoji samo jedan izraziti novelist, to je Ištvan Kiralj (Király István), istovremeno Kornela Senteleki i Ota Gala (Gál Ottó) smatra „svežim i koloritnim epskim talentom”. Većina pripovedaka prati pravac ekspresionizma, i „ako pogledamo

³⁵ Das Stundenbuch, Buch der Bilder, Neue Gedichte, Requiem Marienleben.

druge žanrove, *Vajdasági Írás* možemo smatrati zakasnelim ekspresionističkim časopisom". (Bori, 1983:391)

Redakcija *Vajdasági Írása* je održavala blisku saradnju sa drugim mađarskim književnim časopisima van granica Mađarske. Hteli su da i vojvođanska čitalačka publika upozna mađarske pisce i pesnike koji nisu iz Vojvodine, ali takođe deluju u manjini. Sa tim ciljem su urednici u svakom broju *Vajdasági Írása* u rubrici pod naslovom *Új arcú magyarok* [Mađari novog lica] predstavljali mađarske stvaraoce koji žive u manjini. O svakom pesniku bi napisali 10-15 redova informativnog teksta, sa podacima rođenja, o njihovom književnom stvaralaštvu, do tada objavljenim knjigama i pravcem njihove poezije. Potom je sledila pripovetka, odlomak iz romana ili 2-3 pesme predstavljenog autora.

Vajdasági Írás nije objavio pripovetku sa nemačkom tematikom ili odlomak iz romana sa nemačkim likovima.

Karolja Moltera (Molter Károly)³⁶ predstavljaju kao mađarskog pisca nemačkog porekla, ali u kratkoj biografiji ne spominju ni njegovo nemačko poreklo, ni njegove veze sa Nemcima. Ovo je naročito interesantno, jer se Molter više puta bavi problematikom mađarizacije Nemaca. Njegov kroki objavljen u *Vajdasági Írás* nema za temu Nemce, nego satirično predstavlja manjinski položaj Mađara. U grad stiže rasni glavni kontrolor, koji pomoću rasnog metra kontroliše rasno pripadanje stanovnika. Rasni metar je nemački proizvod, „temeljita sprava”, ne može se prevariti. Metar rasnu pripadnost dotičnog čoveka određuje prema obliku glave i pregleda krvi. Za pregled se ne treba svući, jer oficirski rasni glavni kontrolor uzima u obzir i odeću, jer „i odeća spada u rasu”. U toj situaciji upoznajemo prodavca začina, glavu porodice Vihorlata, koji je doduše rumunski državljanin, ali se deklariše kao Mađar. Oficirski rasni glavni kontrolor sumnja u Vihorlatovo mađarstvo, i zbog njegovog prezimena i zbog oblika glave. Vihorlat ne razume šta je cilj pregleda, jer je ubeđen da rasna pripadnost nije krvno, nego principijelno pitanje. Takođe mu nisu poznate posledice koje ima rezultat pregleda.

„– I molim Vas, gospodine Glavni kontroloru, da li je rasna nečistoća isto što i nerasnost [igra reči, mađarska reč „fajtalanság“ znači: blud]? Ili znači da je neko u prošlosti kažnjavao?”

³⁶ Karoljom Molterom se detaljnije bavi treće poglavlje ovog rada.

- Ne, molim Vas. Znači da će neko u budućnosti biti kažnjavaan. Ukoliko neko porekne svoju rasu, ili lažnim podacima prevari vlasti. Meni je na primer već sumnjiva Vaša glava. Prema Galu i Lavateru naime ...
- Molim Vas, ja sam moj porez po glavi već platio. Ako ova dvojica gospoda poreski oficiri kažu drugačije, onda protestujem!” (Molter, 1928/34)³⁷

Vihorlat, uprkos tome što se deklarirše kao Mađar i ni on ni njegova porodica ne govore drugi jezik, u rodoslovu ima predstavnike više nacija. Njegov otac je Mađar (Vihorlát Péter), ali je majka Rumunka (Vlaicu Sár), ženin otac Jevrej (Rajka Mózszi), a majka Saksonka (Weisz Rebeka). Vihorlat je imao sreće, jer je sprava doduše pokazala veliko mešanje rasa, ali i to da je „glavna, vladajuća krv mogla stalno biti mađarska”. (Molter, 1928/34) Molterov cilj sa ovim krokiem je bio da dokaže kako se nacionalna pripadnost jednog čoveka ne može nedvosmisleno odrediti na osnovu njegovog porekla. U Vojvodini, gde je nacionalna pripadnost takođe bilo teško rešivo pitanje, nisu ni mogli izabrati bolji tekst od Molterovog.

Iz Sentelekijeve prepiske se ispostavlja da mu se nije svideo Molterov tekst. Lajošu Feketi je pisao da je učinio ustupak, iako se naknadno pokajao, jer nije mislio da će Molter časopisu „pokloniti samo tako trajav rad”, iako njega poznaje vojvođanska čitalačka publika – aludirajući na Molterovo vojvođansko poreklo. (Fekete Lajosnak, 1928.10.15)

U decembru 1930. godinu dana posle ukidanja *Vajdasági Írása*, kao dodatak novosadskog lista *Reggeli Újság* [Jutarnje novine] pojavio se *Mi Irodalmunk* [Naša književnost]³⁸. Tokom dve godine je *Mi Irodalmunk* bio najvažniji forum vojvođanske mađarske književnosti. Posle pojavljivanja *Kalangye*, međutim, gubi na značaju i 1933. se gasi.

³⁷ „- És kérem, Főellenőr úr, a fajtsztátalanság azonos a fajtalansággal? Vagy büntetett előéletet jelent?
 - Nem kérem. Büntetendő ezutáni életet jelent. Feltéve, hogy valaki letagadja faját, vagy hamis adatokkal vezeti a hatóságokat félre. Nekem például már az Ön feje gyanus. Gall és Lavater szerint ugyanis...
 - Kérem, én a fejadómat lefizettem. Ha ez a két adótiszt úr mást mond, akkor tiltakozom!” (Molter, 1928/34)

³⁸ Objavljivan uz *Reggeli Újság* dvonedeljno, u nedelju na 32 stranice, kao potpuno samostalni dodatak. Karolj Sirmaj smatra da je to bio prvi vojvođanski mađarski medij koji se više nije bavio samo književnošću, nego i manjinskim pitanjima.

Vojvođanska mađarska književnost je, dakle, u prvoj deceniji svog postojanja bila „novinska književnost”; njen najvažniji forum je bila štampa.

Do pojavljivanja časopisa *Vajdasági Írás* (1928-29), *Mi Irodalmunk* (1930-31) i *Kalangya* (1932-1944) vojvođanska mađarska književnost nije imala svoj časopis koji je mogao obrazovati književnu publiku. Oko karaktera, kvaliteta i uloge vojvođanske književnosti su se već početkom dvadesetih godina pojavile značajne razlike u stavovima raznih struja. Zahvaljujući tim debatama razjašnjena su osnovna pitanja vojvođanske/jugoslovenske mađarske književnosti: „Vojvodina više nije samo okvir ove književnosti, nego i tlo, a pisac je shvatio da je jugoslovenski mađarski pisac”. (Botlik-Csorba-Dudás, 1994:109) Nakon što je Kornel Senteleki prihvatio da bude urednik *Vajdasági Írása*, književnog dodatka *Képes Vasárnapa*, rođen je centralni književni organ, u kojem se osim književnosti mogla stvarati i književna politika.

Književni elan dvadesetih godina se u tridesetim malo smirio na par godina. „Tada je postalo jasno da se ova književnost našla u novim društveno-političkim uslovima. Promenili su se i literarni odnosi.“ (Bori, 1979:138) Većina pečujskih emigranata se vratila u Mađarsku (Haraszi Sándor, Tamás István, Fekete Lajos, Csuka Zoltán) ili u Sovjetski savez (Somogyi Pál). I nekolicina pisaca rodnom iz Vojvodine je napustila svoj zavičaj i preselila se u Budimpeštu (Herceg János, Debreceni József). Bilo je, međutim, i takvih, koji su tek tridesetih stigli na teritoriju Vojvodine (Kázmér Ernő, Gál László).

Ištvan Seli (Szeli István)³⁹ je uhvatio suštinu Vojvodine, vojvođanske kulture, kada je napisao da je ovo duhovno, kulturno i po mentalitetu ljudi specifičan, poseban svet. Specifičnost je oblikovana istorijom i saživotom mnogih nacionalnosti.

„Banatski Švaba se uvek razlikovao od Saksonca iz Transilvanije, ni ovdašnji Srbi nisu potpuno isti kao oni u kneževini, a Mađari iz Bačke su u mnogom pogledu, po načinu života, običajima, duši, često i u načinu razmišljanja bliži Bunjevcima ili Srbima sa kojim žive, nego recimo Mađarima iz regiona Sabolč ili Njiršeg u Mađarskoj.” (Szeli, 1988:66)

Kriterijumi regionalizma o kojem je sanjao Senteleki se ne pokazuju samo u tematici i predmetu, vezivanju za određeno mesto, nego i u nekoj vrsti specifičnog shvatanja, držanja i razmišljanja.

³⁹ Szeli István (1921, Senta – 2012, Senta) mađarski istoričar književnosti, profesor, kritičar.

Viševjekovni saživot Mađara is Nemaca, „nemačka usmerenost“ Monarhije, nisu ostavili traga na časopisu *Vajdasági Írás*. Predstavio je veoma malo nemačkih ličnosti, pesnika i pisaca. U časopisu nisu dobili prostora ni klasici, ni savremena nemačka i austrijska književnost. Ni tokom debate o vojvođanskoj književnosti, koja je trajala godinama, nisu se bavili nastajanjem drugih nacionalnih književnosti koje su dospele u manjinski položaj. Bili su fokusirani izričito na mađarsku književnost, za osnovu i primer koji treba slediti ugledali su se na mađarske književnosti odcepljenih teritorija. Nisu se bavili ekonomskim pitanjima, ni problematikom života u manjini, što će slediti u časopisu *Kalangya*, dakle članove redakcije nije interesovala ni jedna druga manjina koja je živela na teritoriji Vojvodine. Sve je to interesantno sa aspekta ovog rada zato jer nastavak *Vajdasági Írása*, *Kalangya*, pred svoje čitaoce već kao uzor na svim poljima života stavlja vojvođanske Nemce. Vojvođanskim Mađarima je dakle bilo potrebno više od decenije da shvate da ne žive samo oni manjinskim životom i da se i u manjinskom postojanju može živeti dostojno čoveka, čuvajući svoju kulturu, jezik i svoju književnost.

Kornel Senteleki (1893-1933)

U malom bačkom selu, Starom Sivcu, živeo je doktor „velike kulture, fine duše, krhke telesne građe“, dr Kornelije Stanković, pod literarnim pseudonimom Kornel Senteleki (Szenteleky Kornél). Za svog kratkog životnog veka uspeo je ostvariti mnogo. Preci sa očeve strane su mu bili Srbi. Ne zna se kada je promenio prezime u Senteleki. Otac mu je bio tipičan činovnik Monarhije, radio je kao železnički inženjer u Transilvaniji, Budimpešti i u Vojvodini. „Jednako dobro je govorio mađarski, nemački i srpski, ali ga, kao pravog Evropejca, nisu dotakli zakasneli, provincijalni nacionalizmi.“ (Szállási, 1) Roditelji su mu kod kuće govorili mađarski, bili su aktivni članovi mađarskih društava, njihova deca su i sa pravoslavnim popom govorili mađarski, ali su dobro znali i srpski. Kornelije je gimnaziju pohađao u trojezičnom Somboru, ali je višejezičnost, kao odlika Vojvodine, i u Starom Sivcu bila svakodnevna pojava. Senteleki je ideal multikulturalizma poneo od kuće. (Harkai Vass, 2011:77) Pošto su roditelji bili srpskog porekla, dete su krstili u srpskoj pravoslavnoj crkvi. Prema sećanju Janoša Hercega Senteleki je u nedelji pred smrt sreo jednog popa, „kada ga je na

samrtničkoj postelji zamolio da ga otpusti iz okrilja pravoslavne crkve, jer kao mađarski pisac ipak ne bi želeo ćirilična slova na svom mrtvačkog kovčegu.” (Herceg, 1993:87)

Kada je Kornel Senteleki 1921. prihvatio nameštenje opštinskog lekara u Starom Sivcu i tako nasledio dr Petera Štrikera (Schtricker Péter), selo je imalo 8079 stanovnika. Većinom „Srba (4365) i Nemaca (2801), u selu je živelo 905 Mađara (...)”. (Bori, 1994:31) Senteleki je Ferencu Kendi⁴⁰ 1933. posle 12 godina provedenih u Sivcu, napisao: „Ovde nema Mađara, u slavensko–germanskoj masi živi samo hiljadu mađarskih kmetova, inteligencija koja sebe smatra mađarskom broji možda pet, najviše šest porodica.” (Bori, 1994:31)

Kao lekar bio je izuzetno popularan, ne samo u svom selu, nego i u celom okruženju. Bio je pravi dobročinitelj za bolesne, jer „nije samo svojim znanjem lečio, nego je i svojim humanizmom pomagao tamo gde je trebalo”. (Kende II, 2002:107) U Sivcu je pokrenuo kulturni život, motivisao lokalne učitelje i „inteligenciju”, organizovao orkestar i amatersko glumačko društvo, čak je i sam odlazio na njihove probe. Piše pozorišne komade, ne samo na mađarskom, nego i na nemačkom, da bi i nemačko stanovništvo Sivca uključio u zajednicu. (Herceg, 1991:106)

Ideja vodilja Sentelekijeve aktivnosti na organizovanju književnosti je uspostavljanje mostova, posredovanje između kultura – kako između južnoslovenske kulture, tako i između rasparčane mađarske kulture – i naravno praćenje evropske književnosti (njeno prevođenje, predstavljanje). Hteo je stimulisati dijalog među narodima koji su živeli jedni pored drugih, istovremeno podstičući i podržavajući mađarske pisce u Bačkoj.

„U tekstovima Kornela Sentelekija nije slučajno da lokalizovanje univerzalne kulture kao svoje i neposrednost iskustva miksiteta kulture kulminiraju u tematskim grupama od istaknutog značaja, a to su tuđinstvo, usamljenost, beskućništvo, nacionalni karakter, ljubav prema kulturi, jezičke teškoće i problemi manjinskog položaja. (...) Jezičko i kulturno mešanje nastaje u opčinjenosti tranzicijom, migracijom, relokacijom i kvalitetima koji su vredni da se kontinuirano obnavljaju, da bi učinio donekle preglednim i prepoznatljivim sve uži prostor delovanja individuuma koji je postao manjina.” (Virág, 2010:6,9,10)

⁴⁰ Ferenc Kende (1886, Zrenjanin – 1974, Budimpešta) pisac, urednik, činovnik. Rukovodilac preduzeća za distribuciju knjiga „Literária“ od 1932. do 1938. godine. Objavljivao članke, pripovetke, studije u časopisu *Kalangya* (1933–37), jedno vreme kourednik (1933–36).

Njegova obrazovanost je daleko nadmašila savremenike u Vojvodini. Zahvaljujući svom izvanrednom smislu za jezike, čitao je u originalu skoro sve moderne i značajne pisce od Rilkea do Prusta, od Knuta Hamsuna do Tomasa Mana. „I Ruse i Špance.” (Szállási, 2) Bio je doduše pod uticajem Francuza, ali mu je osim Verlana (Verlain) omiljeni pisac bio Austrijanac Rajner Marija Rilke (Rainer Maria Rilke). (Szirmai K., 1966:75)

Literarna karijera Sentelekija je započela u časopisu *A Hét*⁴¹ [Nedelja] kao pisca i kritičara, iako je tada bio tek student treće godine medicine. Časopis 1918. objavljuje na istaknutom mestu, u deset nastavaka, njegov roman „Kesergő szerelem“ [Tužna ljubav]. Piše na „francuski način”, sa lakoćom, vazdušasto, pero mu leti, mogao bi pisati valjda i pripovetke-romane kao Kostolanji, slične Ešti Kornelu. Igra fantazije. Koliko značajan pisac, kakvog tona je mogao postati da je ostao u Pešti?” (Pintér, 2013:27) Nije ostao. Njegova publicistička skala je izuzetno široka: pripovetke, feljtoni, recenzije, pozorišne kritike, romani. Urednik lista *Bácsmegyei Napló* [Dnevnik Bačke županije], Janoš Detre (Dettre János) je preuzeo jedan njegov članak iz *Héta*, i nedugo posle toga je Senteleki postao stalni saradnik lista. Sentelekijeva izražena socijalna svest, međutim, nije dopustila da se zadovolji stvaranjem kao takvim. Bio je osnivač i duhovni vođa više književnih časopisa, to su bili *Vajdasági Írás* [Vojvođansko pismo] (1928-1929), *A Mi Irodalmunk* [Naša književnost] (1930-1933) i *Kalangya* [Krstina] (1932-1944). „Bio je vođa šačice mađarskih pisaca; raspaljivao je i hranio plamen tamo gde nije bilo ni šume, ni rudnika, eventualno samo suvog lišća.” (Németh, 1933/8)

Njegova književna prepiska je dokument epohe koji je od neprocenjivog značaja. Jedan od najvažnijih partnera sa kojima se dopisivao je bio Mladen Leskovac⁴² iz Beograda, koji je pokazivao najveće interesovanje za mađarsku književnost – iako nije znao mađarski. Planirao je objaviti zbirke Adijeve (Ady) poezije na srpskom, a kada su hteli sastaviti antologiju nove mađarske književnosti, Sentelekijeva skromnost se oštro protivila tome da ga uvrste u društvo Adija, Babiča i Kostolanjija, jer nije smatrao sebe dostojnim da bude u tako opštepoznatom i uvaženom društvu. (Szállási, 4)

⁴¹ A Hét (Budimpešta, 1890–1924) je bio društveni, književni i umetnički bilten, od 1894. godine politički i književni pregled. Želeo je biti vodeći list književnosti naprednog građanstva.

⁴² Mladen Leskovac (1904–1992, Stari Sivac) pesnik, prevodilac, kritičar, istoričar književnosti, univerzitetski profesor, od 1954. prvi dekan Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, između 1969–1979 direktor Matice Srpske.

Da bi u svojim časopisima, a pre svega u svom „glavnom delu“, *Kalangyi*, mogao okupiti sve literarne vrednosti, Senteleki se ne svrstava ni uz jedan književni pravac.⁴³ Bio je idealni urednik. „Bio je iznad stranaka, pristrasnosti, antipatija” (Szirmai K., 1966:73) Cilj mu je bio da vojvođanska književnost postane samostalna i kontinuirana⁴⁴, jer „manjinski mađarski stvaraooci bez mogućnosti izbora, poneli su teško breme negovanja sopstvene tradicije, čuvanja identiteta i spašavanja manjine od asimilacije.” (Cindori; 2004:81) Jedan od najuočljivijih znakova težnje da se osamostali od mađarske i južnoslovenske književnosti je potraga za lokalnim bojama i njihovo potenciranje. Možemo reći: Vojvodina je pre imala pisce, nego književnost. To je shvatio Senteleki, zbog toga je stvorio teoriju lokalnog kolorita, specifično vojvođansku *couleur locale*. Senteleki i njegovi partneri su to formulisali oko 1927. odnosno tada je ova teorija proglašena vladajućom. „Senteleki je estetsku pokretačku snagu za svoju teoriju uzeo od Francuza Tena (Taine), koji je analizirao uticaj mesta, vremena i rase na umetnost u drugoj polovini prošlog veka.” (Bori, 1979:141) *Couleur locale* koji je zastupao, imao je ne samo „sadržaje predela”, nego i elemente narodne psihologije. Kod Sentelekija svest o manjinskom postojanju izaziva prihvatanje lokalnog kolorita. Zbog toga je *couleur locale*-u dodao zahtev *couleur temporelle*-a, tojest „kolorita vremena”. (Bosnyák, 1974:60) Sentelekijevu teoriju Imre Bori sažima u tri tačke: **1.** Nije važno to da se radnja dela odvija u Banatu ili Bačkoj, nego da duhovnost, duša pisca i dela bude vojvođanska. **2.** Pravi pisac živi u sadašnjosti. Mora znati opisati realnu svakodnevicu. „On treba da se uhvati za vreme, tlo i činjenice datih društvenih okolnosti.” **3.** Pisaci su kreatori budućnosti, zbog toga ne mogu da se odreknu zemlje koju treba da grade. (Bori, 1979:142)

Treba spomenuti da postoji više vrsti *couleur locale*-a. Kao Sentelekijev, koji smo upravo predstavili, a koji je nastao pod uticajem francuskih impresionista, kao onaj Karolja Sirmajja (Szirmai Károly)⁴⁵, koncentrisan na simboliste, i *couleur locale* Ferenc More (Móra Ferenc) i Temerkenjija (Tömörkényi), pod uticajem mađarske, u

⁴³ „...protivi se oceni časopisa Nyugat (koji u Vojvodini razdvaja mlade i stare), protivi se i prethodnom programu listova Fáklya i Út, koji pisce organizuje prema „izmima.” (Pintér, 2013:21)

⁴⁴ U interesu uspeha svojih časopisa je potegao sve svoje veze. Senteleki je bio mason, i naravno propagirao je i unutar ovog pokreta stvar književnosti, vojvođanske književnosti. „Verovatno je i ovo prijateljstvo doprinelo tome da je list Sombori Újság toliko zastupao i sa nestrpljivim žarom podržavao stvar ovdašnje književnosti.” (Herceg, 1993:173) Njegovo masonstvo naglašava Herceg i u jednom svom romanu, kada ga identifikuje kao člana lože (ne spominje detalje, koje lože). (Herceg, 1989:41)

⁴⁵ Szirmai Károly (1890, Temerin – 1972, Vrbas) pisac, kritičar, urednik novina. Uči i živi u Budimpešti do sredine 1920-ih godina, tada se seli kući. Urednik *Kalangye* između 1933-41.

prvom redu segedinske zavičajne književnosti. „[Vojvođanski] *couleur locale*, teorija lokalnog kolorita, već u startu pokazuje da se deli na barem dve varijante, već prema tome da li vojvođanskom životu prilazi na moderan ili na konzervativan način. I prema tome da li je prikazivanje pojava vojvođanskog života, partikularnog: samo sredstvo ili konačni cilj.” (Pintér, 2013:29)

Senteleki „odigrao je najmarkantniju i najistaknutiju ulogu u razvoju književnosti jugoslovenskih Mađara u periodu između dva rata. Njegovi savremenici su mu već početkom dvadesetih godina priznali izuzetan značaj, ceneći u njemu Ferencu Kazincija književnosti jugoslovenskih Mađara.” (Bori, 1979:132) Posle njegove smrti je osnovano Društvo „Senteleki“ [Szenteleky Társaság], koje se uglavnom bavilo izdavanje knjiga vojvođanskih pisaca. Đula Bistrai (Bisztray Gyula) i Zoltan Čuka (Csuka Zoltán) su priredili za štampu njegovu književnu prepisku. Potom je Izdavačka kuća „Forum“ 1963. pod naslovom „Ugartörés“ [Obradivanje ugora] objavila izbor iz njegovih tekstova. Godine 1976. je u njegov spomen objavljena antologija na mađarskom i srpskohrvatskom jeziku. Poznatu pesmu 'Szanatórium' [Sanatorijum] je autentično prevela Judita Šalgo, a ona pod naslovom 'Milyen jó lenne...' [Kako bi dobro bilo ...] je prevodilačka bravura Mladena Leskovca. „U Vojvodini je Senteleki danas više nego napredna tradicija. On je postao lični simbol spoja mađarske i srpskohrvatske kulture.” (Szállási, 4)

***Kalangya*, kolevka vojvođanske mađarske knjiŹevnosti**

Trijanonskim mirom, tojest uspostavljanjem novih drŹavnih granica Mađari su u Œehoslovaĉkoj, Ukrajini, Rumuniji i Jugoslaviji i u knjiŹevnom smislu odcepljeni od dotadašnjeg centra, Budimpešte – i stvaraoci na ovim teritorijama su odjednom postali manjinski stvaraoci. „Pripajanjem juŹnih krajeva Ugarske [Délvidék] kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca početkom dvadesetih godina na teritoriji multietniĉke Vojvodine dolazi do zamene statusa nacija i kultura.“ (Cindori, 2004:81) Tako su posle I svetskog rata nastali specifiĉna, vojvođanska mađarska kultura i knjiŹevnost. Œasopis *Kalangya*, kao najduŹe objavljivan organ vojvođanske mađarske knjiŹevnosti između dva svetska rata, izlazio je od 1932. do 1944. godine. KnjiŹevni eksperimenti sa početka dvadesetih godina, pre Sentelekijevog nastupanja, ostali su izolirani pokuŹaji, predstavljali su razliĉite ukuse i smerove, nisu se obazirali na stupanj obrazovanja, potrebe i oĉekivanja ĉitalaĉke publike. Zadovoljili su se time da jedan dnevni list, *Bácsmegyei Napló*, objavi ono Źto napišu. Nisu se obazirali i nisu Źeleli menjati uvreŹeno, opŹteprihvaĉeno miŹljenje da je Vojvodina bogata samo po odliĉnoj plodnoj zemlji i zahvaljujuĉi njoj izobilju, ali je siromaŹna po intelektualnosti i svim oblicima kulture. Sliĉno drugim kulturnim radnicima na početku veka Senteleki nije istraŹivao uspomene istorijske davne proŹlosti⁴⁶. Osnovna teza je bila da nema tradicija, Źto je pre znaĉilo srazmere: u Transilvaniji i u JuŹnoj Slovaĉkoj na primer zaista ima mnogo viŹe spomenika istorijskih epoha. U Vojvodini je Senteleki⁴⁷ bio prvi koji je uĉinio neŹto da se situacija promeni. On sam piŹe 1927. godine:

„Razlog zaŹto ne postoji ,vojvođanska knjiŹevnost je to Źto (...) Baĉka i Banat nikada nisu imali kulturni Źivot (...) Kao prvo nedostaju tradicija, proŹlost, zapoĉeti pravci, poloŹene osnove koje je uvek lakŹe nastaviti, sruŹiti, preoblikovati, negirati, nego napraviti potpuno nove. U ĉamotinji ove nizine bez umetnosti nema ama baŹ nikakvih spomenika, tu nikada nije bilo drevnih manastira, vekovnih kolegijuma, zloglasnih viteŹkih tvrđava,

⁴⁶ Prevod odlomaka „husitske biblije” u Sremu u 1430-im godinama; hronika epohe DoŹa-revolucije od Đerđa Seremija (Szerémi György) („Magyarország romlásáról”); Sentelekijev krug je istaknute knjiŹevne liĉnosti Vojvodine raĉunao od Danijela Papa (Papp Dániel), Ferenca Hercega (Herczeg Ferenc), Geze Œata (Csáth Géza), Kostolanjija (Kosztolányi).

⁴⁷ „Ova zemlja je masna, rađa gordo Źito, ali tu teŹko puŹta korenje cvet misli, snova, lepote, od kojeg nema koristi i koji nije od Źivotne vaŹnosti. UŹivanje u obilju vegetativnih radosti, sreĉan, jednostavan, sit materijalizam se odnose maĉehinski prema duŹi, koja bi volela da leti daleko, visoko, u druŹtvu zraka i orlova, ali koju u ovim predelima uvek vezuje teŹina i precenjenost materije.” (Szenteleky; 1932/1)

pogurenih, legendarnih katedrala ili crkava, francuskih knjižara, fontenbloških šuma, na ovoj trezvenoj zemlji koja smrdi na svinjce nikada nisu živeli raspevani guslari, kuruci sa naherenim šubarama, kujundžije sa žutim bradama, kritičari religije visokog čela ili humanisti finih prstiju. Gde bi vojvođanska književnost mogla pustiti korenje?” (Szenteleky, 1927)

U svojim memoarima Ferenc Kende (Kende Ferenc) sažima u tri tačke razloge početne teškoće vojvođanske mađarske književnosti: **1.** potpuni nedostatak korena vojvođanske mađarske književnosti; **2.** „politička obespravljenost i ekonomska potlačenost mađarskog manjinskog naroda”; **3.** „potpuna neinformisanost mađarskih ličnosti deklariranih kao vođe, kao i u manjinskom životu uopšte” i pasivnost koja iz toga proizilazi. (Kende II, 2002:105) Zbog bespomoćnosti političkih vođa i nedostatka sindikata je književnost imala za zadatak da pokaže da Mađari žele da žive i imaju socijalne i ekonomske težnje. Senteleki je to – sa grupom koju je okupio oko sebe – jasno video i prihvatio. Izdavanjem časopisa *Vajdasági Írás*, a kasnije *Kalangya* je ponudio pomoć i mogućnost za publikovanje piscima koji su morali pronaći svoje specifične manjinske teme.

„Veoma je teško, međutim, stvoriti krug pisaca čiji članovi ne samo da umeju pisati, nego raspolažu i stručnim znanjem. Razvijati osećaj za pisanje kod književnika, navesti ih na pravilan, čist mađarski stil, jeste zadatak koji često uspešno može rešiti jedan književni organ, ali im ne možemo dati stručno znanje. Eventualno će neki napis u *Kalangyi* stimulisati stručnjake ili pozitivne vrednosti koje se mogu iskoristiti, koji u nedostatku odgovarajuće tribine do sada nisu mogli stupiti pred javnost.” (Szenteleky, 1932/4)

U istoriji časopisa *Kalangya* možemo razlikovati tri etape⁴⁸. Prvi broj je izašao u maju 1932. godine kao mesečno izdanje. Uređivao ga je Kornel Senteleki, osim njega

⁴⁸ Od maja 1932. je štampan u Novom Sadu, od septembra 1933. u Subotici, od aprila 1937. u Vrbasu, a od decembra 1941. u Somboru.

Osnivač–urednik Szenteleky Kornél.

Urednici: Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán, Bencz Boldizsár (1932/1)
Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán (1932/2-6)
Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán, Radó Imre (1932/7- 1933/7)
Szirmai Károly, Radó Imre, Kende Ferenc (1933/8-1934/2)
Szirmai Károly, Kende Ferenc (1934/3 – 1943/10)
Szirmai Károly, Kende Ferenc, Herceg János (1934/11-1935/4)
Szirmai Károly, Kende Ferenc (1935/5 – 1936/8)
Szirmai Károly, Draskóczy Ede (1937/1 – 1941/3)
Herceg János (1941/4 – 1944/8-9)

su kao kourednici naznačeni Zoltan Čuka (Csuka Zoltán) i Boldižar Benc (Bencz Boldizsár)⁴⁹. Vlasnik lista Boldižar Benc je bio i odgovorni urednik. Kao odgovorni izdavač je naveden Ferenc Blažek (Blazsek Ferenc). Od 7. broja 1932. je umesto Boldižara Benca kao kourednik radio Imre Rado (Radó Imre). (Galambos, 1957:1)

U prve četiri godine objavljivanja su ličnost i program Kornela Sentelekija bili apsolutno dominantni. Već je naslov nosio u sebi program časopisa: „Sakupljaj letinu u krstinu!” To istovremeno nije bila nova ideja, nego nastavak i obnavljanje programa *Vajdasági Írása*. U tom periodu *Kalangya* objavljuje dela jugoslovenskih/vojvođanskih⁵⁰ mađarskih pisaca, prati jugoslovensku književnost, uspostavlja veze sa ostalim mađarskim piscima iz odcepljenih zemalja i matice, a prati i događaje u svetskoj književnosti.

Druga etapa *Kalangye* je bilo vreme krize (1936–1941). Glavni urednik postaje Karolj Sirmaj, kojeg je sam Senteleki odredio za ovu dužnost. Sirmaj želi da drži korak sa književnošću u Mađarskoj i započinje borbu protiv diletantizma. Zahvaljujući ovome je porastao kvalitet časopisa, ali je smanjen broj saradnika, i promenio se i karakter *Kalangye*, jer su kritike i recenzije knjiga dobile više prostora nego ranije. Izdavanje časopisa je otežano i zbog ozbiljnih materijalnih problema.

Treća etapa je „vreme Mađara”, tojest okupacije (1941–1944). Tada je glavni urednik već Janoš Herceg (Herceg János)⁵¹. To su godine kada Mađari ponovo nisu bili manjina, a ta promena se mogla osetiti i u *Kalangyi*. U ovom periodu vlada ideja regionalizma⁵². Herceg, međutim, shvata da u takvim uslovima čisto književni list ne može opstati. Okružuje se piscima članaka koji izveštavaju sa svih vojvođanskih događaja iole vrednih spominjanja. Nacionalno pitanje do kraja ostaje centralna tema u *Kalangyi*.

⁴⁹ Bencz Boldizsár (1910, Bačko Gradište – 1949, Mohač) pesnik, pisac, urednik.

⁵⁰ Izraz „Délvidék”, pod kojim se pre svega podrazumevaju Bačka i Banat, sve manje se koristio. Nakon što je 1. decembra 1918. godine osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i nastao savez država koji se od oktobra 1929. zvao Jugoslavijom. Izraz „Vojvodina” koji obeležava teritoriju Banata, Bačke i Srema se šire koristi posle 1920. Pisci u *Kalangyi* za sebe podjednako koriste attribute jugoslovenski i vojvođanski.

⁵¹ Herceg János (1909 – 1995, Sombor) pisac, urednik, prevodilac. Urednik *Kalangye* 1941-44. godine.

⁵² Regionalizam je bila jedna od glavnih ideja Evrope na prekretnici vekova. Početkom XX veka se proširio u Mađarskoj, kao i u Evropi. Cilj nije da se tumači uopšteno, nego konkretno, „lokalno”, jedinstveno. Program regionalizma se podelio. Nemački „Heimatkunst” [Zavičajna umetnost] – postaje oblikom konzervativne pobune protiv civilizacije velegradova.

Program časopisa se uistinu profilisao za vreme uredništva Karolja Sirmajja⁵³. Tada se razgranava drvo koje je zasadio Senteleki, pošto su Sirmajjeva duhovnost i njegove ideje potpuno istovetne sa Sentelekijevima. Ova duhovna srodnost je u tabor *Kalangye* uključila Lasla Nemeta (Németh László), Petera Vereša (Veres Péter), Lerinca Saboa (Szabó Lőrinc), Belu Bartoka (Bartók Béla) – odnosno njihove tekstove, i sa ljubavlju „rodbinski vezao“ za list Ivu Andrića, Krležu, Manojlovića. (Pintér, 2013:30)

Princip *couleur locale* nije smatrao isključivim, prepoznao je i njegove opasnosti: zbog toga što slikar meša „lokalne boje“, ne mora uvek da ispadne vredna „slika“. A Sirmai nije bio spreman ni na kakav estetski kompromis. Računao je na to da *Kalangya* može dospeti u bilo čije ruke bilo gde u Evropi, pa zato ne sme da sadrži ni jedan jedini tekst koji bi ga učinio smešnim ili poljuljao poverenje u njega. Njegov program je dosledno manjinski: daje prostora i piscima iz Čehoslovačke, Rumunije.

U svojoj disertaciji koja se bavi mađarskom štampom u Vojvodini između dva svetska rata, Pal Boroš (Boros Pál) kao godinu početka treće etape *Kalangye* oderđuje 1937. Tada, naime, ton časopisa postaje radikaln, njemu sve se više okreće socijalnim pitanjima, te razvija antifašistički program. (Boros, 1972:86) U prilog njegove teze ide činjenica da se među piscima koji publikuju u *Kalangyi* pojavljuju pisci radničkog pokreta Laslo Gal (Gál László), Janoš Atlas (Atlasz János), Ištvan Latak (Laták István), Lajoš Turzo (Thurzó Lajos) itd.⁵⁴). Ovi pisci, međutim, nisu promenili suštinu *Kalangye*, a i nisu dugo ostali aktivni saradnici časopisa.

⁵³ U vreme kada je urednik bio Karolj Sirmai, 1934. kreće *Hid*, izdanje mađarskog radničkog pokreta u Vojvodini. Karolj Sirmai u broju *Kalangye* 1934/6 pozdravlja prvi broj *Hida*. Budući da su im početni programi bliski, ako krajnji cilj i nije –, potiču sa istog izvorišta duhovnosti.

⁵⁴ Gál László (1937): Kovilji altatódal [Uspavanka iz Kovilja] (pesma). És vagyunk [I ima nas] (pesma). Subotica (pesma). *Kalangya*, VI/5-6, 215-217.

Atlasz János (1934): Hullák között. [Među leševima] *Kalangya*, III/11, 796-797.

Laták István (1942): Mindennapi szomorúság [Svakodnevnna tuga] (pesma). Csüggedt beszámoló [Umorni izveštaj] (pesma). *Kalangya*, XI/6, 256-257.

Thurzó Lajos (1937): A jugoszláviai magyar ifjúság útja. [Put mađarske omladine u Jugoslaviji] *Kalangya*, VI/9, 349-351.

Pokretanje časopisa *Kalangya*

Kalangya u početku nije imala ni mecene ni pretplatnike. Sentelekiju, a naročito njegovim saradnicima je bilo jasno da će bez materijalne pozadine i *Kalangya* doživeti sudbinu lista *Vajdasági Írás*. Pokušali su stvoriti društvenu osnovu koja će potom moći održavati časopis, jer nisu mogli računati na pomoć matice. Skupljali su mecene, između ostalih primarijusa Vilmoša Vilita (Wilt Vilmos) iz Novog Sada i generalnog direktora šećerane u Vrbasu, Eugena Švarca (Schwarz Jenő)⁵⁵. (Herceg, 1974:54) Za nas je interesantno da su materijalnu pomoć jednom mađarskom časopisu očekivali i dobili od osoba ne mađarskog porekla (Jevreja) – istina je, doduše, da su te mecene zahtevale da im se imena ne spominju, pa ih zato ne možemo naći na omotu *Kalangye* gde se navode imena pretplatnika–osnivača.

Pripadnici mađarske srednje klase, na koje su urednici lista računali kao pretplatnike, ogradili su se od časopisa. Pretplatnike je nalazio Boldižar Benc, kasnije jedan od prvih pesnika *Kalangye*. Posećivao je župe, salaše, radionice, dućane po Bačkoj. Zoltan Čuka je pak „sa neizbežnom velikom torbom” obilazio sela po Baranji i Banatu. Zoltana Čuku je Sirmaj zvao „večnim kvascem naše književnosti”. I Janoš Herceg je mišljenja da je *Kalangya* zaživela zahvaljujući „hrabrosti koja se nije libila rizika” i „neuništivoj organizatorskoj sposobnosti” Zoltana Čuke. On i Benc su imali težak zadatak. Tokom torbarenja im se dešavalo da, ako niko nije video, gazde puste kera s lanca. Ili su svi redom zaključavali kapije. Narod je, međutim, (naizgled) poštovao pisce. „Inače bi ih poseli na glavno mesto za stolom posle književne večeri i takmičili su se kod koga će pisac kao gost prenoćiti”. Sitni problemi se Sentelekija nisu doticali. (Pintér, 2013:28) Velika sreća za *Kalangyu* je bila što „su se našli aktivni, okretni Čuka i zatvoreni, melanholični Senteleki.” (Utasi, 1974:45) Bez Zoltana Čuke u vojvođanskoj književnosti poslednjih deset godina ne bi dogodilo ono što se dogodilo. (Hózsza, 2004:23)

⁵⁵ Schwarz Jenő, kao generalni direktor šećerane u Vrbasu, se poimence spominje u romanu Nandora Giona (Gion Nándor) *Rózsaméz* [Ružin med]. Njega su proklinjale radnice koje su skupljale šećernu repu na oglednoj ekonomiji, jer su im od nadnice oduzimani oni sati kada zbog kiše nisu mogle da kopaju repu. Mlađi sin Štefana Krebsa, ubeđeni komunista, je žene nagovarao na štrajk. Iz romana, na žalost, ne saznajemo da li je Schwarz odobrio povećanje dnevnica štrajkačicama, ali saznajemo da je Schwarz jako voleo kada su žene pevale lepe i vesele pesme dok su kopale kada ih je obilazio. (Gion, 1976:438)

Početni materijalni problemi su privukli pažnju mađarske štampe u Vojvodini, koja je predložila da se *Kalangya* pretvori u magazin. Senteleki je energično odgovorio na članak i odbacio ideju: „Naš cilj ne može biti zabavljanje, čarobnjaštvo koje privlači gomilu, nego poštovanje naše kulture i vaspitanje za jedan novi, samosvesniji, bolji život.” (Szenteleky, 1932/4)

Časopis se donekle stabilizovao materijalno, kada je u leto 1932. godine izdavanje i distribuciju *Kalangye* preuzela štamparija „Literarija“ Ferenc Kendea (Kende Ferenc)⁵⁶. „Kende je iskoristivši svoju mrežu agenata za distribuciju povećao broj pretplatnika časopisa na 2000.” (Bárdi, 2012:203) Njegova efikasnost se mogla zahvaliti i tome što je pretplatu na časopis povezao sa pretplatom na seriju knjiga. Godine 1934. je izdavačko preduzeće „Literária“ zatvoreno, pa je i izdavanje *Kalangye* postalo neizvesno. Godine 1935. je umesto 12, objavljeno samo 7⁵⁷, a 1936. samo 8 brojeva, *Kalangya* je, međutim, sa manjim ili većim pauzama kontinuirano izlazila do 1944. godine. U leto 1944. urednik je zbog eskalacije ratne situacije molio da *Kalangya* pauzira jedan mesec, što je Uprava za štampu i odobrila. Septembarski broj *Kalangye* su, međutim, sprečili vojni i politički događaji koji su sledili. Posle 13 godina je *Kalangya* prestala da izlazi. (Galambos, 1957:2)

Ciljevi *Kalangye*

Mađarska manjinska štampa u Jugoslaviji je igrala važnu ulogu u književnosti, umetnostima i prosvetivanju naroda. Nauke, umetnosti i književnost dugo nisu bili organizovani u krugu mađarske narodne grupe, pa je njihovo negovanje bilo skoro isključivo prepušteno štampi. Prvo je časopis *Kalangya* postao reprezentativni predstavnik mađarske književnosti u Jugoslaviji. (Bolgár, 1941/1-2) Urednici su u listu objavljivali u prvom redu tekstove mađarskih autora iz Jugoslavije, ali su tražili „bliske veze i razumevanje” i sa srpskohrvatskom kulturom. „Mi najbolje znamo koliko je potrebno da se međusobno upoznamo i da svi nesporazumi i suprotnosti dolaze od

⁵⁶ Literária lap- és könyvterjesztő vállalat [Preduzeće za distribuciju novina i knjiga „Literarija“], Subotica (1929–1934), vlasnici: Mor Hojman (Heumann Mór) i Ferenc Kende (Kende Ferenc). Prodaju mađarske knjige i novine širom Vojvodine, organizuju i prodaju novina iz Beča, Berlina i Beograda. Godine 1934. su državne vlasti zabranile preduzeće.

⁵⁷ Broj 1935. 6. je završen, ali su vlasti zabranile njegovo izlaženje. U 1994. godini je časopis Híd objavio ceo broj.

međusobnog nepoznavanja ili pogrešnog poznavanja. Jedan od najplemenitijih zadataka našeg života je zidanje mosta između ovih dveju kultura.” (Szenteleky, 1932/1, prevod Imre Bori) I *Kalangya*, kao i ranije *Vajdasági Írás*, su činili sve u interesu „približavanja kultura”⁵⁸. Skoro u svakom broju objavljuju prevode kojima časopis „želi udovoljiti kako zahtevima vrednosti, tako i zahtevima vojvođanskog uzajamnog pripadanja.” (Utasi, 1984:136) Od južnoslovenskih pisaca učestalo srećemo imena Ive Andrića i Krležę, a od pesnika Todora Manojlovića. *Kalangya* 1933. objavljuje pripovetku Ive Andrića (1933/11) pod naslovom „Ispovest“ [Gyónás], u prevodu Janoša Polačija (Polácsi János), on prevodi i Andrićev tekst „Jedan dan u Rimu“ [Egy nap Rómában] (1935/5)⁵⁹. Janoš Herceg piše dužu studiju o Andrićevim pripovetkama (1938/8-9). Na stranicama *Kalangye* se često pojavljuje i Krležino ime⁶⁰; a recenzije se bave svakim njegovim važnijim delom. Zoltan Čuka predstavlja njegovu knjigu „Povratak Filipa Latinovicza“ [Latinovicz Fülöp visszatérése] (1933/4), koja „snažno obogaćuje Krležina dela i južnoslovensku književnost.” Adijev srpski prijatelj i prevodilac Todor Manojlović⁶¹, od koga *Kalangya* objavljuje studiju o Adiju, sve do kraja učestvuje u zajedničkim zadacima. Kornela Sentelekija Manojlović predlaže za člana jugoslovenskog PEN-kluba, a kasnije godinama saraduje sa Erneom Kazmerom (Kázmér Ernő). (Pintér, 2013:37)

Ovi naponi vojvođanskih mađarskih pisaca da posreduju između kultura, međutim, ostaju jednostrani. Čaba Utaši (Utasi Csaba) nedostatak srpskih prevoda vojvođanskih mađarskih dela objašnjava slabim kvalitetom istih. Sa tom kvalifikacijom je saglasna većina istraživača književnosti.

U cilju efikasnijeg uzajamnog upoznavanja kulture dva naroda Senteleki je želeo sakupiti jedno apolitično društvo. Ovo književno udruženje je želeo nazvati po mađarskom pesniku srpskog porekla Mihailu Vitkoviću (Vitkovics Mihály)⁶². Postojala je nekolicina među srpskim piscima koja je naginjala učešću u ovoj inicijativi, „ali su

⁵⁸ Istu ulogu posrednika između kultura je prihvatio časopis *Erdélyi Helikon* (časopis za beletristiku i kritiku, izlazio između 1928. i 1944. svakog meseca), koji je propagirao transilvanizam, odnosno saživot Mađara, Rumuna i Saksonaca.

⁵⁹ Ivo Andrić: Muszafirhanában. Prevod: Müller Béla. (1932/2); Ivo Andrić: Az olovói látomás. Prevod: Mangold Albert. (1941/3)

⁶⁰ Miroslav Krležsa: Estelöben (vers). Ford.: Dudás Kálmán. (1932/5); Miroslav Krležsa: Szeptember éji elégia, Randevú, Egy nap változatai (versfordítás). Ford.:Dudás Kálmán. (1932/8); Krležsa Miroslav: Povratak Filipa Latinovicza. Ford.: Csuka Zoltán (1933/4);

⁶¹ Kázmér Ernő: Ady szerb barátja és fordítója – Todor Manojlović. (1938/8-9)

⁶² Vitkovics Mihály (Mihailo Vitković) (1778, Eger – 1829, Pešta) srpski pesnik, prevodilac iz Mađarske.

posle dugog premišljanja otvoreno rekli Sentelekiju da još nije vreme za osnivanje jednog takvog udruženja. U to vreme je naime srpski šovinizam bio neobuzdan, nisu smeli prihvatiti da ih žigošu kao „Mađarone”. (Kende II, 2002:113)

Urednici *Kalangye* su uspeli uspostaviti i negovati žive i plodne veze sa mađarskim književnicima i književnim listovima van granica. Tim vezama su želeli pokazati čitalačkoj publici u Vojvodini⁶³ da nisu samo Mađari u Vojvodini pokleknuli zbog otcepljenja od matice. Mađari u Vojvodini su, naime, veoma teško prebrodili trijanonsku promenu granica posle I svetskog rata⁶⁴. Godinama nisu mogli, nisu hteli verovati da su prisiljeni da žive sudbinu manjina, a kada je postalo jasno da se ova situacija neće skoro promeniti u njihovu korist, počeli su tražiti prihvatljive i moguće načine života u manjini. Traganje je, međutim, bilo teško, mnogi pisci su se zbog nastale situacije okrenuli prošlosti, jer nisu mogli ni zamisliti da na ovom odcepljenom i napuštenom prostoru može ili treba stvarati književnost. „Prema zakonu inercije doduše stvaraju i dalje, ali im je pred očima još uvek mađarska književnost kojoj su pripadali, ili su verovali da pripadaju.” (Utasi, 1984:5) Senteleki je 1932. već napisao da su vojvođanski pisci dospeli u kolonijalni položaj u odnosu na književnost u Mađarskoj,

„jer dok su pisci u Mađarskoj zahtevali da ih i preko granica dobro poznaju, čitaju (a naša zajednica zaista troši pozamašnu količinu knjiga i listova iz Mađarske, i bar je isto tako dobro obaveštena o književnosti u Mađarskoj kao čitaoci u gradovima i provinciji u Mađarskoj), dotle oni nisu hteli znati za to da i van granica postoji mađarska kultura. Preko granica su videli samo potrošače.” (Szenteleky, 1963:129)

Šandor Harasti (Haraszi Sándor)⁶⁵ je 1929. sumirao svoja vojvođanska iskustva u pregledu objavljenom u časopisu *Nyugat*. Prema njegovom mišljenju se novoformirana vojvođanska književnost otcepila od pravca *Nyugata* koji je dominirao u Mađarskoj, a i časopis *Nyugat* je zazirao od mađarske književnosti koja je nastajala u Vojvodini. Osim toga se po njemu i vojvođansko mađarsko društvo pocepalo na dva

⁶³ Čitaoci su u ono vreme uglavnom bili iz kruga inteligencije: lekari, advokati, veleposednici, javni činovnici. Siromašniji mađarski slojevi su eventualno čitali novine. (Szirmai K.,1966)

⁶⁴ Prema podacima popisa stanovništva iz 1921. je u okviru jugoslovenske države živelo 467 658 Mađara, od toga je 376 107 živelo u Vojvodini. Političke i pravne koordinate tih pola miliona Mađara u manjini su u osnovi određivala dva dokumenta, s jedne strane Sporazum iz Sen Žermena, a s druge strane jugoslovenski Ustav.

⁶⁵ Haraszi Sándor (1897, Bogádmindszent – 1982, Budimpešta) novinar, političar. Emigrirao 1921. u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca gde je radio kao novinar listova *Bács-megyeyi Napló*, odnosno *Hírlap*. 1929. se vratio u Mađarsku.

dela: mlade – koji revolucionarno menjaju forme, tako izražavajući socijalne napetosti, i stare – koji nisu primetili da su postali manjina i žive kao što su živeli pre rata. (Pintér, 2013:19)

Kroz kakvu ozbiljnu krizu je prolazila vojvođanska mađarska inteligencija, najbolje možemo ilustrovati tekstovima objavljenim u *Kalangyi*. Autori su davali korisne savete svojim čitaocima:

„Spoljni faktori stvaraju za nas manjinski položaj, ali dok to teoretski i u duši ne shvatimo, bićemo samo pasivna manjina, masa bez težine u upravljanju. Kao što prema Sečenjiju ‚mađarska reč još ne znači mađarska osećanja‘, tako čovek koji živi u manjinskom položaju još nije samosvesni član svoje manjinske nacije.” (Kende, 1937/4)

drugi put opravdavali bespomoćno tapkanje u mestu svojih sunarodnika:

„Manjinska samosvest mađarskog građanina Jugoslavije se još nije mogla formirati. (...) Neosporno je naime da neka sasvim nova, dosad nepoznata duhovnost prožima manjinskog građanina, čiji manjinski položaj se ispoljava u svakodnevnom životu, u svakom njegovom činu, bilo u borbenoj, bilo u konzervativnijoj formi.” (Csuka J., 1937/5-6)

Napokon, više nego 15 godina posle otcepljenja od matice, uspeali su da formulišu svoje zadatke:

„Cilj manjinske misli je: obezbediti opstanak našeg narodnog jedinstva kao nacije. (...) moramo preispitati koji sloj je stvaralačko stablo našeg naroda i raspad koje klase najviše ugrožava naš nacionalni opstanak.” (Kende, 1937/4)

„Manjinsku masu naravno treba pomeriti iz stanja društvene i kulturne zaostalosti i bede. Svim sredstvima joj treba pomoći. Cilj, međutim, možemo postići samo onda ako manjinski građanin pre toga potpuno shvati svoj manjinski položaj i sa tog aspekta posmatra svoju sudbinu.” (Csuka J., 1937/5-6)

„Cilj naše književnosti se ne može razlikovati od cilja naše politike ili naših kulturnih pokreta, tojest: jačati našu mađarsku samosvest, doprineti našem opstanku, izraziti svoje težnje, održati u budnom stanju naše duhovne snage.” (Csuka J., 1937/5-6)

Mađari u državi Južnih Slovena su zaista bili u teškom položaju, centralizovana kulturna politika Pešte naime nije uzimala na znanje odlazak inteligencije, i sa njom umetnika stvaralaca, sa ove teritorije. Nije samo Kostolanjija put odveo iz Subotice u

Peštu, nego i mnoge druge (Ferenc Herceg, Danijel Pap, Geza Čat, da spomenemo samo poznatije). Doduše problem nije bio u pojedincima, već u nedostatku institucija. Od 1918. su i mase seljaka emigrirale u Ameriku, ili su se mnogi preselili u druge, bliže ili udaljenije gradove Kraljevine SHS, gde su počeli svoj život u dijaspori. Srednju klasu je put odveo u Peštu. Veliki deo onih pripadnika srednje klase koji su ostali je opet – citirajući Zoltana Čuku – smatrao da je nepatriotski započeti kulturni rad lokalno. „Posle Trijanonskog mirovnog sporazuma je ovde jedva ostalo značajnijih pisaca. A oni koji su ostali nisu stvorili dela koja bi izdržala sud vremena i čuvala njihova imena.” (Szirmai K., 1966:72) Apatiju, nezainteresovanost Mađara koji su u velikom broju živeli u Subotici najbolje ilustruje pesma Lasla Gala (Gál László):

„Subotica.

Ne čitaju, ne bune se, neće,
ne razbijaju, ne traže, ne žele ...

Subotica,

čami kao nasip, glupo,
dosadno, sivo.” (Gál, 1937/6)

Sociografije u *Kalangyi*

Jednu od poučnih projekcija manjinske književne politike *Kalangye* čine sociografske-sociološki radovi objavljeni u časopisu. (Utasi,1984:31) Njihovu važnost je pre svih naglašavao Senteleki. „Naš narod, naša zemlja ne smeju biti samo teme za pesmu, pripovetku ili roman (ali trebaju biti i to!), nego i naučni problem koji, ako ne baš naučno, ali metodično treba osvetliti, u čiju suštinu treba prodreti. Od životne je važnosti da upoznamo dušu naše zemlje i naroda.” (Szenteleky, 1933/2) „(...) mi se jedva brinemo za naš narod i našu zemlju. Mi pišemo pesme i pripovetke, ponekad čak i roman, ali naše pisce ne interesuje folklor, kao ni uzajamni uticaji naroda koji tu žive.” (Szenteleky, 1933/2) *Kalangya* se bavi i osetljivim temama kao što su asimilacija, školstvo, omladina, reforma visokog školstva, obuke učenika u privredi i zemljišna reforma. Pokazujući da časopis nije forum samo za lepe duše. (Szállási, 2)

Moramo, međutim, naglasiti da ove težnje nisu lična Sentelekijeva inicijativa, ali samo unošenje novog „trends” u *Kalangyu* je još jedan dokaz za to koliko je Senteleki

pažljivo pratio književne pravce na Zapadu. Tridesetih godina je sociografija kao „specifično ljudski, stvaralački pojavni oblik realističke književnosti” igrala važnu ulogu među književnim pravcima u Evropi. Ovu vrstu otkrivanja stvarnosti su opravdali, učinili „pomodarskom“ ekonomska kriza, politička i vojna situacija. (Gerold, 1974:99)

Većina takvih članaka objavljenih u *Kalangyi* se bavila položajem, sudbinom Mađara. Paralelno sa *Kalangyom* i časopis *Híd* podržava „istraživanje sela”, otkrivanje, upoznavanje položaja Mađara u Vojvodini. Dva časopisa, međutim, već i zbog različitih svetonazora, drugačije pristupaju sociografskom programu. *Kalangya* je želela predstaviti sela i salaše, seljaštvo, seoski milje, seljački život.

„Istraživači sela iz *Kalangye* su prilično često u selima videli i tražili simbol neiskvarenosti, čistote, što dokazuju brojni idealistički, nostalgični tekstovi, u prvom redu u početnoj i u završnoj fazi časopisa (...) Dok su u srednjem periodu nastali najbolji tekstovi sa aspekta otkrivanja stvarnosti, koji se i danas mogu smatrati reprezentativnim primercima sociografske književnosti *Kalangye*.” (Gerold, 1974:100)

Ovde moram napomenuti da po mišljenju Čabe Utašija *Kalangya* nije pokazivala potrebnu socijalnu osetljivost, nije protestovala protiv nečovečnosti i nije umela razviti socijalnu svest svog čitateljstva⁶⁶.

Sociografsko-sociološki žanr je bio idealan i za upoznavanje života i doživljaja manjinskog položaja drugih naroda. Mađari su naime brzo shvatili da njihove susede Nemce, u razvoju, materijalnom bogaćenju i očuvanju njihove kulture nisu omeli ni manjinski položaj, ni posledice izgubljenog rata. I *Kalangya* je sa sve više tekstova, istraživanja, procena podsticala Mađare da slede primer Nemaca.

Istovremeno je Janoš Herceg 1942. prebacio intelektualnom sloju vojvođanskih Mađara da nije znao niti je hteo da se uklopi u promenjene uslove, odnosno manjinski položaj. „Zbog toga nije smatrao važnim nikakve napore koji bi služili kulturnoj istoriji Vojvodine, ili pokušali oblikovati njen duhovni i objektivni profil.” (Herceg, 1942/1-2) Smatrao je samoobmanom stav onih koji su rešenje za sve očekivali od Budimpešte, iako je i mađarska vlada cenila one ljude koji su iskreno hteli upoznati sopstvena sudbinska pitanja i tako hteli pomoći sebi, a time i mađarskom rukovodstvu.

⁶⁶ „Stavljajući sve na kocku nisu umeli da protestuju protiv sve veće nečovečnosti, i shodno tome nisu mogli da izvrše težak zadatak osvešćivanja masa, čega se prihvatio *Híd*.” (Utasi, 1984:7)

Prikazujući zbirku studija senatora Dake Popovića⁶⁷ (Red mora da bude), *Kalangya* objavljuje senatorov frapantan i jezgrovit opis karaktera vojvođanskih Nemaca i Mađara. (Csuka Z., 1932/6) Nemci su bili fokusirani isključivo na zemlju, ekonomiju, razvoj, oni su najimućniji među narodima u Vojvodini, imaju najviše poseda i žive u najboljim uslovima. Veoma su dobro organizovani, ali na kulturu ne troše. Među Mađarima ima najviše siromaha, nisu organizovani, jer ne mogu da prebole trijanonsku traumu. Njihove kulturne aktivnosti, međutim, donose lepe rezultate. Popović priznaje da su i Mađari i Srbi zavideli Nemcima na organizovanosti i želeli su učiti od njih. Daka Popović je 1935, na molbu redakcije *Kalangye* napisao članak pod naslovom „Dobronamerni tekst o bližoj saradnji”. (*Kalangya*, III/5, 325-331)

Imućni Nemci – blagostanje i marljivost

Kritike, recenzije, analize dela svetske književnosti objavljenih u *Kalangyi* – u prvom redu francuskih, engleskih, ređe ruskih, ponekad nemačkih autora – pre svega su se bavili klasicima date književnosti, ne toliko savremenim piscima. Iako je *Kalangya* smatrana književnim časopisom, pratila je i druga polja kulture, urednici su znali da se književnost ne može afirmisati bez kulturnog konteksta. U časopisu je bila prisutna široka lepeza dela objavljenih na nemačkom jeziku, kao npr. psihologija, sociologija, istorija, ekonomija, kao i književnost. *Kalangya* se, međutim, nije bavila samo nemačkim izdanjima iz Nemačke, nego je mnogo puta pod lupu stavljala nemačku manjinu u Jugoslaviji. (Hegedűs, 2012:44) Budući da je za Mađare zavidan položaj Nemaca postao primerom koji treba slediti, *Kalangya* je objavila brojne tekstove iz domena sociografije, pa je organizacije, ekonomska udruživanja, solidarnost Nemaca predstavljala svojim čitaocima kao uzor. Uzajamni odnosi dve manjine su prikazivani kao harmonični, Nemci su se pred čitaocima pojavljivali samo kao oni sa kojima se deli ista sudbina, ili kao primer koji treba slediti, dok se 1942. piše suprotno, izveštava se o zahlađenju odnosa.

Prvi tekst koji se bavi Nemcima gorko prebacuje mađarskoj inteligenciji da niko nije istraživao istoriju Mađara na teritoriji Vojvodine, „Mađari nemaju vremena da se

⁶⁷ Daka Popović (1886, Novi Sad - 1967, Novi Sad) inženjer, publicista i istoričar. Studirao u Segedinu i Pešti. 1927. bio poslanik parlamenta na radikalnoj listi. 1928/29. ministar zemljoradnje.

bakću takvim i sličnim pitanjima.” (Skeptikus, 1932/4) Kao primer autor koji piše pod pseudonimom Skeptikus⁶⁸ prikazuje zbirku studija koja je objavljena o nemačkim porodicama doseljenicima u Sekiću („A szekicsi telepescsaládok“). U ovoj knjizi se pojedinačno prikazuje rodoslov svake nemačke porodice u Sekiću. Autor Fridrih Loc (Friedrich Lotz)⁶⁹ je pretražio ne samo sve svetovne i crkvene arhive na teritoriji Vojvodine, nego je ne štedeći truda od Ulma do Beča tražio potvrde rođenja i brakova da bi mogao dokumentovati sudbinu svojih sunarodnika.

Drugo istorijsko istraživanje je objavljeno 1932. godine pod naslovom „Četiri nacije Segedina“ [A szegedi négy nemzet]. Autor Laslo Tapai Sabo (Tápai Szabó László) je sebi postavio za cilj da otkrije psihički izvor mađarsko–srpskih netrpeljivosti u gradu na Tisi, vraćajući se u vremenu skoro do osnivanja Segedina. Podelu grada na četiri nacije (Mađari, Nemci, Dalmatinci – koji su prema Tapai Sabou u stvari Bunjevci – i Srbi) je Marija Terezija 1747. zabranila. U to doba su vođe nemačkog stanovništva po svaku cenu hteli potisnuti Srbe, „koji su im kao trgovci, krojači, ćurčije i tkači bili poslovni konkurenti.” (Tápai-Szabó, 1932/8) Autor u daljem tekstu ne spominje Nemce, pošto u Segedinu nisu imali više konflikata sa ostale tri nacije.

Kalangya se u više navrata bavila i situacijom u školstvu, u dva teksta se povlače paralele sa nemačkom manjinom, i dolazi do konstatacije da iako su Mađari startovali sa istim šansama, Nemci su se bolje snašli.

Položaj mađarskog školstva u novoj slovenskoj državi je bio beznađežan. Godine 1922. je ceo školski sistem prešao u vlasništvo države, manjinska odeljenja su se mogla otvoriti samo sa 30 đaka. U praksi je to otežano još i time što se nacionalnost određivala na osnovu prezimena⁷⁰, ta uredba je doduše zbog brojnih pritužbi posle nekoliko godina ukinuta.

Janoš Čuka (Csuka János) je 1938. godine predstavio statistiku „generalnog sekretara novosadskog Istorijskog društva” dr Dimitrija Kirilovića o narodnim školama u Dunavskoj banovini. Prema tim podacima je nacionalni sastav đaka u školskim

⁶⁸ Skeptikus (Szeptikus) je literarni pseudonim, piščevo građansko ime nije otkriveno sa stopostotnom sigurnošću. Prema Laslu Tomanu je verovatno reč o Janošu Čuki (Csuka János) ili Lazaru Šternu (Stern Lázár).

⁶⁹ Friedrich Lotz (1932): Die Sekitscher Kolonistenfamilien. Nyomtatta Heinrich Pleeb, Novi - Vrbas

⁷⁰ tzv. analiza imena (zakon Svetozara Pribičevića iz 1922.), odnosno pripadnici mađarske manjine čija su imena zvučala slovenski ili nemački, nisu smatrani za Mađare.

godinama 1932-35. bio skoro nepromenjen, kako u mađarskim, tako i u nemačkim odeljenjima. U školskoj 1933/34. godini je nacionalni sastav đaka bio sledeći:

Az iskola megjelölése	Jugoszláv		Szlovák		Egyéb szláv		Német		Magyar		Román	
	Fiu	Leány	Fiu	Leány	Fiu	Leány	Fiu	Leány	Fiu	Leány	Fiu	Leány
Ovoda	4473	4463	108	130	138	164	2437	2506	1867	2018	188	192
Elemi	87591	77015	4189	4131	1320	1291	19290	18789	19786	17963	2856	2817

Naziv ust.	Jugosloven		Slovak		Ost. Sloveni		Nemci		Mađari		Rumuni	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Obd.	4473	4463	108	130	138	164	2437	2506	1867	2018	188	192
Osn. škl.	87591	77015	4189	4131	1320	1291	19290	18789	19786	17963	2856	2817

Ova tabela pokazuje samo broj đaka u mađarskim odeljenjima, ne i broj dece koja su se deklarirala kao Mađari, ali su zbog prezimena smeštena u druga odeljenja. Dr Kirilović je otvoreno antimadžarsko raspoložen, prema njemu broj manjinskih škola potpuno odgovara zastupljenosti manjina, „samo broj mađarskih škola ne odgovara razmeru mađarskog stanovništva. (...) Polovina dece koja su deklarirana kao Mađari nije mađarskog porekla. (...) Za vreme vladavine Mađara, naime, prisilno su mađarizovane nacionalnosti u Vojvodini u toku poslednjih sto godina.” (Csuka J., 1938/1)

Slične statističke podatke je objavio 1938. student Šandor Šomorja (Somorja Sándor)⁷¹ o studentima. (Somorja, 1938/7)

Interesantna je još uporedba prema kojoj:

na 930 srpsko-hrvatsko-slovenačka stanovnika pada 1 srpsko-hrvatsko-slovenački student

na 1660 nemačka stanovnika pada 1 nemački student

na 1830 mađarska stanovnika pada 1 mađarski student.

⁷¹ Somorja Sándor je literarni pseudonim, građansko ime pisca glasi dr Steinfeld Sándor.

Raspored mađarskih studenata u Jugoslaviji prema strukama u %-ima:

	1935	1933	1928
jogi fakultás	36	34	50
orvosi fakultás	23	22	15
bölcshészeti fakultás	13	17	22
müegyetem	10	13	6
állatorvosi fakultás	7	3	1
teologia	4	5	2
agronomia	3	1	1
kereskedelmi szak	3	4	1
zenemüvészet	1	1	2

	1935	1933	1928
pravni fak.	36	34	50
medicinski fak.	23	22	15
filozofski fak.	13	17	22
mašinski fak.	10	13	6
veterinarski fak.	7	3	1
teološki fak.	4	5	2
poljopriv. fak.	3	1	1
trgovinski smer	3	4	1
muzička akad.	1	1	2

Raspored nemačkih studenata u Jugoslaviji 1935. prema strukama u %-ima:

pravo	filozof.	medicina	arhitekt.	veterina	teolog.	agronom.	trgovin.	muzika
23	24	17	11	10	6	4	3	2

Šomorja gorko primećuje da je raspored nemačkih studenata mnogo dalekovidiji i rezultat pažljivog planiranja. Veoma malo Mađara se opredelilo da budu nastavnici, iako je bio izražen nedostatak učitelja mađarskog maternjeg jezika. Samo nekolicina je izabrala i poljoprivredu, iako je u privrednom životu Vojvodine vladala poljoprivreda (i vlada do današnjeg dana).

Autor nije rekao, ali je evidentno mislio da nedostaje ujedinjen nastup Mađara, a još više centralno upravljanje koje bi bilo u stanju da se, sledeći nemački primer, efikasno bori za mađarske interese.

Karolj Sirmaj (Szirmai Károly) je 1940. u jednom tekstu gorko⁷² sumirao obrazovanje nacionalne zajednice Nemaca u Jugoslaviji. Zamerio je što su Nemci u

⁷² Szirmai Károly (1940): A jugoszláviai német népközösség kialakulása. *Kalangya*, IX/11, 514-519.

novom „sažetom izveštaju” [Das Werden der Deutschen Volksgemeinschaft in Südslawien⁷³ –Razvoj jugoslovenskih Nemaca] ne samo pokazali totalnu ravnodušnost prema mađarskim manjinskim stremljenjima, „nego ih zasipaju novim optužbama”. (Szirmai, 1940/11) Pokušavali su dokazati svojim nemačkim čitaocima da je nemačka manjina „za vreme mađarske vladavine“ bila izložena pritiscima i progonu. U drugom delu svog članka je Sirmaj pobio optužbe. Kao argument protiv potlačenosti Nemaca je naveo očuvanje nemačke nacionalnosti, materijalno blagostanje nemačkih sela i njihove „srećne i samosvesne stanovnike”, razmer Nemaca na rukovodećim pozicijama u javnim ustanovama. Od urednika knjige nije tražio ništa drugo do realan opis sadašnje situacije i prošlosti. Sirmaj je potom pobijao jednu po jednu optužbu upućenu medijima i školskom sistemu. Donekle mu je ublažilo gorčinu to što je u nemačkom „sažetom izveštaju” priznato da su imali teškoće prilikom uspostavljanja svojih organizacija u novoj jugoslovenskoj državi. Doduše brzo su se snašli, a posle dolaska na vlast nacionalnog socijalizma u Nemačkoj je ojačala i samosvest Nemaca. Sirmaj je, uprkos svoj gorčini, članak završio priznanjem:

„Uprkos redova koji su neprijatni po Mađare, ne možemo poreći da sa najvećim divljenjem i priznanjem pratimo njihove najnovije napore da usavrše svoje manjinske institucije. Imamo, međutim, osećaj da su sve to mogli postići i u slučaju da su barem delom sačuvali svoja ranija osećanja prema Mađarima.” (Szirmai, 1940/11)

Iako je *Kalangya* više puta godišnje donosila prikaze knjiga objavljenih na nemačkom i predstavljala nemačke pisce, do 1942. nalazimo samo jedan sociografski tekst o položaju Nemaca u Vojvodini. To se iznenada menja 1942, tada naime čak u četiri broja pišu o njima. U aprilskom broju se pet članaka bavi Nemicima. (Lévay Endre: A németiség helyzete a Délvidéken [Položaj Nemaca u Vojvodini]; Herceg-Hódsághy: Új magyar Faust [Novi mađarski Faust]; Csuka János: A bácskai németek [Nemci u Bačkoj]; Az irodalmi szemlében Herceg János: Német polgárság magyar földön [Nemačko građanstvo na mađarskoj zemlji]; Pap-Harkay Dénes: Hans Jurg: Apatin.) Studija Endrea Levaija (Lévay Endre) o položaju Nemaca je tako obimna i temeljita da je objavljena u tri nastavka (april, maj, novembar). Dao je sveobuhvatnu sliku o istoriji, ekonomskom položaju i nacionalnoj svesti Nemaca.

⁷³ Das Werden der Deutschen Volksgemeinschaft in Südslawien. 1940. Sonderausdruck aus dem „Deutschen Volksblatt“ Novi Sad.

Prema Levaijevom mišljenju Mađari i Nemci u Vojvodini imaju istu kulturu, iako im je jezik različit, naime „zemlja je na svaku naciju udarila svoj neizbrisivi pečat” (Lévay, 1942/4). Nacionalno osvešćenje naroda je izazvalo duhovni razlaz nacionalnosti. Kod Slovena je „rasnu svest“ probudio san o „Velikoj Jugoslaviji”, kod Mađara nacionalni duh matice, a kod Nemaca ideja „Herrenvolk”-a u Rajhu. U razvoju društva kod Nemaca je to bio novi smer, pošto oni u prošlosti nisu imali nacionalno jedinstvo. Buđenje nacionalne svesti ih je i u kulturnom i u socijalnom smislu bolje spojilo. Levai ovu transformaciju dokazuje na primeru Nemaca iz Apatina i njegove okoline. Doseljeni Nemci su za kratko vreme savršeno savladali privređivanje – u čemu su im vlasti pomogle i tako što su dobili potpuno opremljena gazdinstva –, a kao rezultat dinamičnog industrijskog razvoja je ubrzano rastao i broj stanovnika i njihovo blagostanje. (Lévay, 1942/4) Apatin, nemačka palanka na Dunavu, je tokom svoje istorije do kraja ostao industrijski centar. Vrhunac svog razvoja je dostigao na prekretnici vekova, kada je zabeležio ekonomski rast od 200 posto, ali je u jugoslovenskom periodu posle I svetskog rata zanatsko društvo Apatina statistički moglo iskazati samo jedva 20 postotni rast. Snažno je, međutim, započela „industrijalizacija”, u izgradnji nove države su naime vojvođanski Nemci, i među njima zanatlije Apatina, uveliko učestvovali. Levai posebno ističe da su nemačke zanatlije bile obrazovane zanatlije: „više od sedamdeset posto zanatlija je imalo završenu srednju školu i svake godine se povećavao broj onih koji su pored srednje škole završili i zanatsku školu.” (Lévay, 1942/4) Apatin sa većinskim nemačkim stanovništvom se dakle snašao i pronašao mogućnosti razvoja u obe države. Jedan od tajni tog uspeha je bio dobro organizovan i visoko razvijen školski sistem. U Apatinu su osim brojnih osnovnih škola postojale i dve srednje škole, jedna državna građanska škola (sa mađarskim i nemačkim odeljenjima, 230-240 đaka) i nemačka privatna gimnazija. Privatna gimnazija je naplaćivala školarinu, ali je školarina određivana prema materijalnom položaju porodica, pa je tako gimnazija o svom trošku školovala 45 siromašnih nemačkih đaka.

Iako su Nemci bili poznati po štedljivosti, naročito kada je bila reč o kulturi, u Apatinu su ipak izlazila dva nemačka nedeljna lista (*Batschkaer Zeitung* [Bačke novine], *Die Donau* [Dunav]) i mogle su opstati i tri knjižare.

Levai je pisao sa otvorenim divljenjem o Kulturbundu (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*⁷⁴ [Nemačko-švapski kulturni savez]) i organizacijama koje su postojale unutar njega⁷⁵, koji su 1942. imali ukupno skoro deset hiljada članova.

Prvi deo svoje studije Levai završava za nas veoma interesantnom izjavom: „Mađarska istorijska prošlost i nemački nacionalni karakter formiraju budućnost najveće nemačke opštine u Bačkoj, na Dunavu. I ta dva svojstva čine da revnosni stanovnici Apatina, koji su puni životne snage, budu samosvesni Nemci, ali i građani verni mađarskoj državnoj ideji.” (Lévay, 1942/4)

U članku Karolja Havašija (Havasi Károly) iz 1934. (A jugoszláviai németiség kulturkeresése a Volkswart munkájában [Traganje za kulturom Nemaca u Jugoslaviji u radu Folksvarta]) se javlja još samo kao želja misao kako Mađari moraju mnogo toga naučiti od vojvođanskih Nemaca, a Levai na to gleda kao na proces iz prošlosti⁷⁶. Ulogu učitelja su Nemci dobili od istorije, Mađarima je dodeljen drugačiji zadatak,

„jer su Mađari samo jednom rukom držali ručku pluga, a drugom mač. (...) Nije samo na planu industrijalizacije, nego i u životu poljoprivrede u Bačkoj širokogrudost Nemaca nadoknadila sve ono što su Mađari večnim ratovanjem i ogromnim ljudskim žrtvama propustili u razvoju ove teritorije.” (Lévay, 1942/5)

Levai i kasnije spominje učiteljsku ulogu Nemaca: „Prvi nemački doseljenici su pre veka i po od Mađara i Slavena u Bačkoj naučili zemljoradnju, a posle nekoliko decenija su prevazišli svoje učitelje, čak su sami razvili nivo današnjeg intenzivnog privređivanja, i oni su tome naučili zemljoradničke narode koji žive u njihovom okruženju.” (Lévay, 1942/5)

Marljivi Nemci su bili skoro isključivo koncentrisani na zemlju, proizvodnju i „višak proizvodnje”, tako su mogli da se razvijaju, šire i povećaju životni standard. Najbolji primer za to je sudbina nemačkih sela blizanaca na Telečkoj peščari (Sekić i Feketić). Feketić je naime prvobitno bio mađarsko selo, paralelno i lepo se razvijalo uz svog nemačkog para, Sekića, dok mađarski seljaci 1848. „na Košutov poziv”, nisu otišli u vojnike, a Srbi iz Srbobrana oterali preostalo stanovništvo sa svoje zemlje. Sekićki

⁷⁴ Schwäbisch-Deutscher Kulturbund (1919-1939) organizacija Nemaca u Banatu, Bačkoj i Sremu. Osnovana je radi očuvanja nemačke kulture i tradicije. Vremenom se razvila u masovnu organizaciju, jer je osim kulturnih programa imala brojne „projektnje“ na drugim planovima života.

⁷⁵ domovi kulture, čitaonice – savršeno opremljene svim mogućim stručnim listovima, biblioteke – ne sa šund literaturom

⁷⁶ „Mađari su rasipali setvu, a Nemci su sejali po redovima; Mađari su od đubreta pravili treset da bi ložili, a Nemci su ga nosili na zemlju i popravljali kvalitet tla.”

Nemci su za sitne pare pokupovali zemlju od gladnih Mađara koji su se posle oslobodilačkog rata vraćali kući, pa su dva susedna sela postala nemačka sela-blizanci. Nemci su postali vlasnici zemlje, a Mađari su postali kmetovi. „Dok je u prvim decenijama XIX veka skoro 100 posto zemlje bilo u rukama mađarskih seljaka, na prekretnici vekova je razmer bio 50-50, a kolonijalni svet srpske okupacije posle svetskog rata je razmer zemlje u vlasništvu Mađara sveo na 35-40 posto.” (Lévay, 1942/5)

Obim ljudskih žrtava Mađara u oslobodilačkoj borbi 1848. je uticao i na proces industrijalizacije, naime „izgubljene” mađarske zanatlije su zamenile nemačke zanatlije. 1920-ih godina je, međutim, započeo i razvoj mađarske industrije, na kraju tridesetih je razmer mađarskih i nemačkih zanatlija bio 50-50 posto.

„Organizovan, zajednički rad, međutim, možemo naći samo kod Nemaca.” (Lévay, 1942/5) Funkcionisanje zadruga i aktivnosti Kulturbunda opisuje sa istim iskrenim divljenjem i kao primer koji treba slediti, kao Ferenc Ham (Hamm Ferenc) u članku iz 1935.⁷⁷ ili Karolj Havaš (Havas Károly) 1934.⁷⁸

Levai je istakao problem opadanja broja stanovništva. U prvom delu studije je kao razloge za to naveo rat i srpsku „okupaciju”, u drugom delu je, međutim, optužio Nemce da su svojom ljubavlju prema zemlji izazvali povećanje broja porodica sa samo jednim detetom. „Težak teret želje za imanjem je i tu, u Zadunavlju, pritisnuo lepo bačko selo, a uzimanje maha jedinaca je proredilo redove živih.” (Lévay, 1942/5)

U trećem, završnom delu studije se Levai opet bavio pitanjem naseljavanja Vojvodine posle vladavine Turaka. Mnoge nacije su naseljavane na ovoj teritoriji, ali je dolazak Nemaca sa Rajne značilo mnogo više od pukog povećanja broja stanovništva, „i istorijsku ulogu koja je u sebi a priori nosila obećanje ekonomskog zauzimanja prostora i povezane jezičke teritorije”. (Lévay, 1942/11) I naseljavanje od strane Jozefa II je, prema Levaiju, bilo više od pustog povećanja broja stanovništva. Jozef II je „u kulturno siromašnoj Bačkoj želeo povećati obrazovanost i nivo svesno ciljanog, intenzivnog privređivanja”. Ovim naseljavanjem je car postavio temelje industrijalizacije u Bačkoj, „nemačka snaga inicijative i pionirski rad su rezultirali u kudeljarama i mlinovima na parni pogon”. Bačka je siromašnim nemačkim porodicama koje su stizale u nadi za boljom budućnošću, dala sve što je potrebno i obećavala im lepu budućnost. „Car je

⁷⁷ Kulturne i privredne organizacije nemačke manjine u Jugoslaviji.

⁷⁸ Traganje za kulturom Nemaca u Jugoslaviji u radu Folksvarta.

pozvane dočekaio gotovim kućama, dvorištima opremljenim za privređivanje, povlasticama. Bili su to kolonizatori opskrbljeni svime što je dobro” citira Levai nemački zapis⁷⁹. Međutim, da bi uspeli, bila je potrebna i njihova gvozdena volja, marljivost i istrajnost, naročito u periodu pre izgradnje Francovog (Velikog Bačkog) kanala, kada su ih desetkovale razne bolesti.

Levai se iskreno divi vojvođanskim Nemcima, ali realno vidi i to da su posle doseljenja startovali sa boljim šansama od Mađara. Mađari starosedeooci su se naime sporo vraćali, a i njihovo organizovano naseljavanje je bilo mnogo manjeg obima nego naseljavanje Nemaca i Srba. Oni nisu dobili ni povlastice koje su sledovale drugim narodima.

Nasuprot Levaiju, u istom broju *Kalangye*, Janoš Čuka piše uopšteno o vojvođanskim Nemcima i prikazuje harmoničnim zajednički i saživot dva naroda. U II svetskom ratu su dve nacije imale identičan cilj, Nemci i Mađari su ponovo našli zajedničkog neprijatelja protiv kojeg se trebalo boriti, kao tokom dva veka protiv Turaka, a to je bio boljševizam. Istovremeno priznaje da Mađari u Bačkoj ne znaju mnogo o Nemcima u Bačkoj. Kao jedan od razloga za to spominje introvertnost Nemaca, oni su naime sačuvali onaj „zatvoreni specifičan okvir u kojem su nastali, teško su prihvatili strance”. (Csuka, 1942/4) Njihova gvozdena marljivost i poznato „šparanje” (*sparen* – štedeti) su im omogućili zavidno bogatstvo, vlasništvo nad blagorodnim zemljištem i na kraju potpunu nezavisnost. Većina nemačkih porodica se držala svog jezika, tradicija, iako je prema Čuki bilo i takvih koji su se „iz zahvalnosti državi, iz srećnog ubeđenja uklopili među Mađare”.⁸⁰ (Csuka, 1942/4) Mađari u Bačkoj su tamošnje Nemce istinski upoznali posle I svetskog rata, „mogli smo uporediti njihov imponujući materijalni položaj koji je osiguravao određenu nadmoć i slamanje tuđih težnji, nasuprot našeg skrivenog siromaštva.” (Csuka, 1942/4) Nemci su bili ti koji „smenu država” nisu prihvatili sa melanholijom kao Mađari, nego su se trezveno informisali, tražili svoje mesto i družili se sa novim državotvornim narodom – tada su se razišli putevi dve nacije. Nemačke vođe organizatori poreklom iz Srema i Bosne su

⁷⁹ Marija Terezija je obećala svim doseljenicima, koji bi došli na erarsko zemljište i podigli kuću, da će dobiti besplatno građevinski materijal i drva za loženje, oslobađanje od poreza tokom šest godina, a zanatlijama deset godina oslobađanja od poreza. Nova nemačka sela su dobila sveštenika i učitelja, a po dva sela su dobila jednog lekara. Jozef II je iz Nemačke uglavnom dovodio zanatlije i majstore.

⁸⁰ Opis takvog oblika mađarizacije nalazimo kod Ferenc Hercega i Karolja Moltera, a nasilne mađarizacije kod Adama Milera Gutenbruna.

činili sve da razdvoje dve nacije. Takvo ponašanje Nemaca i njihovo otuđenje je „izazvalo mnogo gorčine kod Mađara”. O razočaranju Mađara smo već mogli čitati u *Kalangyi* (Havas Károly, 1934/9). I Čuka se pridružio Havašu u konačnom zaključku da će samosažaljenjem Mađari samo još više pogoršati svoj položaj, i umesto jadikovanja po njegovom mišljenju treba učiti od Nemaca, jer su oni u svemu ispred nas.

Česti pozivi *Kalangye* na samoorganizovanje po nemačkom uzoru su trebali nadomestiti jedan realan nedostatak. Organizovani društveni i kulturni život Mađara je naime zaista bio veoma manjkav ili nije ni postojao. Nedostajala je srednja klasa, sloj inteligencije. Nisu imali kulturno društvo koje bi bilo u stanju centralno organizovati prosvjećivanje naroda van škole. Lokalna kulturna društva u pojedinim naseljima nisu imala snage ni umeća da organizuju ozbiljnije prosvjećivanje naroda. Nekoliko pokušaja u tom pravcu je propalo zbog nedostatka predavača ili materijala za predavanje. (Kende III, 2002:148) Godine 1935. je ceo broj *Kalangye* posvećen proceni položaja vojvođanskih Mađara, formulisanju zadataka i započinjanju samoorganizovanja. Taj broj je, nažalost, zabranjen, nije izašao, *Híd* ga je objavio tek 1994. Ferenc Kende je u članku analizirao istorijsku i društvenu pozadinu pasivnosti vojvođanskih Mađara. Izložio je da je Mađare interesovala samo zemlja, sve drugo su očekivali i dobijali gotovo, „na tacni“ od višeg, gospodskog staleža. Promena istorijske pozicije je trebala doneti sa sobom potrebu da se preispita način razmišljanja, pogled na svet, pojmovi, ali u Mađarima nije bilo dovoljno snage i odlučnosti. Trebali su težiti novim metodama, koje su Nemci već koristili, novim sredstvima, razvijanju drugačijih osobina i njihovom izlaganju u prvi plan. Prema Kendi je prvi korak trebao biti organizovanje, da se nauči organizovanje. Drugi korak bi bio obrazovanje pojedinca i njegov kako stručni, tako i ekonomski napredak. A treći korak stvaranje „apolitičnih socijalnih institucija i ekonomskih saveza”.

„Često čujemo prigovor da mađarska narav nije pogodna za tu vrstu organizovanosti kao nemačka. Tome, međutim, protivreči realnost koju vidimo u našim selima. Duh jedinstva i želja za ujedinjenjem mađarskog naroda se najbolje vidi po tome da i u najmanjem naselju postoje razna udruženja koja su nastala na kulturnim i ekonomskim potrebama naroda. To da su im udruženja slaba, a njihov uticaj nejak, nije njihova greška, jer niko nije pokušao da u jednom višem centru iskoristi vrednosti koje se u njima kriju i rasparčavaju.” (Kende, 1994:430)

Nemački primer odlično ilustruje činjenicu da su se organizacije mogle formirati i kao manjinske⁸¹. U ovom zabranjenom broju *Kalangye* je i Peter Bata (Batta Péter) analizirao sudbinu Mađara u manjini. Prema njegovom mišljenju Mađari imaju brojne vrline, ali i loše osobine. Istakao je tri od loše osobine koje sprečavaju razvoj naroda, a to su parničenje, nož i abortus. (Batta, 1994:439) Mađari su voleli parničenje, iako po tom pitanju nisu oni „prednjačili” među narodima (Rumuni, Rusini, Slovaci su sve poslove rešavali parnicama). Nemci su bili najgora klijentela advokata, jer su sporna pitanja rešavali među sobom. U tuči su Mađari i Srbi bili na istom nivou, dok je u nemačkim zajednicama tuča ili bilo koja vrsta narušavanja mira bila veoma retka pojava.

„Smanjuje se broj ubistava, pljački i ozbiljnijih krivičnih dela [u Vojvodini]. Najčešća su badanja nožem, i u tom pogledu su mađarski i srpski momci, izraženo u procentima, skoro jednaki. Nemci spadaju pod poseban tretman, daju najmanje posla sudovima i u njihovim selima se retko dešava poneko krivično delo.” (Csuka J.,1934/9)

Abortusi su, međutim, zajednička bolest. Jedinci nisu bili karakteristični samo za mađarske porodice (kao što smo ranije već spomenuli u vezi članaka iz *Kalangye*). Slično Kendeu je i Bata zagovarao formiranje organizacija i zadruga. Nemci su imali već oba oblika organizovanja, Kulturbund je bio uzor za kulturne organizacije, a Agrarija⁸² za privredne zadruge.

Janoš Kelemen (Kelemen János) je kao prioritetni zadatak vojvođanskih Mađara smatrao organizovanje privrednog i kreditnog⁸³ života. Drugi korak bi bio udruživanje privrednih organizacija i osnivanje zadruge za nabavke po uzoru na nemačku Agrariju. Potom treba organizovati berzu rada i zapošljavanja. Paralelno sa stabilizovanjem materijalnog položaja Mađara se može organizovati kulturni život.

⁸¹ U broju *Kalangye* koji je 1935. zabranjen se na 87 mesta spominju Nemci. Svaki put se pred čitaocu stavljaju kao uzor. Naročito je interesantna studija pod naslovom „Pusztulunk, veszünk...” [Propadamo, nestajemo...] koju je autor Istvan Tot Bagi (Tóth Bagi István) napisao prema uputstvima Johana Višta (Wüsch Johann), jednog od izuzetnih organizatora nemačke manjine. U toj studiji se naime na osnovu statističkih podataka obrađuje zdravstveni položaj mađarske manjine. Podaci su dobiveni od nemačke manjine, jer Mađari nisu vršili istraživanja takvog tipa.

⁸² Centralna poljoprivredna zadruga „Agrarija“ – Deutsche Landwirtschaftliche Zentralgenossenschaft M.B.H. osnovana 1922. godine u Novom Sadu.

⁸³ „Ako svaki od petsto hiljada Mađara u Jugoslaviji upiše samo akcije za deset dinara, sa kapitalom od pet miliona može se osnovati kreditna zadruga.” (Kelemen, 1994:456)

Od članaka koji se bave Nemcima na neki način odudara recenzija knjige Bele Pukanskog (Pukánszky Béla), jer je Pukanski analizirao Nemce u Mađarskoj. Janoš Herceg je prilikom predstavljanja knjige istakao one delove koji se odnose na razloge dobrovoljne mađarizacije Nemaca, jer je ovaj proces bio karakterističan za Nemce u svim delovima Monarhije. Preko nemačke književnosti u Mađarskoj je predstavio duhovne pokrete Nemaca,

„koji su po jeziku i tradicijama bili Nemci, ali su im ideali bili identični idealima Mađara. (...) Ovo nemačko građanstvo je dalo dobre patriote mađarskoj naciji i, kao što Pukanski konstatuje, ne može se razlikovati asimilirani od istinskog mađarskog građanina. Ništa ga više ne vezuje za svoju sortu; u duši, po obrazovanju, jeziku i često i telu se potpuno uklopio među Mađare.” (Herceg, 1942/4)

Herceg je istakao Pukanskijevu teoriju o društvenom usponu Nemaca, počev od toga da su prve generacije nemačkih doseljenika mogle najviše dostići rang građanina, samo su Mađari mogli biti plemići. Nemci su usvojili napredne, liberalne ideje Mađara, ali su zadržali svoj jezik i tradiciju. U revoluciji 1848/49. su morali odlučiti: ili će se vratiti u nemačku narodnu zajednicu, ili će podržati zahteve Mađara. Izabrali su ovo drugo, većina Nemaca je u oslobodilačkoj borbi stala uz Mađare. „Dirljiva je lojalnost mađarizovanih Nemaca mađarskoj nacionalnoj ideji.” (Herceg, 1942/4) To što su stali uz Mađare je bila prekretnica u istoriji Nemaca. Pukanski je negirao optužbe mađarizacije, prema njemu je to bio dobrovoljan proces, i tu tvrdnju i dokazuje u svojoj knjizi, na šta Herceg samo aludira. Na kraju knjige Pukanski rezimira rezultate svojih istraživanja: „čak i nacionalno osvešćen deo našeg nemačkog građanstva je bliži Mađarima nego nemački građani drugih zemalja vladajućem narodu države.” Herceg je saglasan sa tvrdnjama Pukanskijevog dela, i smatra „da u bliskoj prošlosti niko nije bio tako blizu istine o nemačkom nacionalnom pitanju“ kao autor.

Godinu dana kasnije je u *Kalangyi* Geza Vamser (Vámszer Géza) predstavio Pukanskijevu knjigu o Saksoncima u Transilvaniji⁸⁴. Smatrao ju je veoma značajnom, jer je u njoj našao odgovore na mnoge svoje „dileme“ u vezi Saksonaca. Većina Saksonaca se u Transilvaniji naselila u XII veku, jer su od kralja dobili mnoge privilegije i autonomiju. Saksonci nikada nisu bili bliski sa Mađarima, samo kada su osećali da su im položaj, privilegije ili autonomija ugroženi, onda bi se približili

⁸⁴ Pukánszky Béla (1943): Erdélyi szászok és magyarok. Danubia kiadása.

susednim Sekeljima, ali to približavanje nikada nije potrajalo dugo. I Pukanski i Vamser shvataju strahove, zatvorenost Saksonaca, „ovog malog naroda”, i izražavaju nadu da će dve susedne, sada već manjinske nacije ponovo uspostaviti veze. (Vámszer, 1943/7)

Imre Prokopi (Prokopy Imre) je 1944. objavio sećanje na eminentnog predstavnika Nemaca u Mađarskoj, Đerđa Štojera (Steuer György). Život Đerđa Štojera⁸⁵ je najbolji dokaz za tvrdnje iz Pukanskijeve knjige; on je naime zastupao shvatanje da pripadanje narodu, istrajanje na narodnoj kulturi „bez rezerve treba usaglasiti sa nepokolebljivom lojalnošću i безусловnom pouzdanošću prema mađarskoj domovini, državotvornoj mađarskoj naciji”. (Prokopy, 1944/1)

Janoš Čuka je 1935. predstavio knjigu senatora Dake Popovića (*Banat, Bačka, Baranja*) koji se bavi manjinama. Interesantno je uporediti recenzije Pukanskijeve i Popovićeve knjige, jer sadrže suprotne tvrdnje, i oba autora smatraju da su svoju tezu poduprli dokazima. Senator Popović u uvodu svoje studije piše da su Bačka, Banat i Baranja „po nacionalnostima i religijama najšarolikija teritorija na kugli zemaljskoj” i da se u ovom delu zemlje može naći „manjinski problem jugoslovenske kraljevine”(!). (Csuka J., 1935/3) Iako je manjine smatrao problemom, bio je mišljenja da se to može rešiti, ukoliko manjine izvrše svoj zadatak u jugoslovenskoj državi – „Potrebno je da naše manjine odlučno i jasno zauzmu stav u odnosu na jugoslovensku naciju, kralja i državu (...) manjine su obavezne da se prilagode novim shvatanjima”. (Csuka J., 1935/3) Smatrao je da to i neće biti veći problem. Popović spominje da su Nemci u matiči stvorili pravu književnost o životu nemačke manjine u inostranstvu. Upustio se u polemiku sa statistikom koju su objavili Nemci, a prema kojoj je u Jugoslaviji živelo 700.000 Nemaca, dok je senator smatrao da je realan broj od 400.000. Nemci su se trudili da ponovo pridobiju pomadarene Nemce, „zbog toga su dozvolili [Nemci u matiči] Nemcima u Jugoslaviji da takoreći stvore državu u državi, sa Novim Sadom kao prestonicom”. Popović je smatrao da su te težnje umesne, i naglasio je pomoć Jugoslavije u ovom procesu „ponovnog ponemčivanja”, „mnogo nemačkih građana koji su se za vreme mađarske imperije izjašnjavali kao Mađari su se prilikom jugoslovenskog popisa stanovništva slobodno nazvali Nemcima”. Nova država je uspela da umanjí proces mađarizacije i tako pomogla aktivnostima nemačkih političara i kulturnih organizatora u Vojvodini.

⁸⁵ Steuer György (1875, Palona – 1943, Budimpešta) državni sekretar, vladin poverenik za Nemce u Mađarskoj (1922-1929).

Prilikom prikazivanja organizacija i životnih uslova nacionalnosti, Popović je napisao da su vojvođanski Nemci, sledeći primer Saksonaca u Transilvaniji, stvorili svoje ekonomske, kulturne i političke organizacije. Većina zemljoposjednika su Nemci, „najveći kompleksi zemlje su, međutim, u rukama Srba”, ali i među Mađarima i među Srbima ima veoma mnogo siromašnih bez kuće i zemlje. Među nacionalnostima su Nemci raspolagali sa najboljim materijalnim uslovima, oni su se oblačili i hranili najbolje, i oni su imali najhigijenskije stanove.

Najjača štampa je, međutim, pripadala Mađarima, što su prema Popoviću finansirali Jevreji, a čitali su je mnogi Sloveni i Nemci, pomažući tako opstanak listova. Opažanje srpskog senatora se delimično poklapa sa mišljenjem Lasla Bolgara (Bolgár László) koji je 1941. analizirao položaj mađarske štampe u Jugoslaviji. On tvrdi da su čitaoci mađarskih listova u Vojvodini bili većinom Mađari, „iako prema pouzdanim računicama cca 4% svih izdanja kupuju Sloveni, a 4% Nemci. Glavni razlog tome je što je nemačka manjinska štampa nerazvijena, a osim toga još mnogo Nemaca razume mađarski iz predratnog vremena; a kod Slovena je razlog što su velike novine iz glavnog grada ugušile sve provincijske srpske ili hrvatske listove, a i slovensko stanovništvo koje govori mađarski rado čita vesti lokalnog značaja.” (Bolgár, 1941/1-2) Na ove aspekte senator uopšte nije obratio pažnju.

Recenzija Janoša Čuke se bavi samo onim delovima knjige u kojima se Popović bavi Mađarima i Nemcima. Prema Popoviću psihološki položaj mađarske manjine je sličan onom nemačke manjine koja živi u Dravskoj banovini. Obe nacionalnosti su bile vladajuća nacija pre rata, i zbog toga su prvih 10 godina manjinskog postojanja vojvođanskih Mađara „protekli u iluzijama i nadama”. Te iluzije su podsticane iz Pešte. Popović je istakao slabu tačku računice peštanske politike i vojvođanskih Mađara, to naime da je polovina vojvođanske mađarske inteligencije posle rata otišlo u Peštu, a „drugi deo inteligencije čine Jevreji koji su shvatili novu situaciju i promenili svoj stav prilagođavajući se željama nove domovine”. Peštanska propaganda je ometala i politiziranje vojvođanskih Mađara. Priznala je, međutim, da su aktivnosti Mađara na kulturnom planu veoma plodne.

Shvatanje života od strane Nemaca i Mađara u Vojvodini je bilo suprotno. „Nemci svoj život uglavnom grade na materijalnoj osnovi, dok se Mađari trude na

kulturnom i prosvetnom planu i pokušavaju izgraditi svoju samostalnu jugoslovensku mađarsku kulturu.” (Csuka J., 1935/3)

Popović se posebno bavio Kulturbundom, prema sopstvenom priznanju zato što Srbi moraju hitno stvoriti sličnu organizaciju, ako ne žele da zaostanu za Nemcima. Janoš Čuka recenziju završava sopstvenom mišlju: „Ni Mađari ne taje da im je davna želja uspostavljanje jedne savršeno izgrađene, razgranate organizacije kao što je Kulturbund.” (Csuka J., 1935/3) Čuka ne zauzima stav u vezi ostalih tvrdnji Dake Popovića.

Kalangya je 1940. objavila izvod na mađarskom iz predavanja univerzitetskog profesora Mirka Kosića⁸⁶ pod naslovom „A Vajdaság ma és holnap” [Vojvodina danas i sutra] u kojem izlaže nacionalno pitanje u Vojvodini. Laslo Kaš (Kass László)⁸⁷, koji je rezimirao predavanje, odaje priznanje Kosiću, jer je za razliku od drugih političara objektivno pristupio manjinskom pitanju. U uvodu je pokušao definisati Vojvodinu, koja se po njemu sastoji od Bačke, Banata i Baranje, ali joj je on dodao još i srpski Srem. Prema Kosiću ova teritorija nije politička stvarnost ili etnografska jedinica, stanovnici Vojvodine nisu poseban narod, nacija ili pleme. Vojvodina je najseverniji srpski okrug. Vojvodina je istodobno „najinteresantniji kraj na kugli zemaljskoj”, jer se na relativno malom prostoru izmešalo mnogo naroda. Pošto je ova teritorija često i od strane mnogih naseljavana, postavlja se pitanje čija je Vojvodina. Na to pitanje Kosić nije dao odgovor, prema njegovom mišljenju će ovo pitanje rešiti svetska zbivanja. Priznaje da je Vojvodina najkultivisaniji deo Srbije, a uviđa i to da je srpska politika puno grešila protiv Vojvodine. Podela zemlje je bila greška, Vojvođani u odnosu na ostale delove Srbije plaćaju previše poreza i nisu u odgovarajućoj meri predstavljeni u državnoj upravi. Tome je, međutim, glavni razlog što Vojvodina nije imala vodeći sloj, elitu, iako je raspolagala sa mnogo više obrazovanih ljudi nego pre rata⁸⁸. Prema Kosićevom objašnjenju vojvođanski Srbi pre rata nisu učestvovali u politici, jer onda nisu bili državotvorni narod, nego nacionalna manjina koja „se borila za opstanak, život

⁸⁶ Kosić Mirko (1892, Kikinda – 1956, Lugano) ekonomista, sociolog, političar.

⁸⁷ Kass László je literarni pseudonim, građansko ime pisca glasi Szegedi Emil, prema izjavi Janoša Hercega.

⁸⁸ „Pre rata je u celoj Vojvodini u državnoj službi bilo 50 Srba, u županijskoj 31, u gradskim službama 142, Srbina opštinskih beležnika 72, sudija 9, advokata 85, kandidata za advokata 24, lekara 35, apotekara i pomoćnika apotekara 35, sveštenika 382, učitelja 640, nastavnika u srednjim školama 20. Danas samo u Novom Sadu živi mnogo više građana sa fakultetskom spremom, ipak mnogi smatraju da smo tada (naime pre rata) radili efikasnije na dobrobiti nacije nego sada.” (Kass, IX/4)

i svoje mesto u jednoj stranoj državi". Danas su se, međutim, Srbi ulenjili i ne bore se za svoja prava, nego sve prepuštaju državi. Istina je da vojvođanski Srbi ne mogu ustati, boriti se za svoja prava, kao na primer Slovenci, jer vojvođanski narod ne postoji, a vojvođanski Srbi uvek moraju računati sa manjinama koje su bojažljive i ne smeju istupiti nizašta.

Video je tri moguća scenarija za budućnost Vojvodine. Ako u Nemačkoj pobeđe nacionalsocijalisti, onda će ova teritorija pasti pod nemačku vlast, pošto Nemci Vojvodinu smatraju nemačkim „životnim prostorom". Ako pobeđi komunizam, onda će pasti pod sovjetsku vlast, a pitanje će biti samo „da li će komesar doći iz Budimpešte ili Beograda". Ako pak pobeđi anglosaksonski blok, nastaće ista situacija kao 1918. godine.

Uprkos tome što je objektivno video manjinsko pitanje, Kosić se u svom predavanju ipak bavio samo položajem, političkom težinom, budućnošću vojvođanskih Srba. Redakcija u fusnoti stavlja primedbu da se ne slaže sa svim tvrdnjama. (Kass, 1940/4)

Ferenc Kende je, doduše ne u *Kalangyi* nego kasnije u memoarima⁸⁹, za težak ekonomski, društveni i politički položaj mađarske manjine optužio i vojvođanske mađarske rukovodioce. Oni su ti koji nisu iskoristili ni skromne, zakonom osigurane mogućnosti (osnivanje zadruga, plansko privređivanje, usaglašavanje prodaje proizvoda, uspostavljanje zdravstvene zaštite itd.). Posebno je istakao da je pred mađarskim rukovodiocima stajala kao uzor nemačka manjina, samo ju je trebalo slediti. (Kende II, 2002:106) Kao greh rukovodilaca je naveo i to da su vojvođanske Mađare držali u potpunom neznanju, neupućenosti. Nikoga nisu informisali ni o unutrašnjoj političkoj situaciji, ni o očekivanom razvoju događaja u privredi.

Interesantna je činjenica da iako skoro svi naglašavaju da su se Nemci držali svog jezika i kulture, niko ne spominje da su doseljenici govorili najrazličitije moguće dijalekte nemačkog jezika, pa se često ni međusobno nisu razumeli. Uglavnom su im se razlikovali i način života, i navike i moral. U novoj domovini su ih ujedinjavali nacionalnost, znanje koje su poneli od kuće i veroispovest, to im je davalo svest o pripadanju jednoj naciji. Vremenom su sebe nazivali 13. plemenom Nemaca. Što se

⁸⁹ Objavljeni u Biltenu Instituta za hungarologiju (Hungarológiai Közlöny) u tri nastavka 2001-2002.

karaktera tiče, vojvođanski Nemci su bili staloženi i ozbiljni, retko ih je ponela strast. Svoje poslove su rešavali veoma proračunato, bili su skloni egoizmu i oholosti. Prema strancima su bili uzdržani, a prema gospodi po pravilu nepoverljivi. (Szentkláray, 2006) Iz članka proizilazi, na veliku žalost Mađara, da Nemci nisu obraćali pažnju na Mađare, zajednička prošlost za njih nije bila tema, i oni svoj položaj nisu upoređivali sa ostalim manjinskim nacijama. Kod svojih suseda nisu našli primer koji bi trebalo slediti, pa se osim prošlosti, napretka, razvoja, materijalnog boljitka njih samih ničim nisu bavili. Bili su zadovoljni svojim položajem, uspehom svojih organizacija i nisu oplakivali prošlost.

Nemačke organizacije – kao uzor

Vojvođanski Nemci su imali svoje štampane medije, međutim skoro svi su bili lokalni listovi koji su pisali o onome što je interesovalo lokalno stanovništvo. Tanak sloj Nemaca koji se interesovao za književnost i umetnosti je svoje potrebe zadovoljavao iz Beča. (Hegedús-Kovačević, 1978; 350) Vojvođanski Nemač, istoričar književnosti Filip Hilkene (Philipp Hilkene)⁹⁰ je više puta hteo promeniti tu situaciju i ustanoviti vojvođansku nemačku književnost. Oštro je kritikovao svoje sunarodnike zato što ne razvijaju svoju kulturu; među Nemcima postoje talentovani ljudi na svim poljima kulture, ali poneki obrazovani pojedinac još ne znači kulturu. „Kako možemo delovati siromašno kada se uporedimo sa mađarskom književnošću koja je i kod nas prisutna, da ne govorimo o bogatoj jugoslovenskoj književnosti koja je sada u usponu.” (Hilkene, 1932/1) Ogradio se od književnosti Nemačkog Rajha, jer je smatrao da nemačka manjina slično Mađarima mora stvoriti sopstvenu kulturu, sama, svojim snagama. Da bi to potpomogao, profesor Hilkene je postao jedan od osnivača nemačkog književnog časopisa *Volkswart* (Folkswart – Narodni čuvar)⁹¹.

Janoš Polači (Polácsi János) je te nemačke književne novine, *Volkswart*, predstavio mesec dana posle izlaska prvog broja. Polači je bio ubeđen da će ovaj

⁹⁰ Philipp Hilkene (1875, Novi Vrbas – 1939, Novi Sad) istraživač književnosti i istoričar, zbog promene granica posle I svetskog rata se odrekao katedre na Univerzitetu u Budimpešti da bi ostao u svom zavičajju.

⁹¹ Volkswart – Vierteljahresschrift für deutsche Volkstumspflege in Südslawien. [Čuvar naroda] Izlazio 1932 – 1935. Glavni urednik je bio Johann Keks, koji je istodobno bio i predsednik Kulturbunda. Ciljevi časopisa: negovanje nemačkog jezika i kulture, i ustanovljenje i razvoj nemačke kulture i identiteta.

časopis na nemačkom jeziku „blagotvorno delovati i na manjinsku mađarsku književnost koja do sada nije imala konkurenciju”. (Polácsi, 1933/1) Uprkos tome što među ciljevima *Volkswarta* nije naznačena popularizacija književnosti, nego negovanje rasne i nacionalne svesti nemačke manjine u kraljevini Južnih Slovena. Nije ni bilo beletristike u prvom broju *Volkswarta*, ali je objavljena „naučna revija”, tekstovi o manjinskim Nemcima, kao što je istraživanje mesta porekla doseljenika u Novi Sivec i nastanak naziva nemačkih doseljeničkih naselja. Polači je odao duboko priznanje novom nemačkom časopisu i izrazio nadu da će objavljivati i književne tekstove.

Kalangya se posle godinu i po dana ponovo bavila *Volkswartom*. Karolj Havaš je u uvodu svog članka opisao otuđivanje nemačke manjine u Jugoslaviji od Mađara. Uprkos tome što su dva naroda spojena „vekovnim zajedničkim radom i zajedničkim izvorom kulture”, zajedništvo manjinske sudbine nije ojačalo njihove odnose, čak „je dovelo do određenog zahlađenja i ravnodušnosti, svesnog povlačenja”. (Havas, 1934/9) Uvod Karolja Havaša nedvosmisleno odražava i ranije spomenutu bol i razočarenje, ali ipak naglašava da je obaveza mađarske manjine u Jugoslaviji prema samoj sebi da uči iz nemačke solidarnosti i organizovanja. „Moramo priznati da imamo mnogo toga da naučimo.”

Takav uzor je *Volkswart*, i Havaš sa tog aspekta analizira šest brojeva prvog godišta nemačkog časopisa. Počeo je sa vanjštinom, pohvalio njenu jednostavnost „jednostavna naslovna stranica, jeftin papir, puritanski slog, kao da svime želi naglasiti da *Volkswart*, koji ima specifične manjinske zadatke, stoji van konkurencije.” (Havas, 1934/9) Nasuprot tome su mađarske novine stalno upoređivale sebe sa bogatim listovima u boji i večito bile nezadovoljne. Budući da je poznao nemačku književnost, rastao je sa njom, izrazio je zabrinutost da će pored nemačkih književnih tekstova koje bude objavljivao *Volkswart* tekstovi u *Kalangyi* delovati provincijalno i primitivno diletantski. Ali i on sam je bio razočaran posle prelistavanja prvih šest brojeva nemačkog časopisa, jer „jedva da ima lepe književnosti (...). ono malo, jako malo što postoji, svesno je programatsko. (...) Nije mu zadatak da daje lepotu, nego da jača ponos, narodnu samosvest, da neguje ljubav prema zemlji koju su preci osvojili svojim znojem i žrtvama.” (Havas, 1934/9) *Volkswart* je planski učio vojvođanske Nemce njihovoj istoriji.⁹² Istovremeno napominje i da časopis objavljuje tekstove

⁹² **Fritz Westerfeld:** Die Abstammungsorte der Novisader Kolonisten [Mesta porekla novosadskih

Nemaca iz Rajha, doduše ne navodi naslove da bi to potvrdio, i da pravi književnu propagandu patriotskim romanima, između ostalih zavičajnim romanima Adama Milera Gutenbruna (Adam Müller-Guttenbrunn). „Propagandistički ciljevi se jasno vide i u monografijama i studijama o istoriji naroda i istoriji njihovog porekla.” Sve je to trebalo da u narodu jača osećaj pripadnosti, u čemu Havaš još nije video ništa loše, iako mu je smetalo da su ponegde preterali sa „propagandom”, kao na primer tvrdnjom da je „Petrovaradin građen novcem nemačkih doseljenika”. (Havas, 1934/9)

Prosvećivanjem naroda, *Volkswart* je zaista zaslužio svoj naslov, „čuvar nacije”. Havašu je iskreno bilo žao što takvu vrstu prosvećivanja naroda Mađari u Jugoslaviji do tada nisu ni pokušali.

I *Volkswartov* dodatak, *Unsere Schule* [Naša škola], stavlja pred mađarske učitelje kao uzor, i prebacuje im da ga ne čitaju, premda bi mogli puno toga iz njega naučiti. Ova preporuka sadrži u sebi Havašovu pretpostavku da mađarski učitelji dobro vladaju nemačkim jezikom.

Karolj Havaš je predstavljanje *Volkswarta* završio istom mišlju kojom je i počeo: „Od Nemaca se mnogo toga može naučiti: U prvom redu izvršavanje narodnih obaveza. To je najvažnija sila i to je najveća snaga ovog časopisa.” (Havas, 1934/9)

Janoš Herceg je 1942. kao primer koji treba slediti pred Mađare takođe stavio *Volkswart*. Nemci u *Volkswartu* „obrađuju ceo život nemačke narodne zajednice, od doseljenja do današnjeg dana. Nema tako nekog sitnog detalja koji bi umakao njihovoj pažnji. I u najmanjem seoskom domu kulture možemo naći grafikone koji prikazuju razvoj privrede, kulture, narodnog zdravstva i nataliteta.” (Herceg, 1943/1-2)

Godine 1942. *Kalangya* predstavlja novi nemački časopis koji izlazi u Mađarskoj, *Süddeutsche Rundschau*. Urednik je dr Franc Baš (Dr. Franz Basch), „voda nemačke narodne grupe”, a cilj časopisa je da o položaju Nemaca koji žive u zemlji obaveštava „većinski narod i Rajh”. Autor članka, Lukas Tumbas (Tumbász Lukács,

kolonista]. **Dr. Heinrich Rez:** Deutsche Zeitungen und Zeitschriften der Donauschwaben [Novine i časopisi Podunavskih Švaba]. **Dr. Baldnin Saria:** Germanische Reste im heutigen Jugoslawien [Germanski ostaci u današnjoj Jugoslaviji]. **Helmut Klocke:** Der gesellschaftliche Aufbau der deutschen Gemeinde Tevel [Društvena struktura nemačke zajednice Tevela]. **Dr. Heinrich Rez:** Batschkaer Heimatbücher [Domovinske knjige iz Bačke]. **Friedrich Lotz:** Die Entstehung des König Peter Kanals [Nastanak Kanala kralja Petra]. **Leo Hoffmann:** Deutsches Geld beim Bau der Festung Peterwardein [Nemački novac kod gradnje Petrovaradinske tvrđave]. **Franz Hamm:** Batch, die glanzvolle Bischofsstadt des Mittelalters [Bač, blistavo biskupsko sedište iz srednjeg veka].

1942/6)⁹³, piše da je već postojala velika potreba za časopisom takvog tipa, jer do sada nije postojao medij koji bi predstavljao zahteve, očekivanja i raspoloženje Nemaca. Urednik je u prvom broju lista sažeo zadatke Nemaca u Mađarskoj: „1. izvojevanje i osiguranje prava od životne važnosti naroda, kulture i privrede. 2. Očuvanje domoljublja, produbljanje lojalnosti prema državi i državotvornom narodu. 3. Negovanje specifične posredničke uloge narodne grupe da bude most između države-domovine i matice.” (Tumbász, 1942/6) Časopis želi da služi ovim zadacima. Osim predstavljanja položaja Nemaca, cilj dr Baša je bio da u časopisu predstavlja mađarske stvaraoce. Ovaj Tumbasov pregled lista ukazuje na činjenicu da su pripadnici kruga oko *Kalangye* pažljivo pratili ne samo nemačku književnost i pokrete vojvođanskih Nemaca, nego i one u matici.

Posebno je interesantno da, iako je bilo opštepoznato da Nemci ne troše na kulturu (na šta u *Volkswartu* više puta ukazuje uredništvo), 1937. prilikom književnog konkursa *Kalangye* generalni direktor D. d. Bačka šećerana u Vrbasu Eugen Švarc (Schwarz Jenő) dao na raspolaganje *Kalangyi* 20.000 dinara da bi potpomogao razvoj vojvođanske mađarske književnosti⁹⁴. Isti Eugen Švarc je – po preporuci Karolja Sirmajja – bio izdavač 500 bibliofilskih primeraka „Čovekove tragedije“ u prevodu Vladislava Jankulova, pomoćnika pravoslavnog biskupa u Novom Sadu⁹⁵.

Uredništvo *Kalangye* je odlučilo, godinama pre slične inicijative *Süddeutsche Rundschau*, da posveti prostor eminentnim predstavnicima duhovnog života Vojvodine, da bi se izjasnili o kulturnim, političkim i ekonomskim ciljevima naroda koji ovde žive. Kao prvi su objavili tekst Ferenca Hama (Hamm Ferenc), jednog od urednika *Deutsches Volksblatta*⁹⁶, pod naslovom „A jugoszláviai német kisebbség kulturális és gazdasági szervezetei“ [Kulturne i privredne organizacije nemačke manjine u Jugoslaviji], koji iscrpno izveštava o životu nemačke manjine i dosadašnjim manjinskim rezultatima. „Pošto je ovo prvi sveobuhvatni članak koji Mađarima predstavlja dosadašnje rezultate nemačkog manjinskog pokreta, izlaganje i podaci

⁹³ Tumbász Lukács je literarni pseudonim, građansko ime pisca glasi Herceg János.

⁹⁴ *Kalangya*, VII/2. u tri članka se obrađuje književni konkurs, u sva tri se pojavljuje ime Schwarz Jenő i zahvalnost *Kalangye* zbog podrške. (Jelentés a „Kalangya” szerb-horvátnyelvű novellapályázatáról [Izveštaj o konkursu „Kalangye“ za pripovetke na srpskohrvatskom jeziku]; A Kalangya irodalmi pályázata [Književni konkurs „Kalangye“]; A Kalangya hírei [Vesti „Kalangye“].)

⁹⁵ Madač, Imre (1938): Tragedija čoveka. S mađarskog preveo Klearh. [Vladislav Jankulov]. Uvodni esej Todor Manojlović. Predgovor Borislav Jankulov. Izdanje Kalangya, Subotica

⁹⁶ *Deutsches Volksblatt – Tageszeitung der Deutschen Jugoslawiens* [Nemačke narodne novine – Dnevni list Nemaca u Jugoslaviji]. Izlazio 1919-1945 u Novom Sadu.

Ferenca Hama zaslužuju najpotpuniju pažnju i poštovanje” (Hamm, 1935/2) napisali su urednici⁹⁷ u uvodu. Sam tekst počinje time da je nemačka manjina za vreme i posle rata pronašla sebe, da je u Nemcima prevladala želja za životom. Godine 1919. je pokrenut nemački organ *Deutsches Volksblatt*. Njihova prva organizacija je Schwäbisch-Deutscher Kulturbund [Nemačko-švapski kulturni savez], „prvoborac kulturnih i ekonomskih težnji” Nemaca u Jugoslaviji, osnovan 1920. godine. Smernice Kulturbunda su bile sledeće: „pravilno negovanje i oplemenjivanje duhovnih, estetskih, moralnih i društvenih težnji, kao i efikasan razvoj ekonomskog i društvenog blagostanja” nemačke manjine u Jugoslaviji. (Hamm, 1935/2) Parola mu je, kao i svim nemačkim manjinama na teritoriji Monarhije, „Lojalnost državi i lojalnost narodu” [Staatstreue und Volkstreue]. U prve tri godine posle osnivanja Kulturbunda je formirano 128 opštinskih lokalnih organizacija, a broj članova se popeo na 55.000. Između 1924. i 1927. godine je bio zabranjen, jedva su uspeli da se nanovo organizuju, kada su vlasti 6. januara 1929. ponovo zabranile Kulturbund. „Zahvaljujući visokom državničkom uvidanju vlade su aktivnosti Kulturbunda ponovo dozvoljene 14. aprila 1931. i broj od preostalih 13 lokalnih organizacija je do 31. oktobra 1934. povećan na 129.” Iz Hamovog izveštaja se vidi da su Nemci lakše prihvatili manjinski položaj, vladinu cenzuru i maltretiranje od strane srpskih činovnika, nego Mađari. Posle obnavljanja, 1931. godine je Kulturbund imao lokalne organizacije ne samo u Vojvodini, nego i u Slavoniji, Sloveniji, i čak i Bosni.

Autor nabroja razgranate aktivnosti Kulturbunda: ima više odeljenja, a nemačka omladina, sportisti i studenti imaju svoje omladinsko udruženje. Osnovane su narodne biblioteke (114), horovi (36), lutkarska pozorišta i pozorišne trupe; održavane su veze sa *Maticom Srpskom*. Kulturbund je organizovao gostujuće tečajeve na kojima su obučavali multiplikatore da bi u svojim sredinama mogli popularizirati smernice, socijalne i kulturne ciljeve Kulturbunda.

Posebno poglavlje se bavi socijalnim aktivnostima Kulturbunda. Savez je za 337 šegrtu obezbedio radno mesto, održavao dečje domove, organizovao akcije za vreme raspusta. „U interesu podizanja nivoa zdravstva u selima je Kulturbund uveo posebno polje aktivnosti.” (Hamm, 1935/2)

⁹⁷ Szirmai Károly, Kende Ferenc, Herceg János.

Izveštaj Ferenc Hama je nastavljen posle dva meseca. U tom drugom, i istovremeno poslednjem delu, opisao je nemački školski sistem koji je funkcionisao na bazi samopomoći. „Nemačko stanovništvo samo izdržava i nemačke srednje škole.” (Hamm, 1935/5) Uspostavili su i obuku učitelja, prvo u Zrenjaninu, a potom u Vrbasu. Obrazovani učitelji su mogli predavati u nemačkim odeljenjima državnih škola.

Isto tako detaljno opisuje ozbiljan zadrusni pokret nemačke manjine, osnovan prema principima sistema „Raiffeisen“ (raonik). U oktobru 1922. je u Novom Sadu osnovana centralna poljoprivredna zadruga *Agrarija*, koja je postala stub nosač nemačkog zadrusnog pokreta. Godine 1927. je otvoreno i kreditno odeljenje koje je povećalo konkurentnost nemačkih seljaka. Ham je detaljno opisao uspeh zadruge, pozitivne strane zajedništva, zadovoljstvo seljaka prednostima koje zadruga pruža. I stočari su se organizovali u zadruge, njihov centralni organ, *Avis*, je bila zadruga za živinu i proizvodnju jaja. Jedna od velikih zasluga zadruga je bila ta što su svoje članove navikli na štednju, kao i informisanje, čemu se može zahvaliti da su na nemačkim nasadima počeli koristiti veštačko đubrivo, navikli su se na racionalno obrađivanje i obrtanje zemlje i uveli proizvodnju uljarica. Članovi zadruga su raspolagali sa ukupno 660.000 jutara zemlje.

Ham je u članku sažeo i nemački pedantno predstavio sve ono što su saradnici *Kalangye* u fragmentima već napisali o Nemcima. Ovaj članak je ipak drugačiji od ostalih. Ham je predstavnik uspešnih i imućnih Nemaca, koji je zaslužno ponosan na postignute rezultate svog naroda i taj ponos se oseća u svakoj njegovoj rečenici. Mađari su često zamerili Nemcima na pristupu sličnom Hamovom, ali su svi priznali da su oni svojom sudbinom zadovoljni s razlogom, i da Mađari mogu samo da slede njihov primer.

Austrijska i nemačka književnost u *Kalangyi*

Delovi mađarske nacije koji su posle Trijanonskog mirovnog sporazuma dospeli u manjinski položaj morali su odrediti svoju književnost, svoje odnose prema drugim književnostima, jer ih je sada već državna granica delila od ranijeg kulturnog i književnog centra, Pešte. To je naravno zahtevalo drugačije određivanje identiteta od onog koji je nastao pre oko jednog veka, u doba nacionalnog osvešćenja, budući da u

XX veku nije nastajala nacionalna književnost, nego baš suprotno, bila je potrebna obnova mađarske nacionalne književnosti. Mnogi vojvođanski pisci su obnovu mađarske književnosti doživeli kao paradoks. U promenjenim okolnostima je bio ozbiljan problem i pitanje terminologije. Ubrzo su prihvaćeni izrazi „vojvođanska književnost”, „vojvođanski pisci” (1928. je pokrenut *Vajdasági Írás; Vajdasági magyar írók almanachja* 1924). Istovremeno u 1920-im godinama Vojvodina nije postojala kao politički-teritorijalni termin, a sistem županija iz Monarhije više nije važio, iako je list *Bácsmegyei napló* još izlazio pod tim naslovom. Vojvođanska/jugoslovenska mađarska književnost nije bila suprotstavljena matičnoj mađarskoj književnosti, nego je morala sebe definisati i delom u odnosu na nju. (Bori, 2000:290)

Vojvođanska književnost u nastajanju nije imala književnu politiku, pa nije moglo biti ni očekivanja. Zavisilo je od obrazovanja i znanja jezika svakog pojedinog pisca, kojeg stvaraoca svetske književnosti je čitao ili prevodio, na koga se pozivao, koga spominjao. (Bori, 2000:298) Tako, međutim, bar možemo sa sigurnošću tvrditi da je, iako je nekolicina vojvođanskih pisaca pratila svetsku književnost, većina ipak bila okrenuta mađarskoj književnosti. Borijevo mišljenje deli i Čaba Utaši koji takođe tvrdi da se iz svetske književnosti biralo nasumično. Kornel Senteleki je „jedini dosledan u želji da upozna pojave u svetskoj književnosti svog doba”. (Bori, 2000;299)

Većinu nemačkih i austrijskih pisaca su spominjali samo povodom važnih datuma. Retko se dešavalo da detaljno predstave stvaralaštvo pojedinaca.

Svetski kongres književnika, koji je od 25. do 28. maja 1933. održan u Dubrovniku, ostavio je veliki utisak na mađarske pisce sudionike. *Kalangya* se u više brojeva bavi susretom u Dubrovniku⁹⁸. Emil Havaš je u članku analizirao nemačko pitanje, aktuelno stanje u Nemačkoj i ponašanje nemačkih pisaca na kongresu. Čak je i zvanični program kongresa promenjen zbog političke situacije u Nemačkoj, u fokus su dospeli progon Jevreja i spaljivanje knjiga. Skoro svi učesnici (njih 500 iz 30 zemalja) su se zauzeli za slobodu misli nemačkih pisaca, pa su prvobitne teme potisnute u drugi plan. „Kongres u Dubrovniku se dakle nije svrstao uz Jevreje⁹⁹, niti protiv nemačkog naroda. Ne zbog slobodnih mislilaca, nego zbog onih što slobodno razmišljaju”, (Havas,

⁹⁸ Senteleky Kornél: Köszöntjük a dubrovnikai vendégeket [Pozdravljamo goste u Dubrovniku]. Csuka Zoltán: A dubrovnikai PEN-Kongresszus jelentősége [Značaj dubrovačkog kongresa PEN-a]. Havas Emil: A tiszta ész kritikája a dubrovnikai kongresszuson)[Kritika zdrave pameti na dubrovačkom kongresu].

⁹⁹ Iz Nemačke su do tada prognani: Franz Werfel, Jakob Wassermann, Thomas Mann, Stefan Zweig, Bernhard Kellermann, Alfred Kerr.

1933/6) rezimirao je Havaš rezultat susreta. Svetla tačka kongresa je bio i govor Ernsta Tolera (Ernst Toller)¹⁰⁰. Dok su zvanični nemački pisci napuštali salu, on je govorio protiv nasilja koje u Nemačkoj sputava slobodu misli. Nije se bavio Nemcima van Nemačke, niti njihovim odnosom prema aktuelnoj nemačkoj politici. I Zoltan Čuka je osudu spaljivanja knjiga smatrao najvećim uspehom kongresa. Ali je za njega ta osuda od životne važnosti i za manjine, među njima i za mađarsku manjinu u Jugoslaviji, naime nije samo činjenica spaljivanja knjiga postala neprihvatljivom, nego i nacionalizam. Osim toga je posebno naglasio da „su se, kao članovi beogradskog Pen kluba, prvi put na ovom kongresu pojavili manjinski mađarski pisci iz Jugoslavije¹⁰¹.” (Csuka, 1933/6)

U *Kalangyi* predstavljaju sedmoricu nemačkih pisaca. Ovi tekstovi su uglavnom nekrolozi povodom vesti o smrti ili rođendana, ređe recenzije objavljenih književnih dela.

Valtera Bauera (Walter Bauer)¹⁰² je kratko predstavio Erne Kazmer (Kázmér Ernő) povodom objavljivanja njegove nove knjige („Ein Mann zog in die Stadt“ – Jedan čovek se preselio u grad). Rezimirao je životni put i dotadašnje uspehe, kao i iskušenja kroz koja je prolazio posle Hitlerovog dolaska na vlast. (Kázmér, 1934/11)

Erne Bekefi (Békefi Ernő) je 1932. predstavio knjigu „strasti“ **Gerharta Hauptmana** (Gerhart Hauptmann)¹⁰³. Napisao je iscrpnu recenziju, ne samo o knjizi samoj nego i o piscu, dokazujući da dobro poznaje ovo razdoblje nemačke književnosti, čak spominje i kakva su reagovanja u Nemačkoj na Hauptmanovu knjigu. (Békefi, 1932/4)

Gabor Kemenj (Kemény Gábor) se takođe bavio Hauptmanom, ali je on 1943. analizirao odnose slavljenog nemačkog pisca sa Mađarima. Seća se da je 1895. publika u glavnom gradu premijeru Hauptmanovog dela „primila oholo i okarakterisala kao politiku”. U oktobru 1897. je u Narodnom pozorištu (Nemzeti Színház) doživela

¹⁰⁰ Ernst Toller (1893, Samotschin – 1939, New York City) je bio nemački pisac, političar, revolucionar, dramatičar jevrejskog porekla. Godinu dana pre dolaska nacionalsocijalista na vlast je emigrirao u Ameriku gde je 1939. izvršio samoubistvo.

¹⁰¹ Ambrus Balázs, Borsodi Lajos, Csuka Zoltán, Havas Károly, Havas Emil, Munk Artur, Radó Imre.

¹⁰² Walter Bauer (1904, Merseburg – 1976, Toronto) nemački pisac.

¹⁰³ Gerhart Johann Robert Hauptmann (1862, Obersalzbrunn – 1946, Agnetendorf/Agneszków) nemački dramatičar, pisac, najistaknutiji predstavnik nemačkog naturalizma. 1912. dobio Nobelovu nagradu za književnost.

neuspeh „životna drama koja donosi i vedre trenutke, *Kollege Crampton*.” (Kemény, 1943/2) Godine 1897. je, međutim, *Hannele* Mađarskog pozorišta (Magyar Színház) požnjeo uspeh. U septembru 1900. je Hauptmanova drama *Tkači* čak dva puta propala, dok je *Kollege Crampton* iste godine doživeo samo „blagi neuspeh”. Godine 1904. je Hauptmanova drama *Rose Bernd* propala u skandaloznim okolnostima. Gabor Kemenj je bez ikakvih primedbi nabrajao neuspehe Hauptmanovih drama u mađarskim pozorištima, ali je pokušao da nađe objašnjenje za to. Mađarski književni kritičari su priznali Hauptmanov značaj (Lukács György, Pitroff Pál, Ambrus Zoltán, Szini Gyula, Juhász Gyula, Thurzó Lajos), ali nije umeo naći odgovor na pitanje, zašto publika ne može da prepozna socijalnu svest u delima nemačkog pisca. Na kraju je došao do konkluzije da su za neuspeh krivi mađarski prevodi i reditelji.

Sećanje na **Jakoba Vasermana** (Jakob Wassermann)¹⁰⁴ je napisao Erne Kazmer povodom vesti o njegovoj smrti. Kroz Vasermanovu sudbinu je oplakivao sve neshvaćene pisce koji su stvarali kao ponizni radnici umetnosti. „Uzalud je svako njegovo slovo, svaki red, svaki ljudski krik bio plemenit, svaki tekst uzvišen i prijatan duši, nikada nije dobio ozbiljno priznanje, iskreno poštovanje.” (Kázmér, 1934/11) Kazmer se osvrnuo i na aktuelnu nemačku politiku, kada je povukao paralelu između Vasermanove smrti i nestanka nemačkog duhovnog humanizma.

Erne Kazmer je napisao i sećanje na **Karla Krausa** (Karl Kraus)¹⁰⁵, kada je pisac i žurnalista iz Beča preminuo. Posle predstavljanja njegovog života i dela posebno je istakao da je cenjeni novinar Kraus od prvog svetskog rata „izvrgavao ruglu listove pod uticajem vlade”, jer je „video ogroman uticaj kojim ograničena štampa zaglupljuje narode i uništava ideale, još uz to daveći se u štamparskim greškama.” (Kázmér, 1936/6-7) Erne Kazmer je o Krausu pisao sa velikim priznanjem, time izražavajući da se slaže sa njegovim mišljenjem.

Deže Kolman (Kohlmann Dezső) je 1937. napisao poduži članak o **Hermanu Heseu** (Hermann Hesse)¹⁰⁶ povodom piščevog šezdesetog rođendana. Detaljno je analizirao njegov životni put, stvaralaštvo. Stil i žanr njegovih tekstova je smatrao

¹⁰⁴ Jakob Wassermann (1873, Fürth – 1934, Altaussee) nemački pisac jevrejskog porekla, jedan od najpopularnijih pripovedača svog doba.

¹⁰⁵ Karl Kraus (1874, Jičín – 1936, Beč) je jedan od najznačajnijih austrijskih pisaca XX veka. Publicista, satiričar, pesnik, dramatičar, podržavalac mladih pisaca, lingvista i kritičar kulture, i u prvom redu kritičar štampe i toga da se štampa koristi za huškačke kampanje (Hetzjournalismus).

¹⁰⁶ Hermann Hesse (1877, Calw – 1962, Montagnola, Švajcarska) nemački pisac, pesnik, slikar. 1946. dobio Nobelovu nagradu za književnost.

specifično nemačkima, „to je vrsta poezije koja najviše odgovara nemačkom karakteru koji većito traga, razmišlja i teži.” (Kohlmann, 1937/5-6) Na Hesea je I svetski rat imao strašan uticaj, ali „se nije odrekao ni sebe ni morala Sv. Franje koji je u njemu buktao. Postao je sluga ratnog milosrđa.” (Kohlmann, 1937/5-6) Za razliku od savremenih književnih kritičara, Kolman Hesea nije smatrao rasno-nemačkim piscem, iako je on „uvek sa obožavanjem gledao na svoj švapski zavičaj, jer je našao svoj put i prema velikoj Evropi.”

Takođe je Kolman 1938. predstavio **dr Hansa Karosu** (Hans Carossa)¹⁰⁷, dobitnika Geteove nagrade, uz zadovoljnu konstataciju da su Gete i klasicizam koji on zastupa još i u Trećem Rajhu faktori, iako pesnički velikan ne odgovara „idealju čiste rase”. Nagrađeni Karosa je uz priznanje dobio i 10.000 maraka, što je „s pravom zaslužio”. (dr.Kohlmann, 1938/11)

Iako ne predstavlja pisca, moramo spomenuti članak Ernea Kazmera o **Sigmundu Frojdu** (Sigmund Freud)¹⁰⁸. Kazmer je 1943. povodom vesti o Frojdovoj smrti detaljno izložio stvaralaštvo velikog nemačkog psihologa, kao i put koji je vodio do njegovih otkrića i uspeha. Pre Frojda je prema Kazmerovom mišljenju književnost igrala ulogu psihonalize, jer su mnogi autori pisali dela o analizi duše. Budući da je stvaralaštvo velikog psihologa postalo opštepoznato, „nemačka književnost je uspostavila bliske, skoro srodničke odnose sa frojdizmom.” (Kázmér, 1939/10) Nemački pisci su naime rado tražili svoje teme među patološkim simptomima i duševnim analizama.¹⁰⁹ Kazmer nije krio svoje oduševljenje Frojdom, ali je sa aspekta našeg rada mnogo značajnije da smo mogli upoznati znanje Ernea Kazmera o nemačkoj književnosti.

¹⁰⁷ Hans Carossa (1878, Bad Tölz – 1956, Passau) nemački lekar, pesnik, pripovedač.

¹⁰⁸ Sigmund Freud (Sigismund Schlomo Freud) (1856, Freiburg in Mähren – 1939, London) austrijski neurolog, psiholog, teoretičar kulture i kritičar religije. Otac psihoanalize.

¹⁰⁹ Thomas Mann: Zauberberg; Franz Werfel: Die Geschwister von Neapel; Der Abituriententag; Jakob Wassermann: Kerkhoven-Trilogie; Stefan Zweig: Erstes Erlebnis.

Recenzije knjiga

U *Kalangyi* je predstavljeno više od trideset knjiga objavljenih na nemačkom jeziku. Kao i ostala književna dela na stranom jeziku, i o nemačkim su pisane samo recenzije i glose. Eklatantan primer je recenzija Ernea Kazmera o delu **Feliksa Saltena** (Felix Salten)¹¹⁰ pod naslovom „Perri”. Salten se rodio u Budimpešti, što ga je činilo posebno interesantnim za Kazmera koji je začuđujuće dobro poznao bečku žurnalistiku. Nabrajao je poznate novinare, „besmrtno feljtoniste”, među koje je spadao i Salten. Prikazivanje dela je potisnuto u drugi plan pored prikazivanja autora. „...kao da je već sada prijatna, lepa uspomena davne prošlosti. Uspomena iz Beča, nekadašnjeg gracioznog, žovijalnog carskog grada, iz atmosfere književnih kafana oko Grabena gde se pila kafa sa šlagom i jele meke kifle, gde je samo apsint jarko zelene boje Petera Altenberga ljutio malograđanina koji, dok je analizirao legendu Janoša Orta (Orth János) i aplaudirao Kajncovoj (Kainz) klasičnoj igri, svojom neverovatnom nehajnošću i vedrom aljkavošću duginih boja, nije ni primetio da velika monarhija klizi prema raspadu.” (Kázmér, 1939/1).

Prva recenzija iz pera Janoša Hercega u *Kalangyi* je bila oštra kritika romana „Der Leib der Mutter“ [Majčino telo] **Elze Feldman** (Else Feldmann)¹¹¹. (Herceg, 1932/5) Likovi u romanu su bespomoćne bolesne figure i nedostaje „socijalni uskličnik”. Hercegov prva recenzija je uvod u njegovu socijalnu osetljivost, borbu protiv malograđanštine i fašizma. Njegovo oštro protivljenje fašizmu se vidi i u kritici knjige o Musoliniju **Emila Ludviga** (Emil Ludwig). (Herceg, 1933/2) Herceg je od svakoga očekivao osudu fašizma, raskrinkavanje krvave Musolinijeve vlasti, objavljivanje istine o „krvavim leševima polivenim opijumom nacionalizma”. Smatrao je neprihvatljivim da jednog diktatora krvavih ruku neko predstavlja kao čoveka, čak hvali njegov smisao za umetnost i humor.

Recenzija Lazara Šterna (Stern Lázár) o romanu „Die Ehe der Ruth Gompertz“ [Brak Rut Gomperc] **Lili Kerber** (Lili Körber)¹¹² jedva iznosi jednu stranicu, ali su u

¹¹⁰ Felix Salten (1868, Budimpešta – 1945, Zürich) austrijsko-mađarski pisac, postao svetski poznat po basni „Bambi” (1923). Felix Salten (1944): Die Jugend des Eichhörnchens Perri. A.Müller.

¹¹¹ Else Feldmann (1884, Beč – 1942, Sobibor, logor smrti u Poljskoj) austrijska spisateljica i novinarka. Else Feldmann (1931): Der Leib der Mutter. Leipzig-Wien.

¹¹² Lili Körber (1897, Moskva – 1982, New York City) austrijska spisateljica jevrejskog porekla. Lili Körber (1948): Die Ehe der Ruth Gompertz. Mannheim: Persona-Verlag Buccholz.

njoj sažete sve strahote opisane u romanu, koje je u Trećem Rajhu morao pretrpeti onaj koji se režimu smeo suprotstaviti. Nije, međutim, zadovoljan mađarskim prevodom romana, jer je prepun germanizama.

Junaci romana **Liona Fojhtvangera** (Lion Feuchtwanger)¹¹³ „Die Geschwister Oppenheim“ [Openhajmovi] su članovi jedne jevrejske porodice u Nemačkoj, koji „nisu stvarne, nego istorijske osobe.” (Vidor, 1935/6) Porodica je živela svoj svakodnevni život u blagostanju, bezbednosti, kao svi pripadnici manjina u Nemačkom Rajhu. Nacionalsocijalistička propaganda i nesmiljeni progon Jevreja su ih zatekli nespremne. Iz korena se promenio život svakog člana porodice. Rezimirajući Vidor čitanje knjige smatra doživljajem, ali teškim doživljajem.

Objektivnije je prikazao knjigu uspomena, odnosno memoare **Ernsta Tolera** (Ernst Toller)¹¹⁴, vođe Bavarske sovjetske republike iz 1919. „Eine Jugend in Deutschland“ [Jedna mladost u Nemačkoj] Gejza Farkaš (Farkas Geiza). Već u uvodu napominje da ovu knjigu analizira isključivo sa književnog aspekta. Nabrojao je poglavlja kratko i činjenično: Tolerovo oduševljeno nemstvo uprkos jevrejskom poreklu, doživljaj strahota I svetskog rata, Tolerov politički uspeh u Bavarskoj sovjetskoj republici i njen pad, godine robijanja koje je dobio zbog svog političkog angažmana. Prikaz završava sa tri citata. (Farkas, 1934/3) Pošto se *Kalangya* godinu dana ranije ozbiljno bavila konferencijom u Dubrovniku, iznenađuje da je jedan od njenih glavnih aktera predstavljen tako objektivno i bez ikakvog ličnog stava.

U prvom svetskom ratu, na zapadnom ratištu se dešava i radnja romana „Erziehung von Verdun“ [Verdunsko vaspitanje] **Arnolda Cvajga** (Arnold Zweig)¹¹⁵. Prikazuje strahote rata i duhovno stanje malograđana u ratu. Erne Kazmer smatra da je ovaj roman prava škola i svakome ga preporučuje. „Nije postao monumentalan, niti je osvetlio put književnosti snopom svetlosti jedne stvaralačke duše. Ali je dao ozbiljne autorske rezultate, i tako neprocenjivo lepe duhovne veze ljudskog osećaja zajedništva, za šta samo veoma malo pisaca ima srca, osećaja slobode i morala.” (Kázmér 1938/10)

¹¹³ Lion Feuchtwanger (1884, München – 1958, Los Angeles) nemački pisac, jedan od najčitanijih nemačkih autora XX veka.

Lion Feuchtwanger (1933): Die Geschwister Oppenheim. Amsterdam: Querido Verlag.

¹¹⁴ Ernst Toller (1894, Berlin – 1939, Zürich) nemački pisac, jedan od najvažnijih nemačkih autora XX veka.

¹¹⁵ Arnold Zweig (1887, Glogau – 1968, Istočni Berlin) nemački pisac jevrejskog porekla, Stefan Zweig mu nije rod.

Arnold Zweig (1935): Erziehung vor Verdun. Querido Verlag.

U romanu epohe **Hansa Falade** (Hans Fallada) pod naslovom „Wolf unter Wölfen“ [Vuk među vukovima]¹¹⁶ je reč o nemačkom glavnom gradu posle I svetskog rata i o demobilisanim nemačkim vojnicima koji žive u njemu. Takođe ga je predstavio Erne Kazmer, naglašavajući da klasične književne forme već pripadaju istoriji književnosti, i da je Falada osetio nove zahteve nove epohe, njegovo delo je „na brilijantan način izgrađen i poređan niz novinskih izveštaja“. (Kázmér, 1939/3-4) Konačni zaključak Faladinog romana je da „posle užasne krize i krajnje opasnosti nešto mora da sledi“, pa tako ne postaje uzbudljivim piscem, nego u prvi plan opet stavlja dobru i humanu književnost.

Jevrejin je glavni junak i u romanu **Maksa Broda** (Max Brod)¹¹⁷, koji je predstavio Mikloš Ujhelyi (Ujhelyi Miklós)¹¹⁸. Radnja romana pod naslovom „Reubeni, Fürst der Juden“ [Rojbeni, princ jevreja] se dešava u XVI veku, zasnovana je na istinitim događajima i „daje uvid u tragične dubine jevrejskog problema“. (Ujhelyi, 1934/9)

Takođe se u XVI veku dešava radnja romana **Štefana Cvajga** (Stefan Zweig)¹¹⁹ u kojem predstavlja Erazma Roterdamskog. Od brojnih recenzija objavljenih u *Kalangyi* ovo je jedna od najumetničkije napisanih, skoro da dostiže Cvajgov stil. Tekst Lazara Šterna pokazuje da je i on sam oduševljeni pristalica Erazma koji je „sanjao i napisao svoje snove o univerzalnom čovečanstvu i o pomirenju ljudi i država i o večnom miru“, iako je bio nekrunisani kralj humanizma, bio je svestan da ga poštuje, ali i potcenjuje ceo svet. (Stern, 1934/10)

Erne Kazmer svoje čitaoce vodi u Španiju XVI veka, kada predstavlja roman **Hermana Kestena** (Hermann Kesten)¹²⁰ pod naslovom „Sieg der Dämonen“ (Pobeda demona). Kesten je opisao nastanak jedne diktature, inkviziciju i nesmiljenost vladajućeg para. Kazmer u ovom romanu prepoznaje španski građanski rat, smatra da

¹¹⁶ Hans Fallada: Farkas a farkasok között. Budapest: Pantheon Kiadás. – Hans Fallada (1937): Wolf unter Wölfen. Berlin: Rowohlt Verlag.

¹¹⁷ Max Brod (1884, Prag – 1968, Tel Aviv) nemački pisac, pozorišni i muzički kritičar jevrejskog porekla.

Max Brod (1925): Reubeni, Fürst der Juden. München: Kurt Wolff kiadó.

¹¹⁸ Ujhelyi Miklós je literarni pseudonim, nije otkriveno piščevo građansko ime.

¹¹⁹ Stefan Zweig (1881, Beč – 1942, Petrópolis, Brazil) austrijski pisac.

Stefan Zweig (1934): Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam. Wien: Herbert Reichner.

¹²⁰ Hermann Kesten (1900, današnji Pidwolotschysk – 1996, Basel) nemački pisac.

Hermann Kesten (1936): Sieg der Dämonen (Ferdinand und Isabella).

on obuhvata celu tadašnju sliku sveta. Vatreno katoličanstvo je karakteristično i za Kestena, ne samo za njegove junake. (Kázmér, 1938/8-9)

Godinu dana kasnije je Lucija (Lúcia)¹²¹ predstavila dramu **Štefana Cvajga** (Stefan Zweig) o Mariji Stjuart¹²², naglašavajući jedinstvenost Cvajgove interpretacije, jer nemački pisac u škotskoj kraljici ne vidi mučenicu, nego stvarnu klasičnu tragičnu heroinu. (Lúcia, 1935/7)

Roman „Neuer Cäsar“ [Novi Cezar] **Alfreda Nojmana** (Alfred Neumann)¹²³ takođe govori o jednom princu, prestolonasledniku. Imre Vidor (Vidor Imre) koji je roman predstavio, nije čuo o Nojmanu, nije mu našao ime ni u Majersovom leksikonu, ali mu se knjiga koju je pročitao po preporuci, ipak dopala. Nojman je „majstor pera, slikanja duše“, majstorski opisuje psihu novog Cezara, odnosno Napoleona III. „Sasvim sjajno napisana knjiga koju veoma vredi pročitati. Postaćete znatiželjni, šta se dešavalo posle.“ (Vidor, 1936/4).

Lucija je 1934. predstavila roman **Franca Verfela** (Franz Werfel)¹²⁴ o krvavim događajima. „Die vierzig Tage des Musa Dagh“ [Četrdeset dana Muse Daga] priča o tragediji Jermena i ostavlja dubok dojam na recenzentkinju, ali ona ipak ne dodaje lične primedbe jermenskoj tragediji. Hvali samog Verfela kao književnika, ali još više poštuje kod njega što je umeo ostati objektivan pa nije mistifikovao Jermene, niti osudio Turke, nego je u skladu sa stvarnošću iz obe narodne grupe prikazao i pozitivne i negativne likove. (Lúcia, 1934/4)

Wolfgang Gec (Wolfgang Goetz)¹²⁵ je napisao istorijski roman „Die Geschichte des deutschen Volkes“ [Istorija nemačkog naroda]. Predstavio ga je dr Lazar Štern, koji je njime skoro detinje očaran. Autor kao novinar u 16 reportaža prati istoriju Nemačke, zadržavajući se na pojedinim istaknutim ličnostima ili događajima nemačke istorije. Nibelunge i Gral opisuje kao stvarnost, vidi moćnog Karla Velikog i iznenađuje se kako ima tanak glas, a Fridriha III predstavlja čitaocima kao najvećeg nitkova u nemačkoj

¹²¹ Lúcia je literarni pseudonim, građansko ime spisateljke glasi dr. Török Béláné.

¹²² Stefan Zweig (1935): Maria Stuart. Wien: Reichner.

¹²³ Alfred Neumann (1895, Lautenburg – 1952, Lugano) nemački pisac, autor uglavnom istorijskih romana.

Alfred Neumann (1934): Neuer Cäsar.

¹²⁴ Franz Viktor Werfel (1890, Prag – 1945, Beverly Hills) nemački pisac, predstavnik lirskog ekspresionizma, poznat po pripovetkama i pozorišnim komadima. 1941. emigrirao u Ameriku.

Franz Werfel (1933): Die vierzig Tage des Musa Dagh. Berlin.

¹²⁵ Wolfgang Goetz (1885, Leipzig – 1955, Berlin) nemački pisac, autor izuzetno brojnih pruskih istorijskih drama.

Wolfgang Goetz (1936): A német nép története. Fordította: Németh Andor. Budapest: Athenaeum.

istoriji. Sa ljubavlju piše o velikom državniku iz srednjeg veka Raznaldu Daselu, junaku Kanose Henriku IV, Luteru, Jozefu I i Fridrihu Velikom. Njegov stil se razlikuje od uobičajenih istorijskih dela – nije staložen, nema kod njega pro i kontra argumenata. Pristalica je nemačkog jedinstva i tome podređuje sve. Kao uzor Nemcima predstavlja Francuze koji su tokom istorije bili jedinstveniji, i kada su ostvarili jedinstvo, umeli su i da ga sačuvaju. Istoriju Nemačke završava Hitlerovim dolaskom na vlast, ali Štern nažalost ne izražava svoje mišljenje o završetku, pa ne saznajemo šta Gec misli o nacionalsocijalizmu. (dr.Stern, 1936/4)

Janoš Polači (Polácsi János)¹²⁶ je predstavljao dela savremenih autora. Predstavio je zbirku pripovedaka pod naslovom „Dreissig neue Erzähler des neuen Deutschland“¹²⁷ [**Trideset novih pripovedača nove Nemačke**]. Trideset savremenih nemačkih pisaca su očarali Polačija, jer je smatrao da fina duša pisaca prva reaguje na promene društva, a Nemačka je prolazila kroz ozbiljne promene. „Novi pisci novog doba najbolje vide promene koje se odražavaju na telu i duši nemačkog naroda; pomeranja koja se dešavaju sa imovinom, vlašću, moralom i verom ljudi koji pripadaju raznim društvenim slojevima.” (Polácsi, 1933/3) Posebno je interesantno što Polači poimenice nabroja svih 31 nemačkih pisaca, i voleo bi da i Mađari mogu objaviti tako reprezentativnu zbirku, iz koje bi „isto tako iskreno sijala sjajna stvaralačka snaga, cilju usmerena želja i budućnosti okrenuta duša” mađarskih pisaca. (Polácsi, 1933/3)

U sledećem broju *Kalangye* Tibor Cako (Czakó Tibor)¹²⁸ spominje samo kao vest da je u mađarskom prevodu objavljena zbirka pripovedaka **Viki Baum** (Vicki Baum)¹²⁹ pod naslovom „Baleset“ [Nesreća] koja obećava čitaocu prijatno popodne, jer savremena spisateljica „bez značaja za svetsku književnost priča zabavne, prijatne priče”. (Czakó Tibor, 1933/4)

¹²⁶ Polácsi János (1913, Regöly, Mađarska – 1942, Popasnoje, Ukrajna) pesnik, prevodilac, učitelj. Emigrant iz Pečuja, učitelj u Bogojevu, potom Novom Sadu. Pisao je pesme, pripovetke, recenzije. Saradnik listova *Vajdasági Írás*, *A Mi Irodalmunk*, *Kalangya*, *Hétről-Hétre*, *Jugoszláviai Magyar Újság*. Nema izdatu knjigu. – Može se naći u: *A Mi Irodalmunk Almanachja* (1931) i antologiji pripovedaka *Akácok alatt* (1933). Umro u II svetskom ratu u ruskom zarobljeništvu.

¹²⁷ *Dreissig neue Erzähler des neuen Deutschland*. *Junge deutsche Prosa*. (1932) Herzfelde, Berlin: Wieland.

¹²⁸ Czakó Tibor je literarni pseudonim, građansko ime pisca glasi *Létmányi István*.

¹²⁹ Vicki Baum (1888, Beč – 1960, Hollywood) austrijska muzičarka (harfa) i uspešna spisateljica Vajmarske republike.

Vick Baum (1933): *Baleset*. Budapest: Atheneum.

Lucija je predstavila roman **Ernsta Lotara** (Ernst Lothar)¹³⁰ pod naslovom „Die Mühle der Gerechtigkeit“ [Mlinovi pravede] u kojem se raspravlja o jednom od osnovnih pitanja čovekovog života, o eutanaziji. Sama Lucija nije zauzela stav, ali opisuje sa velikim simpatijama razvoj ličnosti glavnog junaka. (Lúcia, 1934/10) Godinu dana kasnije Lucija predstavlja novi Lotarov roman, „Eine Frau wie viele“ [Jedna žena kao mnoge druge], koji ovog puta analizira problematiku braka. Lucija nije zadovoljna ovim delom, ne sviđaju joj se ni stil, ni dinamika, ni poruka. Lotar naime ima veoma poražavajuće mišljenje o braku. (Lúcia, 1935/6)

Takođe je reč o braku i o ljubavi u romanu prvencu nemačkog pisca početnika **Hansa Georga Brenera** (Hans Georg Brenner)¹³¹ pod naslovom „Fahrt über den See“ [Putovanje iznad mora] koji je predstavio Erne Kazmer. „Bogat duhom, sveže mašte, iskren u pripovedanju. Jedan od onih romana koji neće da citiraju šoferski duh naše nove kulture, nego ostaju pri iskrenom priznanju koje podseća na život, koji sub specie alternatis: ostaje kvasac mladosti.“ (Kázmér, 1934/12)

„Kleiner Mann – was nun?“ [Sirotinjo a što sad?] **Hansa Falade** (Hans Fallada)¹³² je porodični roman. Balaž Ambruš (Ambrus Balázs) je kratko, ali sa priznanjem pisao o ovom skoro sociografskom delu, jer je Falada preko porodice ovekovečio život donjeg sloja društva skoro kao na fotografijama. Opisuje takođe sudbinu siromašnih, kmetova i jedne samohrane majke sa trinaestoro dece. **August Šoltis** (August Scholtis)¹³³ u romanu pod naslovom „Baba und ihre Kinder“ [Baba i njena deca]. Erne Kazmer, koji predstavlja knjigu, je opčinjen i samom istorijom Šleske, budući da teritoriju posle „velikog rata“ među sobom dele tri naroda, a sva tri su „sredstva politike dividendi velikih rudarskih preduzeća koja prema volji feudalnih velikaša pripadaju interesnom krugu banaka iz svetskih gradova“. (Kázmér, 1935/2)

¹³⁰ Ernst Lothar (1890, Brünn – 1974, Beč) austrijski pisac, reditelj, direktor pozorišta.
Ernst Lothar (1933): Die Mühle der Gerechtigkeit oder das Recht auf den Tod. Wien:Zsolnay.

Ernst Lothar (1934): Eine Frau wie viele oder Das Recht in der Ehe. Wien:Zsolnay.

¹³¹ Hans Georg Brenner (1903, Barranowen – 1961, Hamburg) pisac, prevodilac, lektor.

Hans Georg Brenner (1934): Fahrt über den See. Berlin:Brano Cassirer.

¹³² Hans Fallada – pravo ime Rudolf Ditzen (1893, Greifswald – 1947, Berlin) nemački pisac.

Hans Fallada (1932): Kleiner Mann – was nun? Rohwort Verlag.

¹³³ August Scholtis (1901, Bolatitz – 1969, Berlin) nemački pisac.

August Scholtis (1934): Baba und ihre Kinder. Berlin: Bruno Cassirer Verlag.

U romanu Renea **Filipa Milera** (René Fülöp Miller¹³⁴ pod naslovom „Führer, Schwärmer und Rebellen“ [Vođe, obožavatelji i buntovnici] autor prati težnju čovečanstva za pravdom i ciljem tokom istorije. Recenzija Gejze Farkaša je temeljita i nedvosmisleno izražava slaganje sa autorom. Miler je naime najefikasniji i najtrajniji sistem umirivanja duša pronašao u katoličkim dogmama i propisima, uprkos tome što jasno vidi i greške i „divlje izrasline“ katoličke crkve. „Filip Miler, čije mađarsko poreklo sa ponosom priznajemo, nije profesor sociologije, ne izmišlja još jedan ,sistem, kojih već i ovako ima previše. On, opaža i jer je načitan, ali to danas ni kod njega ne može biti stopostotno, predočava nam sliku o svetu, odnosno društvu, koja se u njemu oblikovala.“ (Farkas, 1935/4)

Roman jednog katoličkog autora hvali Ferenc Kovač (Kovács Ferenc) 1936. Roman **Eriha Kinelt-Ledina** (Erich Kühnelt-Leddihn)¹³⁵ pod naslovom „Jesuiten, Spiesser, Bolschewiken“ [Jezuiti, malograđani, boljševici] se može podeliti na tri dela, prvo se pred očima čitaoca razvija panorama katoličkog Berlina, u drugom delu „senzacionalan film Saveza sovjetskih republika“ (Kovács, 1936/4), a u trećem „dirljivo prikazivanje potpunog povratka kući“. Kroz ceo roman se provlače duboka vera i ljubav, što su odlike autora.

Lik, umetnost i veličina **Tomasa Mana** (Thomas Mann)¹³⁶ su nadahnula čak tri autora. Erne Kazmer je napisao kritiku o drugom tomu Tetralogije o Jozefu. (Kázmér, 1934/11) Smatra pogrešnim već i sam izbor teme, okretanje prema Bibliji, i misli da je to rezultat Manovog proterivanja iz domovine. Odvaja se od današnjice, u romanu je previše poziranja, umora, nešto erotike i tihog moralisanja. Man ovekovečuje velikane Jevreja iz Biblije, ali ne dopire do naroda. Imre Vidor ima potpuno drugačije mišljenje, njega na razmišljanje o Tomasu Manu takođe inspiriše čitanje tetralogije. Vidor je bio oduševljeni čitalac epskog toka, po njemu je nemački književni velikan dopro do najnižih dubina ljudskih sudbina, oblikovao je patrijarhe lirski i dirljivo ljudski,

¹³⁴ René Fülöp Miller (1891, Karánsebes – 1963, Hanover, New Hampshire) pisac i sociolog austro-ugarskog porekla, živeo i stvarao u Americi.

René Fülöp Miller (1934): Führer, Schwärmer und Rebellen. Die grossen Wunschträume der Menschheit. München: Buckmann.

¹³⁵ Erich Kühnelt-Leddihn (Erik Maria Ritter von Kühnelt-Leddihn, 1909, Tobelbad – 1999, Tirol) austrijski publicista.

Erich Kühnelt-Leddihn (1933): Jesuiten, Spiesser, Bolschewiken. Salzburg:Pustet.

¹³⁶ Thomas Mann (1875, Lübeck – 1955, Zürich) nemački pisac koji je bežeći od nacističke diktature emigrirao u Švajcarsku (1933), a potom u Ameriku (1939). 1952. se vratio u Švajcarsku. Jedan od najznačajnijih pripovedača XX veka. 1929. dobio Nobelovu nagradu.

Thomas Mann (1934): Der Junge Josef. Frankfurt a.M.: S.Fischer.

dokazuje da se razume u duše. Doduše i Vidor smatra da je Tomas Man tematiku izabrao bežeći od stvarnosti, međutim ipak ga uvrstava u najbolje štivo. (Vidor, 1935/6) Janoš Kišberi (Kisbéry János) veliča Tomasa Mana. Zbog njegovog talenta i genijalnosti ga istovremeno mrzi i obožava, i istovremeno koristi priliku da povodom prikazivanja zbirke poezije književnog velikana nadugačko filozofira o suštini pisca kao takvog. (Kisbéry, 1938/5)

Monografiju Apatina **Hansa Jurga** (Hans Jurg)¹³⁷ predstavlja Deneš Papharkai (Papharkay Dénes)¹³⁸. Knjiga opisuje život i stanovništvo podunavske nemačke zajednice od doseljenja do današnjeg dana. Papharkai ističe da se autor držao zahteva nauke, ali istovremeno naglašava da „njegovo shvatanje istoriografije odaje mađarsko vaspitanje.” (Papharkay, 1942/4) Najsimpatičnije mu je u knjizi što Hans Jurg nije pokušao da prećuti mađarski istorijski karakter Apatina.

Knjiga **Valtera cur Ungnada** (Walter zur Ungnad)¹³⁹ o nemačkom seljaštvu pod naslovom „Deutsche Freibauern, Kölmer und Kolonisten“ [Nemački slobodni seljaci, pruski zemljoposednici i kolonisti] opisuje karakter Nemaca, njihovu radinost i ljubav prema zemlji. Janoš Mere (Mérő János)¹⁴⁰ prikaz knjige počinje analizom položaja seljaštva, u prvom redu nemačkog seljaštva. „Nemci su od iskona bili prvenstveno zemljoradnici, a ne ratnici, i slobodni seljak maloposednik je istovremeno bio i vitez i radnik koji obrađuje zemlju.” (Mérő, 1940/10) I kasnije su seljački ustanci u Evropi uvek počinjali nekakvim pokretima nemačkog seljaštva. Knjige koje se bave nemačkim seljaštvom bi mogle popuniti celu biblioteku, a Mere je od svih izabrao Ungnadovu knjigu da je predstavi. Smatra da je himna nemačkom seljaku, prava nemačka himna koja je „temeljita i objektivna”. Počinje od drevnih germanskih plemena, govori o seljačkom poreklu prvih nemačkih kraljeva, spominje naseljavanje nemačkih seljaka na prusku zemlju na kojoj su živeli i Sloveni, i stiže do naseljavanja Saksonaca u Transilvaniji. Mere ističe i smatra uvredljivim nemačku oholost kojom Ungnad opisuje Mađare i njihovog kralja; istovremeno smatra poučnim nabranje

¹³⁷ Hans Jurg (1940): Apatin. Heimatbuch der größten donau-deutschen Gemeinde. Apatin.

¹³⁸ Papharkay Dénes (i kao Papharkai) je literarni pseudonim, građansko ime pisca glasi Herceg János.

¹³⁹ Walter zur Ungnad – nisam našla podatke o autoru. Mogu citirati Janoša Merea (Mérő János): potomak stare plemićke loze.

Walter zur Ungnad (1932): Deutsche Freibauern, Kölmer und Kolonisten. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt.

¹⁴⁰ Mérő János je literarni pseudonim, građansko ime pisca glasi Csuka János, na osnovu iskaza Herceg Ferenc.

povlastica koje su dobili od mađarskih kraljeva. Naglašava da su zahvaljujući tim povlasticama i pravima saksonski seljaci bili u mnogo povoljnijem položaju od mađarskih. Mere je doduše recenziju počeo dugačkim uvodom, ali nije došao do konkluzije.

Ni Laslo Nemet (Németh László) ne predstavlja književnom delo, nego zbirku temeljitih privrednih i sociografskih studija, knjigu **Ferdinanda Frida** (Ferdinand Fried)¹⁴¹ pod naslovom „Das Ende des Kapitalismus“ [Sumrak kapitalizma]. Budući da je odredio i definisao pojmove (društvena, duhovna revolucija), opisuje nastanak kapitalizma od vremena Kolumba do današnjeg dana. Potom sledi podela kapitalizma na epohe, uloga države u razvoju kapitalizma, koraci u pravcu spasavanja kapitalizma. Nemet opisuje razlike između kapitalizma i socijalizma, odnosno socijalizma i hrišćanstva, ulogu države, događaje koji su prethodili monetarnoj krizi 1929. i samu krizu. Na kraju dolazi na red i Nemačka, gde je potpuno uništena nezavisna srednja klasa, ali se namnožila zavisna srednja klasa, duhovni proletarijat. „Prema Fridu se u Nemačkoj sve više produbljuje protest poniženog pojedinca protiv masovne kulture.” (Németh, 1932/7) Nemet samo predstavlja Fridovu knjigu, ne izvlači zaključke koji bi se odnosili na Mađarsku ili Jugoslaviju. Recenziji Fridove knjige je prethodila debata u redakciji. Senteleki se nije slagao sa prevodom originalnog naslova koji je predložio Laslo Nemet¹⁴², naime *Kolumbovo doba* ne bi odražavalo sadržaj knjige. Naslov objavljen u *Kalangyi* je bio Sentelekijev predlog.

Anton Čiška (Anton Zischka)¹⁴³ prema Karolju Havašu o ekonomskim pitanjima stvara dela koja su pola romani, pola reportaže, pola naučna istraživanja. Havaš predstavlja „A kenyér könyve“ [Knjiga hleba] (naslov je Havašev prevod), u kojoj Čiška razmatra važnost hrane i konstatuje da svaki ljudski razvoj i napor služi tome da dođe do hrane. „Anton Čiška, koji je odrastao na naučnom shvatanju

¹⁴¹ Ferdinand Friedrich Zimmermann (pseudonim: Ferdinand Fried, 1898, Bad Feienwalde – 1967) nemački novinar i publicista.

Ferdinand Fried (1931): Das Ende des Kapitalismus. Jena.

¹⁴² „Nikako ne odobravam novi naslov članka Lasla Nemeta. Uopšte nisam razumeo zašto ne bi mogao da se objavi pod originalnim naslovom? Pa svakog dana možemo da čitamo o sumraku kapitalizma i koliko mi je poznato, ni jedan cenzor se ne hvata za ove nepobitne činjenice. Ali ako već originalni naslov nikako ne dolazi u obzir – predložio bih sledeće naslove: Knjiga Ferdinanda Frida – Sumrak kapitalizma – Kapitalizam. Kolumbovo doba ne odražava suštinu, odnosno poruku članka, ni knjige.” (Senteleky, 1932.10.26.)

¹⁴³ Anton Emmerich Zischka (1904, Beč – 1997, Pollença, Španija) austrijski novinar, jedan od najuspešnijih istraživačkih pisaca u Vajmarskoj republici, Trećem Rajhu i Saveznoj republici Nemačkoj. Anton Zischka (1940): Brot für zwei Milliarden Menschen. Leipzig: Wilhelm Goldman.

liberalizma, svetu kao primer predstavlja nemačku plansku privredu.” (Havas, 1940/2-3) Havaš piše da je vredelo pročitati ovaj roman novog tipa, jer se tako mogu pratiti uticaji nacionalnog socijalizma na prevrednovanje i preoblikovanje književnosti.

Zoltan Čuka predstavlja knjigu koja je napisana na nemačkom jeziku, ali nema nemačku tematiku. **F. K. Vajskopf** (F. C. Weiskopf)¹⁴⁴ u delu pod naslovom „Zukunft im Rohbau“ [Budućnosti u izgradnji] opisuje razvoj Sovjetskog saveza. Čuka dečije ushićeno obožava dostignuća velike zemlje, i zavidno konstatuje njen čudesno brz oporavak, društveno uređenje, socijalne prilike. I nemačko tržište knjiga je zainteresovano za knjige o Sovjetskom savezu, jer je ova ogromna zemlja udaljenija od Evrope od bilo kojeg drugog kontinenta, simbolički naravno. Linija podele naime nije geografska, nego društvena i privredna. Po Čuki Vajskopf pokušava ostati objektivan, ali ipak preuveličava hvalu Sovjetskog saveza. (Csuka Z., 1933/3) Neposredno posle ovog članka sledi recenzija Gejze Farkaša knjige „Prodor razuma“ od **G. Hermana Kajzerlinga** (G. Hermann Keyserling)¹⁴⁵. Farkaš priznaje da ova knjiga nije laka lektira. I recenzija se teško može slediti, prava je meditacija. Poslednji pasus je, međutim, interesantan, naime, predstavlja jednu osnovnu misao Kajzerlingove knjige: veliku tajnu svetskih vođa. Tajna nije ništa drugo do izmisliti jedan pravac, pa ga onda sugestijom nametnuti okolini i narodnim masama. „Jedna Napoleonova efektno sročena ratna zapoved, jedna Lenjinova spretna fraza su donele veće promene u svetu, nego nadljudski rezultati rada mnogih talenata.” (Farkas, 1933/3) Slično Kajzerlingovoj knjizi ni rad Frica Kinkela (Fritz Künkel)¹⁴⁶

„Charakter, Einzelmensch und Gruppe“ [Karakter, pojedinac i grupa] **Frica Kinkea** (Fritz Künke) se ne bavi nemačkom tematikom, to je psihološko delo koje razmatra dinamiku i ulogu grupe i međusobne odnose grupa. Gejza Farkaš ju je čitao sa velikim užitkom, i to oduševljenje je preneo i čitaocima *Kalangye*, kada je knjigu predstavio. (Farkas, 1935/4)

Predmet druge recenzije Zoltana Čuke je knjiga koja čak i nije objavljena na nemačkom jeziku, ali je važna sa aspekta ovog rada, naime to je zbirka pripovedaka

¹⁴⁴ Franz Carl Weiskopf (1900, Prag – 1955, Berlin) nemački pisac.

F.C. Weiskopf (1932): Zukunft im Rohbau. Berlin: Malik-Verlag.

¹⁴⁵ Hermann Alexander Graf Keyserling (1880, Könnu – 1946, Innsbruck) nemački filozof.

G. Hermann Keyserling (1930): Südamerikanische Meditationen. Berlin/Stuttgart:Deutsche Verlagsanstalt.

¹⁴⁶ Fritz Künkel (1889, Stolzenberg – 1956, Los Angeles) nemački psiholog i psihijatar.

Fritz Künkel (1933): Charakter, Einzelmensch und Gruppe. Leipzig: Hirzel.

Jovana Popovića¹⁴⁷ „Reda mora da bude“ koju je objavio beogradski izdavački zavod Nolit, jer u njoj autor meru moralne propasti demonstrira na nemačkom liku. U Popoviću Čuka poštuje dobrog poznavaoca vojvođanske malograđanštine. Moral malograđanina opisuje na primeru Nemca Simona Goldfiša. „Goldfisch Simon, vlasnik noćnog lokala, je otelotvorenje dobrote i srca puna malograđanske ljubavi iskorišćava devojke i živi od njihovog ‚rada‘. (Csuka, 1932/6) Čuka ne pokušava naći objašnjenje zašto je lik zlog lihvara baš nemačke nacionalnosti.

Deo predstavljenih knjiga je napisan na nemačkom jeziku, ali ne spada u kategoriju književnosti, iz čega možemo zaključiti da je većina mađarskih pisaca u Vojvodini dobro govorila nemački, jer su se o događajima u svetu informisali na nemačkom i intenzivno pratili nemačko izdavaštvo i štampu. Vremena Monarhije i usmerenost na Beč kao centar nisu prošla bez traga po Mađare, to potvrđuje i činjenica da se i u drugim člancima u *Kalangyi* redovno pozivaju na nemačke filozofe (Kant, Hegel, Nietzsche), psihologe (Freud), psihijatre, ekonomiste (Weber).

Ogromna većina predstavljenih književnih dela spada u savremenu književnost, što takođe govori o obaveštenosti manjinskih mađarskih pisaca.

Kalangya je objavila malo članaka iz domena teorije književnosti, što je prirodna posledica toga da je na teritoriji Vojvodine preostalo malo književnika. Erne Kazmer smatra da istorijski roman vuče korene od Nemaca: „Istorijski roman su uglavnom stvorili Nemci. Za njih je istorija prirodni književni materijal koji na maštu pisca vrši veliki pritisak neutoljivom željom za znanjem, nepresušnim prikupljanjem podataka. (...) Feliks Dan (Felix Dahn)¹⁴⁸ i Vilibald Aleksis (Willibald Alexis)¹⁴⁹ su pioniri ove istorijske romantike.” (Kázmér, 1937/4) Najizraženija karakteristika nemačkih pisaca je da umeju da se užive u istoriju. Nemački istorijski roman je bio poznat već i pre „velikog rata” (Werfel, Zweig, Wassermann, Richarda Huch), ali posle „mode“ neoromantizma stupa na scenu sa još većim uspehom (Hermann Löns, Max Brod, Kolbenheyer). Slično razmišlja i Karolj Havaš. „Uglavnom smo svi lepu književnost učili od Nemaca. Od Kazincija preko Madača do modernista, svaki mađarski pisac je imao neku nemačku književnu ljubav.” (Havas K., 1934/9)

¹⁴⁷ Jovan Popović (1905, Kikinda – 1952, Beograd) srpski pesnik, pisac.

Jovan Popović (1932): Reda mora da bude. Beograd: Nolit.

¹⁴⁸ Felix Dahn (1834, Hamburg – 1912, Breslau) profesor prava, pisac, istoričar.

¹⁴⁹ Willibald Alexis (1798, Breslau – 1871, Arnstadt) nemački pisac, poznat kao osnivač realističnog istorijskog romana.

Tibor Jo (Joó Tibor) predstavlja knjigu **Juliusa Peterzena** (Julius Petersen) pod naslovom „Philosophie der Literaturwissenschaft“¹⁵⁰ [Filozofija nauke o književnosti] objavljenu na nemačkom, koja se bavi problematikom generacije. Od tačke do tačke sledi tvrdnje i rezultate ove studije. (Joó, 1935/5).

Aktuelnu, „novu nemačku književnost“ predstavlja Erne Kazmer u članku „Put nove nemačke književnosti i Valter Bauer“ (Walter Bauer)¹⁵¹. Vreme neposredno pred I svetski rat je vreme propadanja književnosti i cenzure, kada u prvi plan stupaju pesnici koji razočarani u sve ruše svaku formalnu i sadržajnu celinu. „Godine kolapsa posle svetskog rata zamenjuju godine građansko-socijalističke nemačke izgradnje (...) Nove forme kuća, na pozornicama dekoracije prepune algebarskih šara i strastvene drame smele konstrukcije, u kojima akušeri uvek drže očajne govore optužbe protiv sveta i čoveka.“ (Kázmér, 1935/4) Nemačka književnost nije izbegla uticaju nove ruske književnosti, koja je puna boja, raspoloženja, atmosfere grejane osećanjima i toplinom. Marksistički pisci imaju ozbiljan uticaj na književnost tridesetih godina, mada oni mogu stvarati već samo van Nemačke. Unutar granica se okuplja jedna „nova avangarda“ koja se vraća naturalizmu. Jedan od pisaca tog pokreta je Valter Bauer, čiji roman Kazmer predstavlja u nastavku svog članka. Pregled iz istorije književnosti iz uvoda je, međutim, sa aspekta ovog rada mnogo vredniji, jer pokazuje da Kazmer do detalja poznaje nemačku književnost protekla dva veka¹⁵².

Erne Kazmer preko antologije istoričara umetnosti Ludviga Goldšajdera (Ludwig Goldscheider)¹⁵³ analizira nemačku likovnu umetnost i njen razvoj. (Kázmér, 1935/6).

¹⁵⁰ Julius Petersen (1878, Strassburg – 1941, Murnau) nemački istoričar književnosti.

J.Petersen (1930): Philosophie der Literaturwissenschaft. Berlin: Emil Ermatinger.

¹⁵¹ Walter Bauer (1904, Merseburg – 1976, Toronto) nemački pisac.

Walter Bauer (1932): Die notwendige Reise. Berlin.

¹⁵² Predstavnicima nemačkog naturalizma u lirici su: Dehmel, Johannes Schlaf, Arno Holz; u drami Gerhart Hauptmann; u romanima Theodor Fontane. Spominje Fichteovu filozofiju prirode, Hegelovo objektivno razmišljanje. Iz haotičnog sveta se rađa nova nemačka književnost „koja je u lirici simbolična, traga za Bogom, često upada u mistiku“. Naravno i tu donosi primere: Hoffmannsthal, Rilke, Stefan George, Wedekind. (Kázmér, 1935/4)

¹⁵³ Ludwig Goldscheider (1898, Beč – 1973, London) engleski istoričar umetnosti austrijskog porekla.

Ludwig Goldscheider (1934): Zeitlose Kunst. Bécs.

Preводи sa nemačkog jezika

Kalangya je jednim od najvažnijih zadataka smatrala da slavensku književnost predstavi mađarskoj čitalačkoj publici i zbog toga objavljuje brojne prevode dela srpskih, hrvatskih, slovenačkih autora. Ta težnja ne postoji u odnosu na evropsku ili svetsku književnost. Sa nemačkog su prevedena samo dva teksta, a i od toga samo jedan spada u lepu književnost. U časopisu ne nalazimo prevode dela modernih nemačkih pisaca, pesnika, dramatičara.

Zoltan Čuka prevodi jedno poglavlje iz romana „Adijok priča svoj život“ (Umsteigen ins 21. Jahrhundert) F. C. Vajskopfa (F. C. Weiskopf)¹⁵⁴. Vajskopf „opisuje dva nova velika industrijska grada Rusije, Magnitogorsk i Staljingrad, kao i kultivisanje još polunomadskih naroda koji žive u Altajskim planinama.“ (Weiskopf, 1933/3)

Godine 1942. uz uvod Janoša Hercega *Kalangya* objavljuje deo Geteovog „Fausta“ u mađarskom prevodu Bele Hodšagija (Hódsághy Béla). Naglašava kako već postoje prevodi „Fausta“ (Dóczi Lajos, Kozma Andor), ali je rad Bele Hodšagija najbolje uspeo. Posebno naglašava da ovaj prevod smatra najboljim i Mihaj Babič, jer se Doci (Dóczi) previše držao nemačkog originala, a Kozma je „bio i previše Mađar da bi se potpuno komotno osećao u svetu strane poezije.“ Herceg veoma žali što drugi tom „Fausta“ u Hodšagijevom prevodu još nije izašao iz štampe u vreme objavljivanja ovog članka u *Kalangyi*. (Herceg, 1942/4) Takođe u Hodšagijevom prevodu, ali bez uvoda i propratnog teksta, *Kalangya* objavljuje odlomak iz Geteovog Tasa¹⁵⁵ 1944.

Godine 1938. *Kalangya* objavljuje u posebnom izdanju srpski prevod „Čovekove tragedije“. Prevodilac je Vladislav Jankulov „pravoslavni protojerej“. Pedeset godina posle prvog srpskog prevoda Jovana Jovanovića Zmaja Madačeve

¹⁵⁴ Franz Carl Weiskopf (1927): Umsteigen ins 21. Jahrhundert. Berlin: Malik-Verlag.

¹⁵⁵ Johann W. G. (1790): Torquato Tasso. Weimar.

drame¹⁵⁶ *Kalangya* objavljuje prevod koji treba da verodostojno tumači Madačev tekst. (Pintér, 39) U broju *Kalangye* 1939/2 Janoš Herceg¹⁵⁷ i Kazmer pozdravljaju prevod.

Priповetke sa nemačkom tematikom

Kratka proza objavljiavana u *Kalangyi* je veoma heterogena. Radnja velikog dela pripovedaka se odvija u seoskom ambijentu, to su uspomene iz detinjstva, iskustva iz palanačkih gradova Vojvodine; mnoge pripovetke imaju autobiografski karakter. Kornel Senteleki, a još više njegov naslednik na mestu glavnog urednika, Karolj Sirmai, su vodili računa o nivou objavljenih dela. „Senteleki je znao bolje od svih da je veliki deo materijala *Kalangye* slabog kvaliteta, ali je znao i to da je on sada „babica“ pri rođenju jedne nove književnosti na mađarskom jeziku.” (Utasi, 1984:133)

Među brojnim pripovetkama samo dve imaju nemačku tematiku. Novela Ištvana Enjija (Ényi István)¹⁵⁸ pod naslovom „Egy különös utazás története“ [**Istorija jednog neobičnog putovanja**] je priča o putovanju iz sna sa nemačkim književnim velikanom Geteom. Autor koji je, slično Geteu, studirao prirodne nauke antičke Grčke¹⁵⁹, posle uvoda opisuje neobično putovanje koje je usnio¹⁶⁰. U društvu Getea obilazi ostrvo Kos, upoznaju velike antičke Grčke (Hipokrata, Poliba, Teofrasta), a potom putujući kroz vreme idu u Aleksandriju. Iz njihovog razgovora i opisa onoga što su videli se uočava Enjijeva široka obrazovanost. Iz njihovog dijaloga ne izostaju ni prirodne nauke, ni religiozne teme. Obojica su veliki poštovaoci istočnjačke filozofije, religiju koju je osnovao Buda smatraju boljom od hrišćanstva zapadnog sveta, čak dolaze do ubeđenja da su sve religije na Zapad stigle sa Istoka, a da su ih zapadnjaci samo preobrazili.

¹⁵⁶ Madač Imbro (1890): Čovekova tragedija. Preveo Zmaj-Jovan Jovanović. Novi Sad: Štamparija A. Pajevića.

Madač, Imre (1940): Čovekova tragedija. Preveo sa mađarskog Svetislav Stefanović. Beograd: Izdavačka Knjižara S. B. Cvijanovića.

Madač, Imre (2009): Čovekova tragedija. Prevod sa mađarskog i pogovor Sava Babić. Predgovor Ištvan Seli. Budimpešta-Beograd: Književno Društvo „Madač“ i Tardis.

¹⁵⁷ Herceg János (1939): Tragédija coveka. *Kalangya*, VIII/2, 49-51.

Kázmér Ernő (1939): »Az ember Tragédiá«-jának új szerb fordításáról. *Kalangya*, VIII/2, 68-73.

¹⁵⁸ Ényi István je literarni pseudonim, građansko ime pisca glasi dr. Spitzer István prema sećanju Janoša Hercega.

¹⁵⁹ iako treba naglasiti da se skoro isključivo informiše iz nemačke književnosti i stručne literature (Ross, Rudolf Herzog, Bourghardt, Schiller, Goethe)

¹⁶⁰ Johann Wolfgang von Goethe (1749, Frankfurt am Main – 1832, Weimar) nemački pisac, pesnik, grafičar, teoretičar umetnosti, istraživač prirodnih nauka, pravnik i političar.

Kada stiže kući sa puta, san se još ne završava, osim Getea, nastavlja da razgovara sa Romenom Rolanom (Romain Rolland), Gandijem i Tagorom o talasu nasilja tridesetih godina, nad kojim, međutim, vera može odneti pobedu. (Ényi, 1932/5)

Karolj Sirmai je „jedan od najoriginalnijih pripovedača razdoblja između dva rata.” (Utasi, 1984:89) Novelu je napisao na mađarskom, ali je njen glavni junak violinista, Austrijanac Ludvig, koji preživljava kao čistač cipela u jednom trećerazrednom hotelu u Pešti. Sirmai daje sociografsku sliku o posleratnoj bedi, o apatiji ljudi, otuđenju. Opisuje pljačkanje kuća, oslobađanje vojnih zarobljenika, spominjanje revolucije. Glavni junak Ludvig ima ženu i dete u Beču, koji gladuju, i iako vremenom uspeva da ih dovede u Peštu, život im ni tu nije bolji. Tragična Ludvigova sudbina se zaokružuje smrću sinčića, što se dešava istovremeno sa dolaskom na vlast Bele Kuna (Kun Béla). Sirmai, koji je istovremeno i narator, beži iz Pešte, jer ne može da izdrži politički preokret. (Szirmai, 1932/8)

Jedinstvena pojava je pesma Janoša Berenjija (Berényi János) objavljena 1932, u kojoj predstavlja evropske nacije, između ostalih i Nemce: „na masnom licu jednog nemačkog građanina debeli brojevi, njegova mudra radost odražava srećan spokoj”. (Berényi, 1932/6) Nasuprot njima Mađari imaju upalo lice, hodaju pogureno i zamišljeno. Iz Berenjijeve pesme isijava razočarenje, prezir balkanske sudbine, ali i njeno prinudno prihvatanje.

Nasuprot Ištvanu Enjiju, Sirmai i Berenji razlažu aktuelna pitanja i ne plaše se da opišu beznadežnost socijalnih prilika. Iako ne politizira, Sirmai ne veruje u uspeh socijalističke revolucije „jesenjih ruža“. Berenji je jedini koji vuče paralele između sudbine Švaba i Mađara.

Kalangya kao književni časopis je u prvom redu imalo za cilj da obezbedi prostor i mogućnost objavljivanja vojvođanskim mađarskim piscima. Kornel Senteleki i njegovi naslednici su, osim uređivanja časopisa, lektorisali prispele tekstove, ohrabivali prve korake pisaca početnika i organizovali književni život u Vojvodini. Drugi cilj časopisa je bio posredovanje među kulturama. Pre svega su mađarskoj čitalačkoj publici hteli predstaviti južnoslovensku kulturu i činili su ozbiljne napore da mađarska

književna dela budu prevedena i objavljena na srpskom, da bi i većinska nacija upoznala mađarsku kulturu. Istovremeno su u *Kalangyi* pored književnih dela objavljivane i recenzije knjiga i sociografski tekstovi.

Poznati mađarski autori, zahvaljujući svom nemačkom obrazovanju, preko nemačke štampe prate događaje u svetskoj privredi i politici, kao i tokove savremene nemačke književnosti u Nemačkoj i Austriji, i reagovanja na nemačka dela u Mađarskoj. Analiziraju i predstavljaju ekonomska i kulturna stremljenja vojvođanskih Nemaca, ističući nemačko planiranje i programe koji su sa aspekta Mađara u manjinskom položaju uzorni, dakle primeri koje treba slediti.

Publicisti *Kalangye* su prozivali mađarske intelektualce da, sledeći nemački primer programski, jačaju nacionalnu svest, istražuju i uče prošlost Mađara u Vojvodini, da osnivaju i održavaju organizacije koje će ujediniti i ojačati pripadnike nacije. *Kalangya* ne obraća pažnju na nemačke optužbe u vezi mađarizacije, niti na antimadžarske kampanje pojedinih nemačkih pisaca.

Uprkos tome što su se Mađari u Vojvodini prema Nemcima koji su živeli na ovoj teritoriji okrenuli tek kada su dospeli u manjinski položaj, njihovo znanje nemačkog jezika i nemačko obrazovanje su neosporni. Konstatcija do koje su došli Imre Bori i Čaba Utaši, prema kojoj se u *Kalangyi* materijal iz svetske književnosti može naći samo kao ukras i slučajno, ne stoji u odnosu na nemačku književnost. Prikazana književna dela i časopise su čitali u originalu. U mnogim člancima *Kalangye* (koji nemaju nemačke aspekte) nalazimo aluzije na nemačke filozofe, ekonomiste, psihologe, sociologe. Budući da im veliki deo ovih naučnih radova pisanih na nemačkom nije bio na raspolaganju u mađarskom prevodu, možemo biti sigurni da su mađarski autori dobro govorili nemački i smatrali relevantnim rezultate nemačkih istraživanja. Vojvođanski pisci su bili otvoreni prema savremenim evropskim književnostima. Istovremeno niko od njih nije osećao potrebu ni ambiciju da nemačka dela prevodi na mađarski, kao što su činili sa južnoslovenskim književnim delima.

Pisci *Kalangye* nisu obraćali pažnju na savremene vojvođanske nemačke pisce, dela F. Millecker, B. Kremling, A. M. Guttenbrunn. Činjenica je da stručna literatura spominje malobrojne pažnje vredne nemačke/švapske pisce iz Bačke i Banata.

Odnos Mađara prema Nemcima do izbijanja II svetskog rata je u odrazu *Kalangye* pozitivan. Na Nemce gledaju kao uzore. Tokom četrdesetih godina, međutim,

sve više članaka govori o razočaranju Mađara zbog ponašanja Nemaca i njihovog odnosa prema drugim narodima. Predbacuju Nemcima da ih ne zanimaju zajednička prošlost, vekovi protekli u dobrosusedskim odnosima. Ističu da se Nemci ograđuju od zajedničkih istupanja u novoj državi, da su fokusirani isključivo na ekonomski razvoj i da počinju da se osećaju superiorno.

Nemci u Kraljevini Jugoslaviji nisu obraćali pažnju na Mađare opravdavajući to asimilacijom u Mađarskoj, na taj način se ograđujući od revizionističkih težnji u Mađarskoj. (Hegedűs, 2013; 234) U njihovom književnom časopisu, *Folksvart*, nije objavljen ni jedan jedini članak o vojvođanskim Mađarima. Novinari nemačke nacionalnosti, na molbu urednika *Kalangye*, objavljuju tekstove u mađarskom časopisu, ali svi oni predstavljaju organizacije, pokrete i kulturni život Nemaca.

Vojvođanske Švabe u romanima vojvođanskih Mađara, od prekretnice vekova do II svetskog rata

Bačka i Banat su oduvek bili poznati po materijalnom blagostanju, plodnoj, masnoj zemlji i kako bismo to danas rekli, o multikulturalnosti. Razne nacionalnosti do današnjeg dana permanentno uče kako živeti zajedno, a naročito jedan pored drugog, naime posle turske okupacije istorija i najstarijeg stanovništva seže jedva dvesta godina unazad. Saživot, zajednički proživljene decenije su ostavile traga kako u mađarskoj, tako i u srpskoj ili nemačkoj književnosti. Sve nacije su posmatrale život, navike i kulturu onih drugih; kadkad su se izbegavali, katkad opet učili jedni od drugih, bilo je perioda kada su bili upućeni jedni na druge, ali i takvih kada su se mrzeli i izdavali jedni druge.

U svom radu sam sakupila opažanja vojvođanskih mađarskih pisaca o Nemcima u Vojvodini. pisci doduše nisu ni istoričari ni sociolozi, ali oni ipak u svojim delima odražavaju emocije, razmišljanje, ponašanje onih koji žive u njihovom okruženju. Njihova senzibilna umetnička duša oseća atmosferu, političke i društvene promene svog doba, što zahvaljujući svom talentu umeju i da opišu. Polazeći od toga, odabrala sam romane savremenih mađarskih pisaca u Vojvodini da prikažem odnos vojvođanskih Mađara prema Nemcima između dva rata.

U autobiografskim romanima petorice pisaca poreklom iz Vojvodine, koji su se deklarirali kao Mađari, istraživala sam prikaze Nemaca, njihovog karaktera, društvenog položaja i ponašanja. Trojica od njih – Ferenc Herceg, Karolj Molter i Janoš Herceg su pomađareni Nemci rodnom iz Vojvodine, oni su se svesno pomađarili – po njihovom iskazu – bez ikakve prisile, dakle nisu bili žrtve mađarizacije.

Želim naglasiti da se u ovom radu ne bavim književnim vrednostima, niti radnjom ili idejnim sadržajem tih romana. Ne analiziram ni glavne junake, ni sporedne likove, ne pratim njihov razvojni put, istražujem jedino i izričito njihov sud o Nemcima.

Ferenc Herceg¹⁶¹ –A várhegy (Tvrđava,1933), A gótikus ház (Gotička kuća,1939)

Istoričari književnosti vode ozbiljne debate o tome da li je Ferenc Herceg uopšte vojvođanski pisac.¹⁶² Imre Bori o njemu piše omaložavajuće:

„Kada je Ferenc Herceg krajem veka počinjao karijeru, možda se činilo da će biti pisac sveta Južnog Banata, ali nije ispunio očekivanja: pisac banatske džentrije je postao pisac džentrije, i njegova karijera je odraz toga, jer je pristupajući mađarskoj vladajućoj klasi postao njen zvanični pisac i predstavnik njene reakcionarne politike”. (Bori, 1982: 62)

Bela G. Nemet¹⁶³ ima sasvim drugačije mišljenje o Hercegu: „Herceg nije bio pisac džentrija nego takozvane „mađarske gospodske srednje klase”. Njegovi memoari su značajni sa aspekta istorije, sociologije istorije, istorije mentaliteta, upravo zbog toga što skoro svakim svojim potezom pruža veoma verno i poučno ogledalo ovog potpuno specifično mađarskog društvenog sloja i istorijske formacije.” (Németh, 1985:11) On je modernija varijanta velikih mađarskih pripovedača doba reformi. U prvom redu ume da pripoveda, lepo i elegantno ispreda lepe i interesantne priče. Sve u svemu Ferenc Herceg je bio pisac mađarske srednje klase u Monarhiji, poštovalac vrlina mađarskog plemstva, pristalica zajedništva Mađara. Bio je protiv revolucije 1919.¹⁶⁴ i verovao u postepeni razvoj i u nacionalno pomirenje. U vreme komunizma to shvatanje i životni stav je bilo zabranjeno, pa je Herceg zanemaren, čak bojkotovan. Isključen je iz saveza pisaca, a njegova dela su zabranjena. Posle sloma komunizma u mnogima se artikulisalo pitanje koje je možda najjezgrovitije sročio Ištvan Apro: „Zašto bi verno i nijansirano prikazivanje jednog segmenta društva – nazovimo ga klasom – bilo manje vredno od drugog?” (Apró, 2013:15) Zašto je književnost koja predstavlja građanstvo, društveni sloj džentrija, manje vredna od one koja opisuje život radničke klase i

¹⁶¹ Ferenc Herceg (Vršac, 22. septembar 1863. – Budimpešta, 24. februar 1954.), pisac, dramatičar, novinar, član i zamenik predsednika Mađarske akademije nauka.

¹⁶² Mikloš Hornjik i Janoš Herceg su odlučno protiv toga da se Ferenc Herceg smatra vojvođanskim piscem, isto kao ni Kostolanji, Danijel Pap, Elek Gožduili Zoltan Ambruš. Nasuprot njima su Ištvan Apro, Ferenc Mak (da spomenemo samo Vojvođane) širokogrudii zahtevaju da se Hercegu obezbedi mesto u vojvođanskoj i opštoj mađarskoj književnosti. Zoltan Kalapiše ne izjašnjava ni za jednu stranu.

¹⁶³ Bela G. Nemet (1925,Sombathelj – 2008,Budimpešta) je istoričar književnosti, univerzitetski profesor i redovan član Mađarske akademije nauka, dobitnik Sečenjijeve nagrade.

¹⁶⁴ Revolucija „jesenjih ruža” vojnika i civila nezadovoljnih zbog otezanja prvog svetskog rata, koja je počela uličnim demonstracijama, protestima i štrajkovimau Budimpešti i drugim velikim gradovima između 28.10. i 31.10.1918. godine. Posle pobede revolucije se Mađarska izdvojila iz Austrougarske monarhije koja se raspala posle pretrpljenog vojnog poraza i jačanja nacionalnih pokreta, i prvi put je u istoriji formirala državnu formu republike (po onovremenom nazivu narodne republike).

seljaštva? Tek u devedesetim godinama, posle takozvanog preokreta Hercega ponovo otkrivaju i objavljuju, posebno naglašavajući da je pisac jednog prohujalog doba, koji nam daje dragocene informacije za razumevanje te epohe.

Ferenca Hercega je i Janoš Herceg smatrao za predstavnika građanske i džentrijevske Mađarske. To ilustruje u romanu *Módosulások [Promene]*, kada opisuje da „do ulaska Srba – ovakvo određivanje vremena se dugo održalo”, knjiga bajki Ferenc Hercega je stajala u izlogu somborske knjižare. Posle svetskog rata je međutim zauvek iščezla iz izloga. (Herceg, 1989:131)

Ferenc Herceg, kao pisac, bio je majstor rasonode, savršeno je umeo udovoljiti očekivanjima publike. „Njegovi pozorišni komadi o galantnim pustolovinama kočopernih mađarskih husarskih oficira su igrani sa velikim uspehom i u državama nastalim posle Trijanona, u Beogradu i Bukureštu, a *Sestre Đurković*¹⁶⁵ i *Plava lisica* su dospale do brojnih velegradova Evrope, pa čak i preko okeana.” (Apró, 2013:15) Antal Serb¹⁶⁶ u svojoj istoriji književnosti ističe da je „u stvari on udario temelje evropskog nivoa mađarske pozorišne produkcije”. (Szerb, 1972:425) Godina 1925. 1926. i 1927. ga je na osnovu romana *Kapinja života*¹⁶⁷ Mađarska akademija nauka predložila za Nobelovu nagradu¹⁶⁸.

Dvojnost suda o Ferencu Hercegu najtačnije opisuje Gabor Turzo¹⁶⁹ kada odaje počast osamdesetogodišnjem piscu. Ferenc Herceg je imao jedno spoljno „ja”, bio je „čovjek pretvoren u reprezentativnu robu”, koji je odlikovan, promovisan u počasnog doktora, izabran za poslanika u parlamentu. Za osamdeseti rođendan je doživeo da Mađari u njemu slave „literary gentleman”-a, koji se uvek spretno pozicionira, otmenog pisca, političara-pisca. Ferenc Hercega samog, njegovo drugo, pravo „ja” i kao pisca je malo ko spominjao, a bio je „zaista odličan pisac”. Posebno ističe ironičan duh Ferenc Hercega, njegovu „superiornost kojom je tokom jednog dugog ljudskog veka istim skepticizmom prihvatao dobronamernu kišu lovora, kao i podmetanja i sumnjičenja.” (Thurzó, 1943:364)

¹⁶⁵ *Sestre Đurković* su igrane i u Vojvodini, u Novom Bečeju, Bačkom Gradištu, Čurugu i Staroj Moravici. I *Plava lisica* je postavljena na scenu u Subotici i Somboru.

¹⁶⁶ Antal Serb (1901, Budimpešta – 1945, Balf) mađarski pisac, istoričar književnosti.

¹⁶⁷ Herczeg Ferenc (1919): *Az élet kapuja*. Budapest: Singer és Wolfner.

¹⁶⁸

<http://www.nobelprize.org/nomination/literature/nomination.php?string=Herczeg&action=simplesearch&submit.x=0&submit.y=0&submit=submit>

¹⁶⁹ Gabor Turzo (rođen kao: Rutterschmidt Gábor; 1912, Budimpešta – 1979, Budimpešta) je mađarski pisac tri puta odlikovan nagradom Jožef Atila, kritičar, prevodilac, scenarista.

Piroška Čaki¹⁷⁰ međutim još i 2005-te tvrdi da je sa aspekta Vojvođana beznačajan pisac, jer u vojvođanskim novinama i antologijama nije o njemu ili od njega publikovano skoro ništa. Citirajući pismo Kornela Sentelekija upućeno Lajošu Feketeu dokazuje da su se vojvođanski mađarski pisci bukvalno distancirali od Hercega, jer „je po pitanju mentaliteta, osećanja sveta mnogo udaljeniji od nas nego Žigmond Moric, Janoš Komaromi ili bilo ko drugi, koji nikada nije ni bio u ovom kraju. Ono staro 'kasinsko razmišljanje' je strašno daleko od svih nas...”. (Csáky, 2005:67) Senteleki ni Ferenc Herceg ni Dežea Kostolanjija nije ubrajao među vojvođanske stvaraoce, zbog toga što oni koji su otišli iz Vojvodine ne mogu verodostojno predstavljati Mađare koji su ostali u novoj državi. Posle 1941. se menja sud o Ferencu Hercegu, vojvođanska publika ponovo otkriva piščevo poreklo, čitaju ga, izvode i slave.

Herceg je od 1943. godine publikovao u časopisu *Kalangya (Krstina)*. U aprilu 1943. je objavljen njegov *Pozdravni govor*¹⁷¹, poslat literarnom društvu Senteleki koje se upravo formiralo. U ovom tekstu se pisac suočava sa prošlošću Južne Mađarske. Nabraja svo bogatstvo čime je Bog blagoslovio ovu teritoriju, i ukazuje na to da Bog daruje da bi čovek zaštitio i povećao dobivene poklone. Za „neizmernu tragediju”, pod čime podrazumeva pomeranje granica Trijanonskim sporazumom, smatra odgovornima same Mađare. Na svu sreću Mađari su ponovo skupili snagu, i tu misli na kulturu, jer „mali narodi ne crpe snagu iz fizičke, nego iz kulturne superiornosti.” (Herczeg, 1943/4) Posebno ističe Sentelekija čiji poduhvat je „kao divno duhovno nasleđe” prešao na naslednike.

Kalangya je 1943. godine objavila Spomen-broj u čast Ferencu Hercegu povodom 80 godina života¹⁷², doduše u tom broju se samo četiri članka odnose na slavljenika.¹⁷³ Povodom proglašenja za počasnog građanina Sombora prigodni govor je održao dr Imre Deak (veliki župan Bač-bodroškežupanije i grada Sombora), što je *Kalangya* u celosti objavila. Hercegovo pomađarenje je poslanik smatrao najprirodnijim procesom:

„... jer po poreklu je nesumnjivo Namac. Njegovi preci su nešto više od sto godina pre njegovog rođenja izbegli iz Šleske na masnu zemlju Banata, od

¹⁷⁰ Piroška Š. Čaki (1938, Bečej) je redovan profesor Novosadskog univerziteta.

¹⁷¹ Herczeg Ferenc (1943): Köszöntő. *Kalangya*, XII/4, 145.

¹⁷² *Kalangya*, XII/10

¹⁷³ Dr. Deák Imre: Zombor város díszpolgára; Herczeg János: Herczeg Ferenc; Herczeg Ferenc: A békák (pripovetka); Csuka Zoltán: Herczeg Ferenc.

nevolja sedmogodišnjeg rata pod blago, plavo južno mađarsko nebo. (...) On ne samo da saoseća sa nama i deli našu sudbinu nego svojom ličnošću koja se daleko izdiže iz našeg kruga, svojim radom poučava, vaspitava i upravlja. Kultura njegovog ponosnog mađarskog duha ga čini našim vođom.” (Dr.Deák, 1943/10)

Laudacija Janoša Hercega nije pisana u tako patetičnom tonu, ali Deak s najdubljim poštovanjem pozdravlja pisca. Hvali ličnost Ferenc Hercega, njegovu autorsku genijalnost, hladnu uzdržanost, opori smisao za humor, moć zapažanja, kultivisani stil i veličanstven osećaj za formu.

Ni Zoltan Čuka ne zaostaje za prethodnom dvojicom. On traži objašnjenje za kritike Ferenc Hercega. Samog pisca visoko ceni, naglašava da se u njegovim romanima uvek oseća i kritika starog društvenog poretka, Herceg dakle nije bio bezuslovni pristalica staleškog uređenja. Uprkos svojim uspesima nije postao ohol niti uobražen. Nemačko poreklo Ferenc Hercega se navodi samo u jednom od tri prigodna teksta vanrednog broja časopisa *Kalangya*. Janoš Herceg i Zoltan Čukaga to ne spominju.

Takođe 1943. godine *Kalangya*¹⁷⁴ objavljuje zahvalnicu Ferenc Hercega za upućene mu brojne čestitke.

Romani Ferenc Hercega koje sam obradila i piščevi memoari (*A Várhegy* [1933] i *A gótikus ház* [1939]) obuhvataju vremenski period od njegovog detinjstva u malom gradu Podunavskih Švaba sve do početka I svetskog rata. Iz njih saznajemo da je Ferenc Herceg iskreno voleo i poštovao Nemce. Mađarizaciju je prihvatio dobrovoljno i svesno, izgradio je mađarsku karijeru, kulturu i pisanje je mogao zamisliti samo na mađarskom jeziku, ali nikada se nije odrekao svojih nemačkih korena. Uvek ističe pozitivne crte Nemaca, hvali intelektualce koje su Nemci dali Mađarskoj.

¹⁷⁴ Herczeg Ferenc (1943): Herczeg Ferenc a délvidéki irodalmi élet örvendetes fellendüléséről. *Kalangya*, XII/12, 577.

Karolj Molter¹⁷⁵ – *Tibold Márton* (*Martin Tibold*, 1937, 1958)

Karolja Moltera Imre Bori ne ubraja među vojvođanske mađarske pisce, jer je od 1913. godine živeo u Transilvaniji, iako priznaje da se radnja autobiografskog romana *Martin Tibold* odvija u Bačkoj. Moltera upravo zbog toga njegovog autobiografskog romana neki ipak smatraju za vojvođanskog pisca. Privukao je pažnju književnog časopisa *Vajdasági Írás [Vojvođanski napis]* koji je prvi objavio njegov tekst 1928. godine.

Dvotomni autobiografski roman *Tibold Márton* (I tom je objavljen 1937. a II 1958. godine) je Laslo Kardoš 1938. sažeo u dve rečenice: „Junak romana je mali dečak, bački Švaba, koji se otuđuje od svojih krvnih srodnika i naginje Mađarima koji su u većini. Kao odrastao dospeva u Transilvaniju kao nastavnik, tamo ga sustiže smena imperija, upravo kada je već uspeo da se uklopi među većinu, Mađare, potiskuje u manjinski položaj u odnosu na Rumune.” (Kardos, 1938) Sudbina glavnog junaka Karolja Moltera je ujedno i njegova lična, Zoltan Kalapiš o tome piše: „prošao je kroz pakao; doživeo gorčinu nepripadanja nikome: Nemci su ga smatrali za Mađara, a Mađari za Nemca.” (Kalapis, 2003:676)

Molter je bio preplaćen na časopis *Kalangya*, dakle pratio je razvoj mađarske književnosti u Vojvodini. (Kende 2002:112) Časopis nije samo čitao, nego je u njemu i objavio četiri teksta. Dva teksta pripadaju beletristici¹⁷⁶ (novela, pripovetka), jedan se bavi teorijom književnosti¹⁷⁷, a napisao je i laudaciju¹⁷⁸ povodom literarne večeri vojvođanskih pisaca u Transilvaniji. U ovom tekstu izražava posebnu radost zbog toga što se u Vojvodini razvija mađarska književnost. Spominje Kornela Sentelekija koji je i njemu poslao primerak svog prvenca. Odaje priznanje Sentelekiju za pionirski rad i kaže: „on je posle smrti postao zastava po Kostolanjijevoj meri: "ne drška i platno, već zastava!" (...) po ceni teške borbe je iz crnih, masnih gruda iscedio mađarski duh.” (Molter, 1943/12) Seća se zavičaja, gradova, sela, tamburaša, narodnih pesama, atmosfere. Trijanonska tragedija je doduše rastavila Mađare, pa i Vojvodinu od

¹⁷⁵ Karolj Molter (Stari Vrbas, 2. decembar 1890. – Targu Mures, 30. novembar 1981.) mađarski pisac, kritičar, istoričar književnosti.

¹⁷⁶ Molter Károly (1934): Gazsi hallhatatlan. [Gaži je besmrtn] *Kalangya*, III/10, 713-724.

Molter Károly (1942): Lombard-kölcsön [Zajam Lombard] (novella). *Kalangya*, XI/12, 537-541.

¹⁷⁷ Molter Károly (1934): Film a modern prózáról. [Film o modernoj prozi] *Kalangya*, III/4, 245-253.

¹⁷⁸ Molter Károly (1943): Köszöntő. [Pozdrav] *Kalangya*, XII/12, 529-531.

Transilvanije, njegove sadašnje domovine, ali mađarski jezik, pisci, književnost, spajaju Mađare u Karpatskom bazenu kao trube i trubači Mađara. „Ponovo se dokazalo da je književnost prvi verbunkoš (pesma za regrutovanje) nacionalne snage.” (Molter, 1943/12)

Molter u svojim romanima nigde ne opisuje Nemce, ali često ironično aludira na njih ponekom rečenicom. Prema njemu su Nemci plavooki i žgoljavi (Molter I,1937:56). Žene su velike, „masivne”, a muškarci, kao Martin, imaju konjsku glavu (Molter I,1937:148). Nemci misle da sve znaju najbolje (Molter I,1937:57), preteruju u radu (Molter I, 1937:65), odvratno su marljivi (Molter I,1937:85). Mnogo pričaju o imovini, čak prosuđuju o tome da li uopšte vredi o nekome razgovarati prema činjenici da li je imućan ili nije (Molter I, 1937:84). Nemač ne sadi drvo, jer ne može da dočeka da ono rodi voće (Molter I, 1937:155). Mađarski, doduše, nauče da govore, ali se uvek prepoznaju po nemačkom naglasku, jer *p* izgovaraju kao *b*, a *k* kao *g* i obrnuto (Molter I,1937:5).

Molter u skladu sa svojim pogledom na život u svakom pre svega vidi čoveka i samo posle toga pripadnika neke nacije. U romanu se, međutim, provlači želja za mađarizacijom koja je za nas već nezamisliva. Ipak, nikada ne kudi Nemce, izuzetak su jedan nacistički agitator i Adam Miler Gutenbrun, takođe rodom iz Vojvodine, njih osuđuje zbog mržnje prema Mađarima.

Nandor Gion¹⁷⁹ – Latroknak is játszott (Svirao je i zlotvorima, tetralogija, 1973, 1976)

Romani *Virágos katona* ([*Vojnik sa cvetom*] 1973) i *Rózsaméz* ([*Ružin med*] 1976) su prva dva toma tetralogije Nandora Giona. „Porodični roman, seoski roman, manjinski roman, (anti)junački roman.” (Pécsi, 2007:55) Većina književnih kritičara ovo delo smatra istorijskim romanom, ali ima i onih koji emocionalnu nit i bajkovitost stavljaju pre istoricizma. Radnja epskog romana se odvija u Srbobranu i obuhvata šest decenija. Prva dva toma koje sam analizirala prate sudbinu jedne nemačke porodice od prekretnice vekova, od jeseni 1898. godine kada su se iz Feketića preselili u Srbobran,

¹⁷⁹ Nandor Gion (Srbobran, 1. februar 1941. – Segedin, 27. avgust 2002.), vojvođanski mađarski pisac, novinar, scenarista, profesor; glavni urednik mađarske redakcije radio Novog Sada.

do izbijanja II svetskog rata. Prvi tom, *Virágos katona*, se završava izbijanjem I svetskog rata. Sudbinu mađarske (Galai) i nemačke (Krebs) porodice spajaju dešavanja tokom izbijanja i trajanja rata. Drugi tom, *Rózsaméz*, počinje 1920. godine i završava se Uskrsom 1941.

I zbog svoje pozicije Srbobran je bio multinacionalan¹⁸⁰, bilo kojoj državi da je pripadao (Mađari, Srbi, Nemci, Jevreji, Cigani). „Atribut multikulturalan, međutim, moramo na neki način staviti pod znake navoda: priče nam govore pre o mirnoj – a potom sve nemirnijoj – i veoma labavoj koegzistenciji.” (Pécsi, 2007:57) U svojoj studiji Gabrijela Lodi izražava mišljenje da su međunacionalni odnosi u romanu komplikovaniji od toga. Promene odnosa svetske politike su osećali i stanovnici gradića, sledstveno tome su se u početku svesno udaljavaju jedni od drugih, svaka nacija je imala svoju četvrt, potom je sledila mirna koegzistencija, a na kraju međusobna mržnja. (Lódi, 2011)

Nandor Gion je veoma dobro poznao odnose u Vojvodini. Verno prikazuje sve nacionalnosti Srbobrana. Smatram da je važno naglasiti da među akterima iz sve tri nacije ima i negativnih i pozitivnih likova. Među Nemcima nalazimo vlasnika fabrike koji se obogatio teškim radom, tu je i mlinar koji se vazda bori protiv siromaštva, ima i poštenih i spekulanta, ima komunistu, imapomađarenih i Hitlerovih pristalica. Ista je situacija sa Mađarima i Srbima. Ni jednu naciju ne osuđuje i ni jednu ne veliča.

Tokom 60–70-ih godina, kada se još vodila oštra debata o ulozi i misiji mađarske književnosti u Vojvodini, Nandor Buranj je u više intervjuua kritikovao savremene pisce, među njima i Giona. Smatrao je da pisci ne prihvataju društvenu ulogu i angažman. I Šandor Bogdanfi se priključio kritici: „Herceg, Gion, Brašnjo bi mogli dublje zahvatiti. I Buranj i Pinter dolaze odatle gde nam život kulja, i od njih očekujemo mnogo. Primeri koje treba slediti su *Ég és föld [Nebo i zemlja]*¹⁸¹ i *Ezen az oldalon [S ove strane]*¹⁸², a ne *Virágos katona [Vojnik sa cvetom]*. I dela ne treba da govore samo o selu, nego i o selu i o gradu zajedno...”. (1976. I. 9.) (Vajda, 2007:85)

Uprkos ovoj kritici Gion daje veoma realnu sliku situacije. Veoma tačno predstavlja karakteristične crte pojedinih nacija. U nemačkoj porodici Krebs možemo

¹⁸⁰ „Srbobranje sredinom tridesetih godina imao 15555 stanovnika, od toga 9000 Srba, 5555 Mađara, 70 Cigana, 30 Nemaca, 17 Jevrejai 883 pripadnika drugih nacija, između ostalih Bošnjaka, Slovaka, Bugara; nadalje u opštini postoje 65 vršalica, 3 mlinova, 15 krupara, 40 prodavnica i 45 krčmi.” (Gion, 1976:415)

¹⁸¹ Herceg János (1959): *Ég és föld*. Újvidék: Fórum Könyvkiadó.

¹⁸² Gion Nándor (1971): *Ezen az oldalon*. Újvidék: Fórum Könyvkiadó.

naći sve stereotipe nastale o Nemcima. Porodica smatra da se sreća krije u povećanju materijalnih dobara i svi se celog života trude da to postignu. Glava porodice ipak ne uspeva da postane imućan Nemač, uprkos tome što pokušava sve, čak se i sa porodicom preselio iz Feketića u Srbobran jer se nadao boljitku, i naravno jer mu je već bilo dosta Mađara. U vreme ekspanzije socijalizma i njega uhvatila je „nemačka ideologija očuvanja nacije. Iako se svim srcem nada raspadu Monarhije i pobedi nemačkih trupa, ipak je on taj koji će na tavanu svog mlina skrivati Adama Tereka koji beži od vojne mobilizacije. Žestoko se protivi tome da se njegovi sinovi ožene Mađaricama, poštuje i nacionalne i crkvene praznike, a sa poznanicima sličnih nazora razgovara o izvrsnosti Nemaca. Njegova dva sina su dva potpuno različita tipa. Jedan od njih, Stefi Krebs, je tipičan „Švaba koji će se uvek snaći u životu, on je uspešan, imućan čovek. Drugi, Peter, je idealista, komunist, ženi se Mađaricom, hoće da promeni ime u mađarsko. Stidi se svoje sorte, i kad god može, odriče je se.

U radni tok svojih romana Gion je utkao i istorijat svoje porodice. Nemačka ni tu porodici Gion se može slediti preko majčine loze. (Lódi, 2011:125) Starija ćerka porodice Krebs, Rezika, je ta majčina „rođaka koja se udaje za Ištvana Rojtoš Galaija i mađarizuje se.

Imre Čepe¹⁸³ –Fordul a szél (Vetar se menja, 1965)

„Imre Čepe je u drugoj polovini tridesetih godina od strane naše književnosti otkriven kao izvorni talenat ” – piše o njemu Imre Bori u svojoj više puta citiranoj istoriji književnosti. On je bio poslednji vojvođanski predstavnik mađarske ruralne književnosti. Zahvaljujući sopstvenom iskustvu verno prikazuje najniži nivo seoskog društva u Feketiću. Poznaje život, probleme, siromaštvo, vulgarnost težaka, biroša, kubikaša, fabričkih radnika i Nemce kao poslodavce. Taj svet opisuje u romanu *Fordul a szél* ([*Vetar se menja*], 1965) koji je u stvari piščeva autobiografija, ispričana uz nit jedne ljubavne priče. Predstavlja nam dobro mu poznatu sudbinu biroša i težaka u svetu švapskih gazdi, u ataru Malog Idoša. Ferenc Herceg opisuje Vojvodinu imućnih seljaka,

¹⁸³ Imre Čepe (1914–1972) pesnik, pisac, završio četiri razreda osnovne škole, dimničar, svinjar, sitni biroš, majstor metlar, kubikaš, radnik u šećerani, šumar, prodavac knjiga, glumac, novinar. Od 1956. godine je bio feljtonista novosadskog dnevnog lista *Magyar Szó*.

lumpujućih džentrija, bogate gospode, dok Čepe predstavlja siromahe na istoj teritoriji (sluge, biroše, čobane, čuvare polja, žeteoce, bednike, jadnike).

Kao i kod ostalih romana i u ovom slučaju bih se osvrnula samo na odnos prema Nemcima. Od svih analiziranih romana ovaj roman Imrea Čepea jedini je koji vojvođanske bogate Švabe prikazuje isključivo kao negativne likove. Možda je i to rezultat životnog iskustva, budući da nam je poznato da je i on sam više puta služio kod nemačkih gazdi.¹⁸⁴ U njegovom romanu su Nemci otelotvorenje „ugnjetača”, omraženih bogataša koji nemilosrdno iskorišćavaju ljude koji su im prepušteni na milost i nemilost.

Za razliku od Nandora Giona u Čepeovom romanu svi Nemci su bogati i gospoda, bez izuzetka surovi, sebični, grubi i oholi. Kao što sam ranije primetila, možda je to rezultat ličnog iskustva, ali ne možemo zanemariti ni okolnost da je u vreme kada je Čepe pisao svoj roman, bila je „moda”, čak politički zahtev da se o Nemcima piše pogrdno. Jugoslovensko političko rukovodstvo posle rata je zabranilo da se iko bavi nemačkim pitanjem. Ako je neko hteo spomenuti Nemce, to je moglo biti samo u negativnom kontekstu.

Janoš Herceg¹⁸⁵

(*Visszanéző [Pogled unazad]*, 1979; *Módosulások [Promene]*, 1989; *Nyló idő [Vreme koje se otvara]*, 1991; *Régi dolgainkról [O našim bivšim stvarima]*, 1993; *Tó mellett város [Pored jezera grad]*, 2009; *Távlatok [Perspektive]*, 1983)

Janoš Herceg je jedan od najpoznatijih i najvažnijih stvaralaca posleratne vojvođanske mađarske književnosti¹⁸⁶. Dobio je brojna priznanja, dva puta nagradu časopisa *Híd*, Književnu nagradu Senteleki Kornel, nagradu Deri Tibor, bio je član Vojvođanske akademije nauka i umetnosti (1981). Kao manjinski pisac smatrao je svojim važnim zadatkom da kulturu većine predstavi Mađarima i obrnuto. Prevođenjem se bavio u skoro svim fazama svog stvaralaštva. Jedno vreme je i radio kao prevodilac u Izdavačkom preduzeću bratstvo-jedinstvo. Prevodio je dela značajnih jugoslovenskih autorakao što su: Miroslav Krleža, Prežihov Voranc, Ivan Tavčar, Slavko Janevski, Ivo

¹⁸⁴ 1931. godine dva puta radi kao birošna imanju krupnog gazde Filipa Bekera iz Sekića (Lovćenac). 1933. je čerpičar u ciglani Friđeša Kinkera. 1936. radi u kudeljari Martina Taperta u Sikiću. 1942. godine je biroš na imanju Lukača Šafera.

¹⁸⁵ Janoš Herceg (1909, Sombor – 1995, Sombor) mađarski pisac, prevodilac, urednik.

¹⁸⁶ Janoša Hercega kao talentovanog mladog pisca je otkrio Sentelekiu svom delu *Vihar (Oluja)*.

Andrić, Branislav Nušić, Borislav Stanković, Jovan Popović, Branko Ćopić i drugi. Prevedeno je i njegovih šest romana, četiri na srpski, jedan na rusinski i jedan na albanski jezik. (Drozdik-Popović, 2010:108)

Kao mladi pisac početnik prvenstveno se bavio društvenim i socijalnim problemima, izabравši put „socijalnog književnog angažmana” koji umetnost stavlja u službu društva. (Toldi,1993:32) U kritikama i recenzijama koje je objavio u časopisu *Kalangya* analiziranim delima zamera što se ne bave socijalnim pitanjima.¹⁸⁷ Godine 1934. u časopisu *Kalangya* oštro kritikuje, čak piše sa gnušanjem i o građanstvu. Građanin je bespomoćan, kukavica, beskičmenjak, odano prilagodljiv, neodgovoran, nema ubеđenja, „duboko servilan jer je prožet strahom”.¹⁸⁸ Svojom oštrom kritikom i tako intenzivnim insistiranjem na socijalnim pitanjima, međutim, nije požnjeo ozbiljniji uspeh u Vojvodini, jer su autori u ovom regionu najviše bili zaokupljeni manjinskim pitanjem. Prezir Janoša Hercega prema građanstvu je sa aspekta ovog rada naročito značajan zato što je Ferenc Herceg, stariji od njega skoro pola veka, tada već poznat, popularan i priznat pisac, a bio je eminentan predstavnik građanstva i „istoričar” građanske Mađarske. Posle dve godine provedene u Budimpešti, 1938. Janoš Herceg vratio kući, postao je bezuslovni pristalica regionalizma, podržavao je i razvijao vojvođansku mađarsku književnost.

Kada 1941. godine preuzima uređivanje časopisa *Kalangya*, u uvodniku izražava radost zbog toga što su se Mađari konačno oslobodili manjinske sudbine. Skoro deceniju posle Sentelekija konstatuje isto što i njegov prethodnik, da Vojvodina nema velike umetnike, da književnost južnih krajeva nema tako velike umetnike kao Transilvanija ili Severna Mađarska, ali za razliku od Sentelekija on razloge za to vidi u tome što su se ovdašnji pisci trebali prvenstveno baviti sudbinom Mađara, a ne usmeriti pažnju samo na umetnost.¹⁸⁹ U uvodniku odaje priznanje Sentelekiju za njegov revolucionarni rad kojim je udario temelje vojvođanske književnosti, otcepivši se od Pešte. Na toj duhovnoj decentralizaciji insistira i u budućnosti, da bi osim Pešte u svim regionima gde žive Mađari postojao jedan duhovni centar koji bi mogao okupiti

¹⁸⁷ Herceg János (1932): Else Feldmann:Der Leib der Mutter. *Kalangya*, I/5, 344.

¹⁸⁸ Herceg János (1934): Remenyik Zigmund:Mese habbal. *Kalangya*, III/11, 846-847.

¹⁸⁹ „Pisac je tu bio momak za sve u interesu Mađara. Književnost, politika, ekonomija, zdravstvo, zemljišna reforma, nacionalna potlačenost – svojim perom su morali da se bore svugde iza sve. Tako su se prirodno rasipale snage, splasnule stvaralačke strasti i nisu se mogle realizovati najlepše literarne namere.” (Herceg, 1941/4)

mađarske stvaraoce. U sledećem broju časopisa podstiče na bavljenje tradicijama. Cilj mu nije uvođenje nekog novog metoda, nego ugledanje na nemački primer. (Herceg, 1942/1) Godine 1941. *Kalangya* je dospela u veoma tešku materijalnu krizu, abonenti su izostali, pa su Janoš Herceg i Zoltan Čuka reformisali časopis. Reforma je obuhvatila izgled, „spoljašnost” *Kalangye*, ali ciljevi i zadatak časopisa su ostali isti. (Herceg, 1942/11) Janoš Herceg je ostao urednik sve do ukidanja časopisa 1944. godine. 1955. je prihvatio uređivanje *Hida* što je radio do 1957. Kasnije je priznao da nije voleo to razdoblje, jer je bio izložen velikom političkom pritisku. (Toldi, 1993:89)

U čast Janoša Hercega su 1998. godine Mađarsko kulturno društvo Moric Žigmond u Doroslovu i književni ogranak Feher Ferenc pokrenuli književnu nagradu koja se dodeljuje svake godine „književniku koji je najzaslužniji za održavanje piščevog duha”. (Gerold, 2001:94)

Janoš Herceg je, kao i njegov prezimenjak Ferenc Herceg, bio pomađareni Namac. On nema autobiografski roman u kojem bi opisao tok svoje mađarizacije. Više puta spominje dedove (Grostata i deda Karle), jedan je bio poreklom iz Alzasa, u Vojvodini se nastanio u jednom nemačkom selu gde je zaboravio svoj maternji francuski. Drugi deda, Herceg, u Vojvodini se nastanio za vreme Jozefa II. Njihovi potomci, među njima i unuk Janoš Herceg, su se mađarizovali. (Herceg, 1989:160) O svom poreklu piše sledeće: „Predak sa očeve strane se ovde nastanio za vreme Jozefa II kao švapski doseljenik (...) Kada sam bio dete, više sam govorio nemački nego mađarski, čak su mi i roditelji forsirali nemački iz ubeđenja tadašnjeg građanstva da sa nemačkim jezikom čovek svugde može da se snađe.” (Herceg, 1938/X) Osim toga su mu roditelji mnogo bolje govorili mađarski, kao i deda Hercog „koji je jednom dućandžiji prevezio robu sa Dunava, a gostioničarima vino iz Baranje, pa je od skeledžija i pudara bolje naučio mađarski jezik nego od majke svoj maternji.” (Herceg, 1938/X)

Janoš Herceg je bio ubeđen da su svi mogli ostati „Srbi, Nemci, samo su trebali da se odreknu mnogih šansi za afirmacijom”. (Herceg, 1938/X) Nacionalno prilagođavanje nije bilo rezultat prisile nego ličnog interesa. „Tada smo svim silama hteli postati Mađari (...)” (Herceg, 1938/X)

U više njegovih pripovedaka nailazimo na likove sa nemačkim imenom, ali oni su skoro svi pomađareni Nemci koji već žive kao Mađari. Vojnik Mor Rozencvajg (Kék

nyárfás, Plave topole); dr Jožef Tim, najbolji poznavalac međunacionalnih odnosa u Vojvodini; Jožef Bajer, nastavnik, pisac pozorišnih komada; Jene Šmit i Antal Koh, naučnici rodom iz Sombora; Mihalj Fribert, engleski krojač za gospodu; Johan Ajman, beležnik iz Novog Sivca, koji je prilikom izgradnje kanala napisao istoriju Bačke (Régi dolgainkról, O bivšim stvarima); Maćika Lizinger; Ofner i partner, prodavci odeće; pukovnik Bela Linder, „junak mađarskog javnog života”; Reže Tilinger, kamenorezac; stari Šnajder, tapetar; Henrik Šer, vlasnik farbarske radnje; Antal Hirn, krojač; Kumerkramer, frizer. Međutim, mnogi od njih koriste nemačke rečenice ili fraze, ponekad da bi se pokazalo kako su stanovnici višenacionalne Vojvodine poznavali jezik svojih komšija, a ponekad da se dokaže uticaj Monarhije na ovdašnji živalj. Herceg nemačke reči ili rečenice nikada ne prevodi na mađarski jezik.¹⁹⁰

Za razliku od pisaca koje smo do sada pomenuli Janoš Herceg nema ni jedan roman čiji bi glavni junak bio Nemač ili bi pratio sudbinu Nemaca. Iz više njegovih dela, međutim, možemo sklopiti sliku koju je imao o vojvođanskim Nemcima. U romanu *Tó mellett város* ([*Pored jezera grad*], 2009, prvo izdanje 1937.) opisuje ljubavni trougao sa jednostavnom, predvidivom radnjom. Jedan od likova je gradski beležnik Maklari, pomadareni Nemač, on je prevareni muž. Njegov karakter uopšte ne liči ni na jedan stereotip o Nemcima. Maklari je krupan, nezgrapčan, naivan, nije sumnjičav i spreman je na kompromise. (Herceg, 2009:214) Njegov lik je istovremeno jadan i simpatičan, a nijedno od toga nije nemačka karakteristika. Ime je sa „Molker sam mađarizovao, čak je na kraj svog novog imena kupio i (Makláry), da bi se činilo uzvišenijim. Njegov otac je bio sitar koga se stideo zbog zanata. „Često sam razmišljao da mi je otac barem neki sitni beležnik, ili konduker na železnici, poreznik ili carinik, samo da nije majstor sa plavom keceljom.” (Herceg, 2009:80)

¹⁹⁰ laufschriftben menekültek a katonák; sage und schreibe; „So eine impertinente Frage! Das ist für Kinder und alte Huren, nicht für mich!”; schwarzgelb zastava; gukker; firhang; (Herceg, 1979) Kad je Vojvodine godine 1860 slavila ponovno ujedinjenje sa maticom, onda je u Somboru apatinski hor Nemaca pevao mađarsku nacionalnu himnu; friss ajer; Harter Kragen, lehrer Magen – činovnike su zvali ovim pogrdnim imenom; stolar je otišao u „fremt” da bi video svet; (Herceg, 1993) Istu rečenicu nalazimo i u Hercegovom romanu *Promene*. „Ez itt hózen, ez meg tráger./ Ez pedig az apró jáger./ Egyenes, görbe fakerék./ Háromlábú suszterszék./ Jaj de szép ez a kék./ Egyenes, görbe fakerék...” (Herceg, 1950:146); „egy rundó sört”; stafirung. (Herceg, 1950) zicclflájs; Bruder Jašo; (Herceg, 1991) kurmaher; hangedli; bruderivás (Herceg, 2009) Grószzata; „Ein grösseres Haus – mondta Onkel Josef, mert horvát származása ellenére elnémetesedett.” (Herceg, 1989:35) „Soll ich das Fenster aufmachen, Franzi bácsi? (...) Wird es Ihnen nicht kalt sein? (Herceg, 1989:43) „Mein Feri ist bei die Fehérek” (Herceg, 1989:139)

U romanu *Változó világban* ([*Svet koji se menja*], 1950) Janoš Herceg prikazuje svet pustara u Bačkoj, promene nastale posle I svetskog rata. U ovom delu opisuje istoriju i tadašnji život veleposeda i veleposednika Fernbaha. U romanu *Módosulások* ([*Promene*], 1989), inspirisanim autobiografijom, seća se detinjstva, trojezičnog okruženja (srpski, mađarski, nemački). Možemo da pratimo međusobne uticaje svih tih nacija. „Činjenica da je stanovništvo grada mešovito je već početkom dvadesetih godina odražavala smisao mirnog pristajanja, spoznaju kohezije u opstanku.” (Herceg, 1989:73) Tako rezimirajući detinjstvo i prelazak u manjinu, možemo upoznati spokojnog i pomirenog Hercegakoji o dvadesetim godinama piše potpuno drugačijim tonom nego kada je uređivao časopis *Kalangya*.

Herceg je do kraja ostao veran principu regionalizma. Prikazuje Bačku, „bački duh”, a u okviru njega Sombor i njegovu okolinu. Zahvaljujući njemu možemo da upoznamo položaj svih socijalnih slojeva ovog kraja. „Odlazio je među ljude, slušao ih i beležio njihove životne priče.” (Toldi, 1993:137)

Spoljne crte i karakter Nemaca

Kako i u današnjem svetu, tako je i u prošlosti o raznim nacijama bilo je rasprostranjeno mnogo stereotipa i predrasuda. Nemci do današnjeg dana važe za vredne, precizne, „radne manijake” štedljive i nedruželjubive. Ove stereotipe sam pokušala potvrditi u posmatranim romanima. Interesantno je da pisci, nezavisno od porekla, svojim nemačkim likovima daju slične karakteristike. Izuzetak čine nemački junaci Imrea Čepea koji su prikazani samo sa negativne strane.

Ferenc Herceg roman počinje opisom svog grada, Vršca, a i u okviru toga mu je najvažnija gotička crkva i zvuk njenih zvona. Isto takav dubok trag su u njemu ostavili miris jesenje komine i zvuk buradi koja se kotrljaju. Njegovi su bili katolička porodica koja se, napustivši dom u Hajnrihštatu u Šleskoj, 1742. godine nastanila u Vršcu. Hercegovina majka je, netipično za Švabice, bila sitna žena. Nosila je tirolski šešir i suknju sa obručem.

Preci Martina Tibolda, glavnog junaka Karolja Moltera su bili doseljenici „helvetske vere” sa Rajne. Martin je već pripadao četvrtoj generaciji, on je odrastao „u nemačkom kraju Bačke”. Njegov otac je godinama radio kao kovač kod jednog srpskog

gazde, svojoj deci je čak na tri jezika „gundao tepajući: »Herziger Fratz! – Kicsi szolgám’ – Čedo moje, rane moje!«” (Molter, 1937:8) Molter prihvatanje multikulturalizma pripisuje svojoj porodici. Njegova mati nikada nije volela kada bi se neko rugao Srbima, a ocu je bilo svejedno u kojoj će crkvi da slušaju ponoćnu misu, jer je Bog u svim crkvama jedan te isti.

Iz Molterovog opisa proizilazi da su Švabe plavooke („Plavook. Naravno, kao svi ti žgoljavi Nemci, zar ne?”). Žene su masivne, debelih nogu, a muškarci imaju dugačke „konjske glave”. (Molter, 1937:148) Sveznalice su („Mislite da su svi upućeni na vašu mudrost? Vidi se koliko ste Nemač, mislite da sve znate najbolje.”) (Molter, 1937:57) i veoma im je važna imovina. Prilikom seoskih razgovora su smatrali da vredi spominjati samo one koji su imućni. Majka Martina Tibolda je bila drugačija. Ona nije volela ovakvo rasuđivanje, niti je volela učestvovati u „grđenju” Srba – tokom razgovora je naime česta tema bila lenjost Srba, kao i njihovo siromaštvo i bezemljaštvo kao rezultat toga. U takvim prilikama bi Martinova mati Borbala ustala u njihovu odbranu: „Kako bi mogli da dođu do nje (bačke zemlje)? Tako su lenji jadni. A Švabe su odvratno marljive. Imovina je već i to ako je čovek Nemač. Sve sami štreberi. Poludeće od silnog rada.” (Molter, 1937:85)

Ferenc Herceg Nemce razvrstava prema više kriterijuma. Pravi ozbiljnu razliku između gradskih i seoskih Nemaca. Zajednička crta im je, međutim, da su neizmerno vredni. „Oni su u radu našli jedini sadržaj života. Oni i ne žive, samo rade.” (Herzeg, 1985:51) Nemci u njegovom rodnom gradu, Vršcu, bili su svi od reda pudari, „kržljavi” i „grbavo povijeni” od silnog rada, debelog nemačkog gazde nikada nije bilo u banatskoj varošici. Iako je to vinogradarski kraj, nemačke gazde nisu volele piće. Molter ih opisuje isto, skoro od reči do reči: „Švaba zaboravlja da živi, samo radi kao marva.” (Molter, 1937:6)

Nedeljom je popodnevni program gradskih Nemaca bila šetnja u gradskom parku. U tim prilikama se cela porodica vrtela u krug po centralnom trgu, dižući prašinu, sve do vremena večernje muže krava. Pošto su svi nosili crno, stanovnici županije su ih nazvali čavkama, „što su oni sami ponemčili na čogli”. (Herzeg, 1985:52) Herceg, međutim, priznaje da se situacija od njegovog detinjstva promenila, i Nemice više ne idu da rade u vinograd, „suvonjave, nezgrapne i bledolike žene su počele da cvetaju, sijaju”.

Bela Crkva se nalazi u neposrednoj blizini Vršca, to je varošica sa skoro većinskim nemačkim stanovništvom. Iako je „upola manja od Vršca”, ima sve gradske službe. „Stanuje tu čak i jedan detronizirani srpski patrijarh, dureći se u svojoj povučeniosti.” (Herczeg, 1985:123) Nemci u Beloj Crkvi su, međutim, drugačiji od vršačkih. I oni su vredni, mnogo rade, ali im je motivacija drugačija. Oni žive za zabavu posle rada. „Stanovništvo oba grada su činili vinogradari, ali bi Vrščani popili sami samo to što nisu mogli prodati, a Belocrkvani bi prodali samo to što nisu mogli popiti.” (Herczeg, 1985:123) Bili su prijatni, veseli stanovnici grada, voleli su da se druže, što potvrđuje i veliki broj njihovih udruženja.

Seoski Nemci u Banatu su bili potpuno drugačiji narod. „Njih, a naročito susedne Torontalce¹⁹¹, zvali su Švabe iz pustare (Heidschwaben). Seljani su brijali brkove što Nemci-varošani nikada ne bi uradili. Pošto je njihov kraj bio blagorodan, imali su mnogo para. Njih rad nije učinio „zakržljajima”, bilo je puno debelih među njima. Imanje je uvek nasleđivao najstariji sin, a ako su imali više sinova, onda su njih dali da izuče za lekara ili advokata. I ćerke su dobijale različito vaspitanje. One koje su želeli udati za seljaka „vaspitanje su u štali i u povrtnjaku”, a one koje su namenjene da budu supruge advokata ili lekara, poslate su u samostansku školu u Temišvar. „Jedna sestra je vukla kravlju balegu, a druga igrala tenis, i u tome ni jedna nije videla nepravdu.” Između gospodina i seoskog gazde nije bilo društvene razlike, samo razlike po zanimanju. (Herczeg, 1985:54)

Kao poslanik Vršca u parlamentu Herceg je tokom jedne predizborne kampanje održao govor kojim je postigao „pun pogodak u švapskom načinu razmišljanja”, rekao je, naime, da „dobar seljak treba da bude kao dobra kosa: tvrd u poslu, sjajan u časti i oštar u odbrani svojih prava.” (Herczeg, 1985:384) Ova uporedba se svidela svim Nemcima u Banatu.

„Rođeni” mađarski pisci se nisu toliko bavili izgledom ili karakterom Nemaca kao Ferenc Herceg ili Karolj Molter. U Gionovim romanima ne nalazimo primedbe u vezi izgleda Nemaca. Retko spominje i njihov karakter. Adam Terek je jednom planuo zbog nemačke žene svog prijatelja Ištvana Rojtoš Galajja, ali i tada je samo rekao da su Nemci zaokupljeni jedino radom, i da je problem sa Nemcima to što stalno gundaju zbog nečega. (Gion, 1976:370)

¹⁹¹ Županija Torontál (nemački Torontal) se prostirala na južnom delu Kraljevine Mađarske, obuhvatala je i region Banata. Teritorija županije je podeljena između Srbije, Rumunije i Mađarske.

Gion više Nemaca spominje samo poimenice, ili su prisutni kao sagovornici glavnog junaka, Krebsa. Tu spadaju: vlasnik ciglane Hauzer koji kasnije upada i dugove i bankrotira, Jungerovi koji su držali stolarsku radnju; papučar Kolmajer; mesar Johan Fridrih; advokat iz Banata po imenu Otvald; Linmajer, trgovac poljoprivrednim proizvodima iz Torže (Savino Selo) i evangelički sveštenik iz Vrbasa, koga ni jednom ne spominje po imenu.

Jedini lik bogatog Mađara koji se pojavljuje u Gionovim romanima je „prebogat zemljoposjednik” Janoš Vari. Vari insistira na svom gospodskom statusu, protivnik je demokratije, smatra preteranim prava nacionalnosti u Mađarskoj (jer poseduju banke, pozorišta, imaju interesne zajednice, što prema Variju znači da su država u državi). Trpi građanstvo koje se razvija (bez obzira na nacionalnost), ali želi da ga nauči da mora poštovati mađarskog zemljoposjednika.

Imre Čepe odmah na početku svog romana (*Fordul a szél, Vetar se menja*) nemačke gazde prikazuje zaprepašujuće surovima, ističe kako „obožavaju zemlju”, da su surovi prema svojim radnicima, te da se drže jednog deteta da ne bi morali deliti stečenu zemlju. Više puta naglašava duboki prezir Nemaca prema ostalim narodima koji žive u njihovom okruženju, sa njima. „Idite u maloidoški atar kod Mađara ili srbobranski kod Srba, te dve sorte se i tako dobro razumeju, jedna nije bolja od druge, svi su 'kradljivci, bečari'”. (Csépe,1965:22) Tuđ život, bilo da je reč o odrasloj osobi ili detetu, daleko im je manje važan od vlastitog imanja. Kada je na Ekertovom imanju izbio požar, radnici su prvo hteli spasavati decu, na šta je stari Ekert rekao: „Ne gledajte te mrcine, nego gasite vatru – besneo je gazda sav van sebe.” (Csépe,1965:27) Isto je tako neosetljiv na bol radnika Robert Štamler (mlađi sin bogatog švapskog seljaka) koji kada je čuo da je desetogodišnja Ilonka silovana, rekao samo da ako devojčica već ima trideset kila, onda „tamo već nema problema”. Kasnije još dodaje da je sigurno i Ilonka uživala u svemu. Čepe međutim priznaje i to da ako neko dobro služi Nemcu, kako on očekuje, onda Nemač lepo plaća i bolje se kod njih može živeti nego drugde. „Sluga nigde nije mogao steći ništa, samo kod Švabe”, iako dodaje – samo kod Švabe koji pripada srednjoj klasi¹⁹². Naime „što je bogatiji, to je veći ker i škrtac” (Csépe, 1965:71)

¹⁹² „Znaš li ti, Mariš, kako je kod mene? Ako radiš kako ja hoću, onda ćeš kod mene za godinu-dve već imati jednu malu belu kućicu ... Onda je slobodna kokoš, žito, slobodna je svinja, kukuruz, i sve je slobodno – gazda Jakob je rukom napravio širok ravan gest.” (Csépe,1965:71)

Imre Čepe vojvođanske Nemce predstavlja kroz lik Filipa Bibera, „švapskog naboba Srednje Bačke”. Filip Biber ima 30 godina, „štrčave brkove”, riđe je kose i bradavičav. Bio je visok i težak više od 100 kila. Veoma ponosit čovek. Filip je bio obrazovani gazda, maturirao je u Vrbasu, tu se u njemu razvila i nemačka nacionalna svest, zahvaljujući kojoj je kasnije, „početkom tridesetih godina postao vatreni pristalica Kulturbunda¹⁹³”. (Csépe, 1965:82) Moderno je vodio gazdinstvo, redovno vakcinisao stoku i čak zbog najmanjeg problema zvao veterinara (onomad skoro jedini u Bačkoj). Filip je istovremeno veoma dobro govorio mađarski, kao i njegova žena, takođe Nemica Lizi, koja je u Bačkoj Topoli pohađala građansku školu na mađarskom jeziku. Filip nije čitao lepu književnost, samo stručne knjige, političke sveske i novine. Porodica Biber je bila veoma bogata: „dvesta šezdeset lanaca tetošene zemlje sa pet salaša, polja, privatna zemljišta, vinogradi i livade.” (Csépe,1965:82) Zbog toga želi i Filip samo jedno dete, ta „on se ne bori zato da bi njegovi potomci bili siromašniji od njega”. (Csépe,1965:168) Filipa su se istovremeno svi bojali, s pravom. Bio je grub, nabusit čovek koji je do krajnosti iskorišćavao svoje radnike¹⁹⁴. Jedan od najboljih primera njegove bezobzirnosti je da

„sesti na zapregu bez unutrašnjeg odobrenja se nije smelo ni u slučaju da je nekog slugu trebalo hitno odvesti doktoru. Prvo je trebalo otići pešice u selo, pa zamoliti Filipa da da kola, (...) ako je bio dobro raspoložen, rekao bi: –nosite; ali ako se zbog nečega ljutio, onda bi se izderao na slugu: –Ako ne može da izdrži ječanje, neka najmi kola, ali tek naveče, kada je već sve završio, da ne bi nešto izostavio od dnevnog posla ...” (Csépe, 1965:95)

Prema Janošu Hercegu nemačke gazde, iako su živeli od salaša, veoma retko su na njima boravili duže vremena. Biroše su držali napolju, a oni su salaše samo posećivali. Više su voleli zatvorene zajednice, gradove, sela. Istovremeno o Fernbahovima piše da su umeli da komanduju vojničkim glasom i ako je trebalo, bome i

¹⁹³ Schwäbisch-Deutscher Kulturbund je bio kulturno udruženje Podunavskih Švaba. Osnovano je posle prvog svetskog rata. Originalni cilj je bio da se obrazuju kultivisani Nemci u duhu nemačke kulture. Kako je Nemačka jačala, Kulturbund je sve više postajao sredstvom nacističke propagande.

¹⁹⁴ „– Kakav je čovek taj vaš gazda? – okrenuo se lekar prema Ignacu.
–Pa ne vidite, gospodine? Ponosan, ohol, podrugljiv. Smatra da je on izmislio slinu. Otkako je od oca preuzeo gazdinstvo, ne može se s njim izaći na kraj. Ždere sluge ko đavo prase, samo ne počinje od repa ...
–Pa zašto trpите?
– Mora se. Ni drugde nije mnogo bolje. Živeti i trpeti se mora, i umreti. Plakati ili kukati se već ne mora ...” (Csépe,1965:85)

udariti, a često bi, kada su bili raspoloženi, komandovali na nemačkom, „a na kraju je dobacio: – Feršanden? – Fer!” došao je odgovor. (Herceg, 1950 Váltózó v. 28) I Herceg ističe da je većina radnika bila mađarske nacionalnosti. Ne samo na imanju Fernbahovih nego u celoj Bačkoj, Sremu i Slavoniji. Nemci se u naseljima nisu mešali sa ostalim nacijama, doduše to nije zavisilo samo od njih. Iako su živeli u istom naselju, svaki narod je bio svet za sebe. (Herceg, 1993:50) Ali istovremeno su naučili jezik onih drugih. To da su se Nemci ogradili od ostalih naglašava i u romanu *Módosulások*¹⁹⁵. Oni su se od svih naroda „najviše povukli u sebe” i bili u dodiru samo sa seljacima. (Herceg, 1989:113)

Bili su štedljiviji od ostalih. Oni i „katolički Sloveni” nisu išli u krčmu kada bi dobili novac za prodat kukuruz (novac su nosili „u kesu skrivenoj u nedrima”), odmah su za njega kupovali prasad, a potom otišli u crkvu da se zahvale Bogu za dobar pazar. (Herceg, 2009:67) A mlađe generacije Nemaca su, međutim, već bile drugačije. Gradski glavni beležnik Maklari koji se polako goji (ima oko četrdeset godina, ćelu i podbradak), stidljivo spominje svog oca koji se još zvao Molker i bio majstor sitar. Glavni beležnik koji se kao odrastao pomađario, stideo se zanata svog oca, stideo se prodavanja po pijacama, što je kao dete morao da radi. Posle diplomiranja je osetio da se izdigao iz jednostavnog okruženja i da više ne treba da se stidi svojih roditelja. (Herceg, 2009:80) Na drugim mestima takođe spominje uzdržanost i skromnost Nemaca, kada opisuje da su krčme u mestima gde su živeli Nemci zvrjile prazne, izuzev vašarskim danima. U tim prilikama se mogla čuti nemačka pesma, „kao da je ovaj marljiv narod samo tada sebi dopustio malo veselja.” (Herceg, 1989:76)

Tema našeg rada je doduše sud o Nemcima, ipak smatramo važnim da, makar kratko, predstavimo i kako su u ovim romanima opisani pripadnici ostalih nacija. Ferenc Herceg više puta spominje Srbe. Smatrao je da su srpske devojke divlje, ali jako zgodne. Srbi su imali veoma dobar sluh za muziku. Muškarci su u Vršcu smatrani za dobre trgovce, ali slabe zemljoradnike. Srpski vinogradi nikada nisu bili uredno okopani, njihove „brazde su puštale zeleno krzno”.

Jednog srpskog „intelektualca” spominje i po imenu, to je Savljević. Prilikom jednog njihovog susreta je Savljević bio „malo pripit” i pokazao Hercegu jatagan koji je

¹⁹⁵ Herceg János (1989): *Módosulások*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

visio iznad kreveta, pa mu rekao sledeće: „Vidiš, sine, kada dođe veliki dan srpskog naroda, onda ću ovim da ti presečem gušu, a baš te volim kao rođenog sina!” (Herczeg, 1985:191)

I kod Moltera srećemo Srbina sa velikosrpskim idejama, on doduše nije „intelektualac”, to je Tošo Mirkov, stanodavac porodice Tibold. On nije shvatao, čak je prezirao porodicu Tibold zbog toga što su se dobrovoljno mađarizovali i veličali Mađare, u takvim prilikama bi govorio „Proždrljive Švabe, hteli biste i u Mađare, a? Neka, dobićete umesto njih Veliku Srbiju!” (Molter, 1937:6) Velika Srbija bi prema Toši Mirkovu trebala da doseže do Segedina i Baje. Smatrao je da bi Tiboldovi svoju decu umesto Pešte trebali slati u Berlin da uče. Bilo bi puno logičnije da žele pripadati jednoj naciji od sedamdeset miliona, a ne jednoj „azijskoj od deset miliona”. (Molter, 1937:167) Tošo Mirkov¹⁹⁶ je bio neuki čovek, nikada nije naučio persiranje, na šta je bio ponosan, jer po njemu u njegovom jeziku ni ne postoji tako nešto kao „persiranje”.

Predstavnik srpske inteligencije nalazimo i u romanu Karolja Moltera u liku „zamenika patrijarha” iz Sremskih Karlovaca, koji je prilikom jednog izleta par mađarskih đaka i nastavnika ugostio na ručku. Domaćin se veoma potrudio, bogato je ugostio svoje posetioce, nastavnike je čak ponudio „dugačkim Demidoff-cigaretama”. Kada se jedan od mađarskih nastavnika uzjogunio zbog ruskih cigareta, zamenik patrijarha je odmah skočio i podigao čašu sa uzvikom „Živela Mađarska” – te je pozvao svoje goste da otpevaju mađarsku himnu.” (Molter II, 1937:127) Molter nam, nažalost, ne spominje kako se isto ta crkvena ličnost ponašala posle izbijanja rata.

Srbi su teško podnosili što pripadaju Monarhiji. Posle slabljenja Turske i „drugi ’bolesnik’, Austrougarska, treba da dođe na operacioni sto. Karađorđevići su, nakon što su zauzeli krvlju umrljan presto Srbije, opravdanost svog postojanja tražili u razbijanju Austrougarske.” (Herczeg, 1985:392)

Srbi i Nemci se nisu mrzeli, samo su hladno živeli jedni pored drugih, barem je Herczeg tako procenio. Za vreme vekovnog saživota ni jedna nacija nije naučila jezik one druge. Švabe su istovremeno lako naučili mađarski, iako su zadržali specifičan izgovor.

¹⁹⁶ Pustolovni život Toše Mirkovase završio ružno. Pošto je mnogo putovao, obišao Nemačku, Ameriku, vratio se u voljenu domovinu Srbiju. Jako se međutim razočarao zbog prilika. „Tvoj čika Tošo je mnogo pio, u poslednjim godinama se ovde jako razočarao, mnogo je patio zbog demokratije.” (Molter II, 1937:181) U krajnjem očaju se obesio.

U romanima Nandora Giona Srbi su uglavnom prisutni kao predstavnici nove vlasti posle I svetskog rata. Za Karagića, žandara, sve manjine su jednake. Jednom je uhvatio u prevari Štefija, Krebsovog sina, koga je nazvao „židovskim nitkovom”. Pošto mu je Štefi objasnio da nije Židov, nego Nemač, Karagić je samo odmahnuo: „Švapski nitkov, svejedno”, pa se okrenuo Ištvanu Galaiju od koga je saznao da je on opet Mađar, ali ga je to potpuno ostavilo ravnodušnim „Mađarski nitkov. Svejedno.” (Gion, 1976:274) Karagić je primer korumpiranog policajca, čak se i ne trudi da porekne kako učestvuje u svemu što obećava lepu dobit, ali privid reda treba održati. Ponekad priznaje da ima problema sa novom srpskom državom, ali on to ne smatra tragičnim. Nije ga posebno zabrinjavalo ni to da je u Srbobranu povećan broj krađa i prevara.

Gion se u svojim romanima posebno ne bavi mađarsko–srpskim odnosima, ali više puta aludira na napetosti između dve nacionalnosti. Najbolji primer za to je krčma Balinta Sencija. Prilikom dolaska Srba na vlast na krčmu Balinta Sencija (mađarskog krčmara u Kaću, delu Srbobrana gde žive Srbi) neko napisao „Beži Kurta, došao je Murta”. Senci je shvatio poruku i preselio se u mađarski deo Srbobrana. Posle izbijanja drugog svetskog rata, kada su mađarske trupe već bile jako blizu Srbobrana, Balint Senci je po noći otišao u Kać i na nekoliko kuća napisao „Vratio se Kurta“.

U romanima Ferenc Hercega ima više likova Jevreja. Herceg opisuje svog školskog druga Jevrejina koji je takoreći raskinuo sa „tradicijama svog naroda” i bio lenj, ali je uprkos mladosti znao da kada odraste želi biti diplomata. „Moje jevrejsko poreklo je moja snaga! Jer u diplomatiji danas nema ni jednog Židova. Zašto nema? Jer se ni jedan nikada nije smeo javiti. Ja ću se, međutim, javiti, a ako me odbiju, biće žigosani kao antisemiti, a to ne smeju da rizikuju.” (Herczeg, 1985:150) Njegov školski drug David, nažalost, nije postao diplomata, dve godine posle mature je umro od tuberkuloze. Drugi Jevrejin koga Ferenc Herceg predstavlja je Jožef Kiš, vlasnik najotmenijeg peštanskog literarnog časopisa. On je hteo pomiriti Jevreje i Mađare na „zlatnom mostu poezije”, ali bez uspeha. Često je imao materijalne probleme, još češće se sukobio sa ostalim Jevrejima, nad kojima je zahtevao sebi „feudalna prava”. U takvim prilikama je „davao tako antisemitske izjave” kakve Herceg ni od koga drugog nije čuo, doduše Kiš bi se uvredio kada bi mu Herceg dao za pravo. (Herczeg, 1985:235). Pomoćnik urednika *Magyar Figyelő* [Mađaski posmatrač] je bio takođe Jevrejin, poslanik parlamenta Pal Farkaš, sin izdavača. Ovaj mladić je bio nesposoban

za bilo koju vrstu laži, „bio je nesposoban čak i za obavezne sitne društvene laži”. On je bio najkonzervativniji član redakcije. „A to ubedenje je proizišlo iz njegovog jevrejskog bića.” (Herczeg, 1985:458) Ferenc Herceg opisuje kao jevrejski običaj i zviždanje i uzvike negodovanja publike u pozorištu, čime se remeti predstava. „Zviždanje je jevrejska intriga, ne žele da jedan pisac hrišćanin ima uspeha!” (Herczeg, 1985:261) Nepisani zakon pozorišnog sveta je tada bio i to da Jevrejina može da ismeva samo Jevrejin, kršćani su se morali uzdržavati od toga „da ne bi na sebe navukli epitet reakcionarai antisemita”. Herceg na jednom mestu beleži svoje kratko razmišljanje o judaizmu. Optužili su ga za antisemitizam, što je on odbio, ali je priznao da nikada nije prema Jevrejima osećao „naročitu naklonost”. Imao je prijatelje Jevreje kod kojih je voleo čoveka a ne Jevrejina. „Ne verujem da je moj stav nepravedan, jer ni ja ne očekujem ni od koga da u meni slavi hršćanina, dovoljno mi je ako me i vernici i nevernici prihvate kao čoveka.” (Herczeg, 1985:294)

U romanima Karolja Moltera takođe ima likova Jevreja, oni međutim ostaju samo na nivou spominjanja. Martin Tibold, već kao učeni Peštanin, jednom prilikom citira Hajnea¹⁹⁷ prema kome je „biti Jevrejin uvek bio velik i slavan peh!” (Molter II, 1937:69)

Ekonomski položaj Nemaca

Nemci ranije su bili poznati po tome što su vredni i imućni. Kao što smo već u uvodu rekli, tokom naseljavanja su na teritoriju Vojvodine dovedeni siromašni Nemci bezemljaši, tu su dobili zemlju, kuću i 5 godina nisu morali plaćati poreze. Koristeći te uslove i zahvaljujući njihovoj poznatoj vrednosti, treća generacija doseljenih Nemaca je već bila imućnija od ostalih naroda Vojvodine. Budući da kod svih pisaca nalazimo lik bogatog nemačkog gazde, interesantno je posmatrati kakvim ih vide Mađari, naročito zato jer je opšte poznato da su Nemci bili gazde, a Mađari njihovi radnici.

Nemačke gazde u Vršcu u Hercegovim romanima sade samo najizdašnije sorte grožđa i postižu da im vinogradi daju čak pola miliona akova vina. Proizvodnja vina se, međutim, nije isplatila, pa su grožđe nosili u Beč, Švajcarsku i Francusku i prodavali ga

¹⁹⁷ Kristijan Johan Hajnrh Hajne – originalno ime: Harry Heine (1797,Diseldorf – 1856,Pariz) jevrejskog porekla, pesnik, pisac, novinar nemačkog romantizma.

u podrumima i laboratorijama u kojima se proizvodilo vino. „Pod kojim imenom je posle na svetsko tržište dospelo vince sa Magarećeg brega, kao feslauer Goldsek ili burgundski Šamberin, to se nikada nije saznalo.” (Herceg, 1985:51) Nije to bilo jedino što se moglo zameriti nemačkim gazdama-vinogradarima. I vinograde u Vojvodini je napala bolest zvana filoksera. „Švabe su se dugo branile od opasnosti tako što su tvrdoglavo poricali da filoksera uopšte postoji.” (Herceg, 1985:185) Iz romana, nažalost, ne saznajemo kako su na kraju uspeali da spasu svoje vinograde.

Samo kod Ferenc Hercega nalazimo konstataciju da je onomad na južnim krajevima zemlje¹⁹⁸ gazda srpske ili švapske nacionalnosti mogao imati najviše petsto jutara zemlje, „preko toga je morao postati Mađar, ako je želeo da živi kako njegovoj imovini dolikuje.” (Herceg, 1985:85)

Janoš Herceg na više mesta spominje da su bogati nemački seljaci rado kupovali sebi plemićku titulu, ali tu kupovinu on nikada ne vezuje za veličinu zemlje. Treba naglasiti i da su likovi Janoša Hercega već pomađareni Nemci kada stiču i plemićku titulu.

Nemački mlinar u romanu Nandora Giona, Štefan Krebs, je siromašan čovek koji nikako ne ume da se snađe i da poboljša materijalno stanje. U potrazi za boljim uslovima i materijalnom sigurnošću se seli iz Feketića u Srbobran. Ni tu mu nije lako, često menja gazde, pokušava da se osamostali (otvara pekaru), ali ništa mu ne ide od ruke – dok mu na kraju bogati vlasnik ciglane, Johan Šank, ne pomogne iz ljubavi prema sunarodnjacima. Tako je Krebsovima uspelo da uzmu u zakup jedinu vodenicu u gradu, pa im se materijalni položaj popravio. Tome je naravno u značajnoj meri doprinelo i to da je Štefan počeo varati. „Umeo je tako naštelovati otvor za ventilaciju da u njemu ne ostane samo snet i crnjevinna nego i dosta zrnevlja žita. Ako je imao priliku, pre vaganja je žito polio vodom da bude teže, pa je prema mokrom merenju uzimao svoj deo.” (Gion, 1973:111) Baš kada im se sudbina osmehnula, izbio je I svetski rat, posle čega je porodica Krebs opet utonula u siromaštvo. Uspešan vlasnik ciglane, Johan Šank, se međutim spretno prilagodio novoj političkoj situaciji i novoj državotvornoj naciji. Otišao je u penziju i imovinu podelio između dvojice sinova. Ciglanu je ostavio Johanu, a drugom sinu, Fridrihu, je kupio polovinu ciglane Jakoba Hauzera. Drugu polovinu

¹⁹⁸ Južne krajeve teritorije Kraljevine Mađarske, gde su spadali Bačka i Banat, Baranja, Međumurje i Prekomurje su od XVIII veka do 1920. godine zvali Délvidék, tojest južna krajina.

fabrike je kupio Svetozar Munjin, „bogati Srbin koji ima puno para” i „u današnjim prilikama je bolje ako čovek ima jednog Srbina za partnera”. (Gion, 1976:234)

Nemci su se doduše radovali raspadu Monarhije i srpskoj vlasti, ali su se vremenom razočarali u srpsku državu. Počeli su sve više da očekuju nemačku vojsku, jer su uvideli da „u ovoj zemlji sve zaudara od nemoći i korupcije. Svi krađu i varaju, sve treba podmititi ako čovek hoće da živi.” (Gion, 1976:412) Kada su tokom tridesetih godina iz Nemačke počele sve češće stizati vesti povoljne po Nemce, među nemačkim porodicama je počelo rasti uzbuđenje i samopouzdanje. „Granice će odrediti Nemačka – rekao je evangelički sveštenik. – Srediće Francusku i Englesku, a potom će odrediti granice kako nama odgovara. U Evropi će postojati samo jedna sila: Nemačka.” (Gion, 1976:164)

Kod Imrea Čepea su sve Švabe prebogate. Nemci su i činili sve da bi zadržali i povećali svoje bogatstvo. Prilikom sklapanja braka na primer nisu gledali krvno srodstvo nego veličinu zemlje i broj biroša koji idu uz nju. Nemci se nisu uzbuđivali ni kada je iz takvog braka među bliskim rođacima rođeno deformisano dete, „gnom”, jer: „Lakše je jednom gnomu da izdaje naređenja, nego stasitom da bude upregnut u jaram.” (Csépe,1965:15) Mađari su, međutim, sve siromašniji, u romanu nema ni jednog dobrostojećeg Mađara. Čepe koji dobro poznaje siromašne Mađare u Bačkoj, i siromahe svrstava u kategorije: postoji siromah, prosjak i onaj koji moljaka. (Csépe,1965:8) Ni biroši nisu bili svi isti, neki su stanovali na imanju, neki bili čuvari polja, neki komencijske vlastelinske sluge, a neki biroši sa mesečnom platom (dobijali platu, 350 dinara i hranu). Postoje bogatiji siromasi, oni su „trećinaši” – oni su skoro samostalni, imaju kola, konja, opremu, oruđe, kravu i drugu marvu, jedino zemlja pripada gazdi. Trećina prinosa ostaje njima, ostalo predaju gazdi. Međutim, koliko Čepe prezire Nemce zbog bolesne privrženosti svojoj imovini, isto toliko prezire i svoje sunarodnjake koji su se donekle uzdigli iz dubokog siromaštva. Oni su maltene gori od Nemaca koji su se rodili bogati, jer su zaslepljeni vlašću od koje su dobili samo mrvicu. „Siromah koji je postao gazda je najveći šinter, jer on dere i naživo” (Csépe, 1965:86) U tekstovima Janoša Hercega su nemačke gazde dalekovidne, zato su dali sve od sebe da bi se izgradila mreža kanala u Vojvodini. „Alles was wir haben, / Verdanken wir dem Graben”. Kanal nije bio koristan samo za vreme velikih suša ili velikih kiša, „i uzgoj industrijskog bilja je omogućio kanal”, istovremeno je smanjio troškove

transporta, pa tako „nije više bilo konkurencije za pšenicu iz Bačke”. (Herceg, 1993:160)

Nacionalno osećanje Nemaca

Nacionalno osećanje je važna tema u našem regionu, naročito od balkanskih ratova. Skloni smo mišljenju da je to oduvek bilo tako i da su Nemci još i pre Hitlera hteli podjarmiti pola sveta i smatrali da su oni „übermensch”-i. Monarhija se, međutim, pošto je želela mir među narodima na svojoj teritoriji, trudila pomešati stanovništvo u takvoj meri da budu minimalne šanse za razvoj nacionalne samosvesti ili pobune. Trag takve vrste mešanja stanovništva u romanima ne nalazimo, ali nalazimo nedostatak nacionalnog osećanja među Nemcima.

Prema Ferencu Hercegu Nemci nisu imali, ali nisu ni mogli imati nacionalno osećanje. Kada su napustili svoju nemačku postojbinu, tamo je to još bilo nepoznato. Postojala je, međutim, u njima jedna lokalna samosvest, doduše samo među plebsom, za inteligenciju nije bila toliko karakteristična. „Gospoda su i tu (Vršcu), kao u mnogim drugim palanačkim mestima, izneverili svoj rodni grad i tako reći ga se stideli.” (Herczeg, 1985:53)

Od revolucije 1848. godine, međutim, Nemci naginju Mađarima, „jer su iskusili da je u Banatu miran kulturni život moguć samo pod zaštitom svete krune.” (Herczeg, 1985:52) U revoluciji su se Nemci borili protiv Srba, „zao kapric istorije je što se austrijska carska vojska borila da od Banata postane srpska Vojvodina, a mađarski honved i zato da bi Švabe mogle ostati Nemci.” (Herczeg, 1985:53)

Istina, nisu svi Nemci razvili mađarsko osećanje. Porodica Gerholdt iz Budimpešte je ostala „velika nemačka” porodica. Izbacili su iz kuće Košutovu sliku i obrijali brkove, da ni po izgledu ne bi ličili na mađarske revolucionare. „Inače su dobri ljudi, samo su izdajice” kaže Martin Tibold u Molterovom romanu. (Molter, 1937:133) Porodica Tibold, kao ni ostali Nemci u Vrbasu, nije trpela laž političkih govornika, ali ni pangermanske kandidate. Jednom prilikom je sam majstor Tibold izgrdio jednog velikonemačkog kandidata: „Schweig, wir sind doch keine Preussen, sondern Deutschungarn!” [Ćuti, mi nismo Prusi, nego nemački Mađari] (Molter, 1937:15)

Martinov deda, Jakob Vajs, je i sam učestvovao 1848. u revoluciji, u Bratislavi je slušao Košutov govor¹⁹⁹ i na njegov poziv je pristupio „ustanicima, umesto da je požurio u Nemačku.” Jedna od njegovih omiljenih priča je bila kako su Srbi bežali iz Srbobrana pred generalom Percelom. Tamošnji Srbi su prema mišljenju deda Vajsa zaslužili svoju sudbinu, jer su pre revolucije opljačkali i prebili njegovog oca. Mađarski nije znao²⁰⁰ taj majstor obućar koji je prošao front, za „Petőfi je govorio »Petefi«, ali je i nemački, iako mu je bio maternji jezik, govorio samo literarni jezik, jer je prezirao seoski dijalekt.” (Molter, 1937:16) .

Iako se u svim romanima spominje jačanje nemačkog nacionalnog osećanja kada u Nemačkoj nacisti dođu na vlast, ipak se samo Imre Čepe bavi detaljnije nacifikacijom vojvođanskih Nemaca. Njegovi nemački glavni likovi su tridesetih godina (poimenice Filipi Robert Štamler) uzbuđeno pratili događaje u Nemačkoj. Što se više širio Nemački Rajh, to su Švabe u Bačkoj postajale samouverenije i bezobraznije. „Rugaju se čoveku, oči u oči. Kažu da je Mađarima mesto u Aziji, a Židovima ispod kotla. (...) Svaka druga reč im je Hitler ili Firer koji će napraviti reda u Evropi i pokazati svetu.” (Csépe,1965:192) Martin Tapert koji je po selima u Bačkoj posedovao šest velikih kudeljara, iako nije propagirao Hitlerove ideje, terao je svoje radnike da rade dan i noć, jer je kudelju slao u Nemački Rajh. Kada je i u Bačkoj izbio rat i kada su se na putu iz pravca Sekića pojavili nemački vojnici, tenkovi i druge motorizovane jedinice, Nemci iz Sekića i Feketića su ih pratili i šuškali pored njih. „U selu su obarali kape leventepokreta sa glava mađarskih đaka koji su stajali i gledali šta se dešava, i pljunuli bi im među oči”. Kada je, međutim, izgubljen rat, krenula je beskrajna kolona nemačkih zaprežnih kola prema zapadu, tačno u suprotnom smeru od onoga odakle su došli. (Csépe,1965:219)

U završnoj sceni romana glavni junak Ignac, Mađar, u poslednjim danima rata ponovo sreće Filipa, bivšeg nemačkog gazdu koji sedi na konju, sa mašinkom u rukama. Hoće da ubije Ignaca, kada iza krstina na nemačke konjanike zapucaju ruski vojnici tako spasu Ignacu život. Ispostavlja se da je jedan od ruskih vojnika Ignacev stari poznanik Mađar, čika Maćika, koji je uvek bio u sukobu sa zakonom, jer je više voleo

¹⁹⁹ Lajoš Košut (1802, Monok – 1894, Torino) mađarski državnik, ministar finansija u Baćanjićevoj vladi, vršilac dužnosti predsednika Mađarske. Duhovni vođa borbe za slobodu Mađara.

²⁰⁰ „Nije ni znao mađarski. Ipak je služba u honvedima četrdeset osmebila najsadržajnije uspomene njegovog života. Možda su ga privukli potlačeni, poniženi, opozicioni Mađari.” (Molter II., 1937:51)

da „šeftuje” duvanom i drugim zabranjenim stvarima nego da radi. Čika Maćika je i nestao kada je za njim policija raspisala poternicu i tek na poslednjoj stranici romana saznajemo da se priključio ruskim vojnicima.

Janoš Herceg Nemce nedvosmisleno prikazuje kao mađarofile. Piše skoro isti scenario kao Ferenc Herceg i Karolj Molter. Tokom revolucije 1848. su Nemci i Bunjevci u Somboru bez razmišljanja stali pod mađarske zastave protiv austrijske vojske. Srbi su se, međutim, uz vođstvo svojih popova opredelili za carsku vojsku. Prema Hercegovom mišljenju je i uloga crkve doprinela tome da su se na ovim teritorijama nacije okrenule jedna protiv druge. Katolička crkva se, za razliku od pravoslavne, prilagodila mađarskoj državi, nije razlikovala svoje vernike prema nacionalnoj pripadnosti. I druge konfesije, protestanti, Jevreji, su slično katolicima ostali Mađari, jer ih je njihova crkva podržavala u tim težnjama. (Herceg, 1993:113)

Janoš Herceg u romanu *Nyiló idő* ([*Vreme koje se otvara*], 1991) Nemce prikazuje sa druge strane. On doduše ne evocira uspomene na vreme između dva svetska rata nego na II svetski rat i na odmazdu posle njega, ali se u jednom poglavlju bavi preobražajem Nemaca pred rat. Za Hercega naime ostaje zagonetka kako su vojvođanski Nemci, koji su čitali Ernsta Tolera²⁰¹ i bili oduševljeni Švalbenbuhom²⁰², kako su mogli postati fašisti; „kako je na kraju i sam dospao do toga da je stao u red u bričes pantalonama i crnim čizmama i urlao pesmu kao da je celo vreme čekao samo na to: Die Fahne hoch, Die Reihen dicht geschlossen ... To je bila takva zagonetka kolektivne psihologije koju je i danas teško razumeti.” (Herceg, 1991:15)

Nemački pogled na Austrougarsku monarhiju

Vojvođanski Nemci se nisu poistovećivali sa Nemicima u Monarhiji. Oni su sebe smatrali manjinom unutar Monarhije. Ali su priznavali Beč kao kulturni i politički centar.

Ideal, obrazac koji treba slediti, banaćanski Nemci su, prema Ferencu Hercegu, uzimali od glavnog grada koji za njih nije bila Pešta već Beč. Peštu naime nisu

²⁰¹ Ernst Toler (1893;Samotschin – 1939,New Yourk) nemački pisac, komunista.

²⁰² Toller, Ernst (1924): *Das Schwalbenbuch*, neue durchgesehene Aufl. Weimar:Gustav Kiepenheuer.
Toller, Ernst (1945): *A fecskék könyve* (*Das Schwalbenbuch*). preveo Dzsida Jenő. Kolozsvár: Józsa Béla-Athenaeum.

poznavali, ipak su je kritikovali, a istovremeno su se protiv politike Beča bunili isto tako kao Mađari.

I Mađari su voleli Beč. Mor Jokai²⁰³ je jednom prilikom, kada je boravio u Beču i na jednoj večeri držao zdravicu, Austrougarsku monarhiju nazvao „široim otadžbinom”. Kod kuće u Pešti su njegove reči izazvale „pravu oluju ogorčenja”, jer su posle revolucije 1848. mnogi smatrali za izdaju svaki kontakt sa carskim gradom. Ferenc Herceg, međutim, ima hrabrosti da napiše kako Jokaijeva osećanja nisu bila strana Mađarima, iako ih niko nije smeo priznati. „Kada je boravio u carskom gradu, nijedan Mađar nije mogao da se oseća kao u tuđini, ma kako da je hteo.” (Herzeg, 1985:328)

Martin Tibold, Molterov književni lik, je imao neobično iskustvo u Pešti. Njegova stanodavka je bila Švabica koja je veoma loše govorila mađarski. Martin je odmah prešao na nemački, misleći da će tako olakšati komunikaciju. Starica ga je međutim ukorila: „– Molim vas, ovo je glavni grad Mađarske, ovde svi govore mađarski! – Ali vaš izgovor je loš, tetka! – Možda. Ipak govorim mađarski. Gospodinov izgovor je dobar, tim pre može da se služi mađarskim.” (Molter, 1937:118)

Interesantno je da u svim romanima, iako pisci Beč prihvataju kao apsolutnog diktatora mode, samu Monarhiju smatraju pokvarenom, u raspadanju i osuđenom na propast.

U delima Nandora Giona ni jedan od nemačkih aktera nije voleo Monarhiju kao državu. Štefan Krebs i njegovi nemački prijatelji su svim srcem navijali za nemačke (ne austrijske) trupe u I svetskom ratu, pa je ipak čudno da je isti taj Štefan Krebs nedeljama rado skrivao Mađara Adama Tereka koji ne samo da je bio iz omražene Zelene ulice i član jedne od najčuvenijih porodica kavgadžija nego i razbojnik-ubica i borac za slobodu.²⁰⁴ (Gion, 1972:208)

Ratni poraz nije slomio Nemce, Monarhiju su smatrali trulom i bilo je krajnje vreme da se raspadne, a da se to moglo dogoditi jedino po ceni rata, njima nije smetalo.

²⁰³ Moric Jokai (1825, Komárom – 1904, Budimpešta) romansijer, poslanik u parlamentu, član upravnog odbora Mađarske akademije nauka.

²⁰⁴ „– Među prvima će nas mobilisati – rekao je Adam Terek hodajući dole-gore ispred raspeća.

–To uopšte nije sigurno.

–Videćeš.

– Jesi jako uplašen? – pitao sam ga ironično. (...)

– Nisam uplašen – rekao je, i s gađenjem mi dunuo dim u lice.–Ali neću da me upucaju u stomak zbog jednog bednog prestolonaslednika.”

Smatrali su da bi u slučaju da je Monarhija dobila rat dualistički sistem postao konačnim, a Mađarska još više ojačala.

„Mađari su već i sada previše snažni i ovde, u Bačkoj. Eto, održali su se i tu, u Srbobranu, ovom srpskom gnezdu. A ovi servilni Nemci se polako asimiliraju među njih. Baš bi dobro došla jedna privremena srpska vlast, to bi omelo ove polu-Nemce.” (Gion, 1973:235)

Nisu se ogradili samo od Mađara nego i od austrijske polovine Monarhije.

„Koga interesuje Monarhija! – rekao je Štefan Krebs. – Mi nemamo ništa sa Bečom. Mi luteranske veroispovesti smo se ovamo doselili sa Rajne. Ako Monarhija izgubi rat onda će ga i Nemačka izgubiti – rekao je Peter Hut. – To stoji – rekao je evangelički sveštenik. – Nije trebala da ulazi u savez sa Monarhijom nego sa Englezima i Francuzimai zajedno sa njima krenuti prema istoku i pometi odavde i Slavene i Mađare. Da se tako desilo danas ne bi ovde mi tugovali zbog manjinske sudbine. (...) Naš zadatak je da preživimo prelazni period i ostanemo Nemci.” (Gion, 1973:235)

U romanu *Távlatok [Perspektive]* Janoš Herceg više puta spominje Monarhiju. Prema njemu su se svi narodi pod vlašću Monarhije „istrajno i sa nepomirljivom mržnjom” bunili protiv Beča, samo su Poljaci u Galiciji govorili „u sebi mudro i strpljivo: Može biti još i gore!” (Herceg, 1983:10) Herceg analizira šta je razlog tome. Uloga duhovnog vođe, naime, nije bila u skladu sa političkom praksom Beča prema narodima unutar granica. Austrijanci su i Mađare tretirali kao manjinu, iako oni nisu to bili. Za narode Monarhije je pak Beč bio „pasaž” prema Evropi. (Herceg, 1983:219) I slava Imrea Kalmana i Ferenc Molnara je daleko dospela posredstvom carskog grada. I kolvka novinarstva je bila u Beču, prema Hercegu. Pa i prve srpske novine su tamo štampane.

Janoš Herceg Beč poznaje iz priča svog oca koji je imao tapetarsku radnju u Mariahilfer Štrase. Kada je kao odrastao otišao u glavni grad koji je poznavao samo iz priča, bio je razočaran. Beč se promenio. Ali priznaje da taj grad ima specifičnu atmosferu i čar. Bio je očaran prijatnim gostionicama „kao kod kuće”, sa njihovim malim orkestrima i jelovnicima sa kojih ne može da fali „ungarischer gulasch”, iako ga ukus podseća na svašta, samo ne na gulaš. (Herceg, 1983:81) Saglasan je sa Karlom Krausom²⁰⁵ koji smatra da je Beč raj malograđanštine. Istovremeno naglašava, on, koji

²⁰⁵ Karl Kraus (1874, Gitschin, danas Jičín – 1936, Beč) austrijski pesnik, esejista, novinar

je tako osetljiv na socijalnu pravdu, da je 1934. godine u Beču izbio ustanak radnika i da su četiri dana vođene krvave borbe protiv „fašističkog Heimwehr-a” – što opovrgava površnu, „malograđansku” ocenu Beča.

Dobrovoljna mađarizacija Nemaca

Već iz podnaslova proizilazi da u romanima koje sam istraživala nisam naišla na primer prisilne mađarizacije. Nemački likovi su ili potomci već pomađarenih porodica ili možemo pratiti tok njihove dobrovoljne mađarizacije. Nasilna mađarizacija, za šta ima primera u istoriji, isto tako je izostavljena iz ovih romana kao i nasilna germanizacija, za šta takođe ima primera u istoriji.

Ferenc Herceg je prvo naučio da govori mađarski, iako to nije bila svesna odluka porodice nego je njegova dadilja, teta Žužika, bila poreklom sa salaša pored Segedina i nije znala nemački. Herceg je posle završetka prvog razreda građanske škole obrazovanje nastavio u pijarističkoj gimnaziji u Temišvaru. U Temišvaru se onomad mađarski govorilo jedino u zgradi županije, u pijarističkoj školi i u poslastičarnici. Mađarski se učilo iz knjiga u školi, kao i latinski, ali su van škole svi komunicirali na nemačkom, pa čak i mađarske porodice. Hercegovom ocu se to nije dopalo pa je sina poslao u „jedno uistinu mađarsko mesto”, Segedin, da nastavi školu.

Ferenc Herceg se pomađario doduše na uticaj familije, ali dobrovoljno, na osnovu sopstvene odluke. Kod kuće su razgovarali nemački, ali je cela porodica gajila posebnu naklonost prema Mađarima. Ferenc Herceg je kao dete u Segedinu naučio u potpunosti mađarski jezik, ali ovaj važan stepenik mađarizacije on ne pripisuje nasilnoj mađarizaciji od strane škole. Smatra da škola nije u stanju da mađarizuje nemačke seljančiče, jer se oni posle završetka školovanja vraćaju nazad na svoje imanje, u svoju nemačku sredinu gde ne koriste naučeni jezik nego govore svoj maternji, nemački. Seljaku naime osim svog maternjeg jezika nije potreban ni jedan drugi, on je izvorni proizvođač i svi koji od njega očekuju prihod, će naučiti njegov jezik – misleći tu na lekare, advokate, trgovce. Ali Ferenc Herceg zna da je mađarizacija u školi ipak bila opasna, međutim samo za intelektualni sloj. Ni intelektualni sloj Nemaca se nije pomađario iz rodoljublja (Herceg ni jednom ne koristi u njihovom slučaju izraz „pomađaren”). „Za domovinu se umire, ali se ne uči jezik – jezik se uči samo iz

potrebe” i zbog uživanja u kulturnom životu, jer je jedini poznati oblik kulture bio mađarski život. (Herczeg, 1985:106) Slično razmišlja i Martin Tibold, Molterov književni junak, koji smatra da čovek ne ostavlja svoju naciju iz ekonomskih razloga ili interesa nego da ga na to navode instinkti. (Molter II, 1937:68)

Martin Tibold je takođe mađarski naučio u školi, nije bio svestan da se on kao pripadnik manjine bori sa državnim jezikom, „jer je cela njegova porodica iz sveg srca odobravalala tu borbu”. (Molter, 1937:15) Išao je u treći razred niže gimnazije, kada je kod kuće počeo da izgovara na mađarskom molitvu za stolom, koju su do tada uvek pred početak jela govorili na nemačkom. U četvrtom razredu je Martinu već bilo važno da li je neko rođeni Mađar ili samo stečeni Mađar. Sebe je smatrao stečenim Mađarem koji tek počinje da se uživljava u taj status. Još ni kao đak kolegijuma u Kečkemetu nije bio zadovoljan svojim znanjem mađarskog, jer iako je jezik naučio skoro potpuno, još ga nije govorio kao maternji. Žarko je želeo da govori i piše lepo mađarski kao kuruci, ali ga je jedan prijatelj utešio da je „dovoljno i ako čovek samo tako oseća.” (Molter, 1937:97)

Karolj Molter se mnogo više bavi problematikom mađarizacije i promene nacije nego Ferenc Herczeg. Tražeći odgovor dolazi do svog specifičnog obrazloženja, naime da i nije važna nacionalna pripadnost nego ljudskost. U svakoj naciji postoje junaci i nitkovi, postoje idoli plemenita srca i šovinisti. Ferenc Herczeg jednostavno, bez okolišanja ili filozofske pozadine, priča istoriju svoje mađarizacije i promene imena. Molter to čini u više navrata.

Dok je bio đak u Kečkemetu, Martina Tibolda su svi poznavali kao Martona. I izbio je skandal kada se saznalo da njegova majka pisma naslovljava na Martina Tibolda, pa su ga prozvali:

„– Šta si ti, Martin ili Marton?

- Oba.

- Pa i bilo bi teško izabrati. Na kraju krajeva si rođen kao Namac.

- Bogme ne. Nego kao čovek. Koji će postati ono što hoće. Mati me nije nagovorila da budem Namac, ali ni da budem Mađar. Htela je da počnem tako što ću da govorim nemački najbolje u selu.

- A mađarski?

- I to.

- Tu u Kečkemetu zaboravljaš svoj maternji jezik?

- Ne. Samo rđav čovek ili nesrećnik zaboravlja. Ja puno čitam na nemačkom. Puno toga me interesuje što je napisano na tom bogatom jeziku. Kako su lepe nemačke pesme, kako volim njihove pesnike!
- Voliš ih kao Mađare?
- Isto tako.” (Molter, 1937:101)

Nekoliko stranica kasnije Molter, preko Martina Tibolda, dalje objašnjava problematiku promene nacije/imena: „Čovek se ne rađa kao Nemačkinac i uzdiže se za Mađara. Nego kako na nemačkom, tako i na mađarskom ostaje čovek!” (Molter, 1937:116) Tokom godina provedenih u Pešti, Martin počinje da gubi sigurnost u vezi nemačkog jezika i oseća da je mađarski lepši, dostojanstveniji, zvučniji od nemačkog, iako pokušava da „zauzda svoje oduševljenje” i uverava sebe da sigurno i nemački ume da bude tako lep, snažan i izražajan kao mađarski. (Molter, 1937:119)

Martin više nije imao nikakvih sumnji oko svoje potpune mađarizacije, kada je u rodnom gradu sreo rođaka Mateisa koji je živio u Berlinu i bio vatreni pristalica pangermanskih ideja. Tokom jedne večernje debate Martin mu spočitava zašto se upliće u stvari drugih porodica i kakvim pravom osuđuje one nemačke porodice koje su dobrovoljno pomađarene. „Ljuti te naše stečeno mađarstvo? Mene, vidiš, ne ljuti što ti hoćeš da ostaneš Nemačkinac. Mi ne agitujemo, jer svaka propaganda je nametanje, čak uvreda. Ti imaš isto pravo na drevno germanstvo koliko mi na mađarizaciju.” (Molter II, 1937:51) Mateis se u jeku debate Martinu ruga da je mađaron, paprika-Mađar, janičar i izdajica svoje rase.

Martin je posle jedva mesec dana ostavio novinarsko nameštenje u Sarajevu, jer više nije mogao prisiliti sebe da piše članke na nemačkom. Već je potpuno razmišljao na mađarskom, na pamet su mu padale samo mađarske stilske figure, bio se navikao na sažetu mađarsku formulaciju i dugačke nemačke rečenične sklopove više nije osećao kao svoje. „Kada je pisao nemačke vesti osećao se kao da mu je stil priklješten u klade, i ponekad je uhvatio sebe kako prevodi sa mađarskog. A tečno je pisao na nemačkom, samo nije bio ubeđen da je dobro i interesantno to što piše, znao je jedino da je tačno.” (Molter II, 1937:104) Na toj tački je njegova mađarizacija bila potpuna, to ni sebi nije smeo formulirati, samo je bio siguran da želi živeti na mađarskom, među Mađarima i ne želi da bude nemački publicista.

Samo sam kod Karolja Moltera našla aluziju na to da se nisu samo Nemci dobrovoljno podvrgavali mađarizaciji, nego i druge nacije. Po Martinu „matori srpski poštar”, Pero, jedva zna mađarski, a ipak se deklarira kao Mađar, jer „jako voli ovu lepu mađarsku zemlju.” (Molter II, 1937:53)

Za nemačke aktore Gionovih romana nije karakteristična mađarizacija. Izuzetak čini porodica Krebs. Dok su otac, Štefan Krebs, i njegovo nemačko društvo srećni zbog vesti koje dolaze o nemačkim vojnim uspesima u II svetskom ratu, dotle Krebsov mlađi sin komunista, Peter, nije oduševljen. Peteru je jako smetalo što njegov otac i okruženje podržavaju Nemce. To se pogoršalo toliko da je izjavio kako ga je sramota što je Nemaac. „Jadnu naciju su napravili od Nemaca. I ja sam jadan čovek.” (Gion, 1976:469) Odlučio je da će se mađarizovati: „Pa i ne znam dobro nemački. Mnogo bolje govorim mađarski. Ja sam u stvari Mađar, zar ne?” (Gion, 1976:469) Petera je osvestila njegova pomađarena sestra, energična Rezi, dobrim batinama. Peter je zbog mađarskih osećanja više puta dolazio u konflikt sa porodicom i sunarodnicima. Pošto baš za vreme prodora nemačkih trupa odlučuje da promeni ime u mađarsko, Nemci ga nekoliko puta prebijaju na mrtvo ime. Rezi priznaje da je i ona postala Mađarica i da njena deca ne znaju nemački, ali bar se ne stide da im je mati Nemica. Rezi, kao starija ćerka Krebsovih, je počela mađarizaciju kada su se doselili u Srbobran. Ona je jedina u porodici koja se sprijateljila sa mađarskom decom koja su je opet stalno zadirkivala da je Švabica. Rezi je iz inata naučila mađarski da bi mogla da se svađa sa njima. Vremenom su je mađarska deca iz Zelene ulice zavolela, jer je postala kao što su oni. I kasnije se družila samo sa Mađarima, pa se na kraju udala za Mađara, Ištvana Rojtoš Galajja.

Janoš Herceg ne ukazuje na proces mađarizacije, već na to da su se Nemci prilagođavali svom okruženju, kada opisuje da su vojvođanske Nemce, naseljene u Nemačku posle II svetskog rata, tamošnji Nemci iz matice dočekali kao strance. „Jer su u Vojvodini poprimili drugačije navike i mentalitete, čak im se i maternji jezik promenio.” (Herceg, 1993:41)

Porodica Fernbah u Apatinu se doduše nije pomađarila u periodu između dva svetska rata nego oko 1896. godine. Janoš Herceg nam kratko predstavlja taj slučaj u jednojsvojjoj sociografiji *Változó világban [U svetu koji se menja]*. Slučaj je dobar primer za to da se ne može oštro povući granica između dobrovoljne i prisilne mađarizacije. Antala Fernbaha je naime pozvao veliki župan Ištvan Vojnić da bi ga

prozvao što je glasao protiv odluka vodeće stranke. Ponudio mu je nagodbu: ukoliko se ne upiše u vladajuću stranku, veliki župan će uništiti i njega i celu njegovu porodicu, ali ako se upiše u vladajuću stranku i ubuduće glasa kako treba, onda će uz svoj imetak dobiti i rang. Stari Nemač nije puno razmišljao, promenio je ime, porodicu prekrstio na Apatini, i sa novim imenom je pribavio sebi i plemićku titulu. „Stari Švaba koji je nekada nosio papuče i bele čarape, zajedno sa sinovima se uzdigao u društvo mađarske gospode. Na porodičnim kurijama, dvorcima, brodovima za prevoz žita i na zidovima soba je istaknut plemićki grb.” (Herceg, 1950 *Változó* v. 5) Obećavajuća karijera Fernbahovih je zapela prilikom promene granica posle I svetskog rata. Peter Fernbah²⁰⁶ se, međutim, brzo prilagodio, ćerku je udao za jednog zemljoposjednika Srbina, a sin se oženio Fedorom, ćerkom Milana Zakoja, bivšeg velikog župana i poslanika u parlamentu. „U ovim okolnostima ne treba tražiti računicu ili nameru. Zemljoposjednici u Bačkoj se ni pre nisu obazirali na religiozne ili nacionalne razlike, imanje i društvena identičnost su bile jače veze.” (Herceg, 1950 *Változó* v. 59) Tako oštru formulaciju koristi još Imre Čepe, a možemo je naći u časopisu *Kalangya*.

Isti proces mađarizacije opisuje Janoš Herceg u delu pod naslovom *Visszanézó [Pogled unazad]*. Jedva sto godina posle doseljenja Nemci su, sticanjem više hiljada jutara zemlje, postali veleposednici. Janoš Herceg ne spominje marljivost i štedljivost Nemaca, sticanje imovine tretira kao činjenicu. Od gazdi u regionu bi otkupili žito po ceni nižoj od berzanske, žito bi kanalom prevezli do Bezdana i odatle dalje u inostranstvo, gde su na njemu dobro zaradili. Veliko bogatstvo je omogućilo Nemcima da kupe plemićku titulu, a to je za njih bila ulaznica za parlament, da postanu veliki župani i akteri velike politike. (Herceg, 1979 *Visszan.* 398)

Mađarizacija Hercegovine sopstvene porodice se, međutim, ne uklapa u sliku koju daje u svojim delima. Deda sa očeve strane je povodom svog posla naučio mađarski, i to tako dobro da bi, kada se napije, pevao mađarske pesme. Često spominjani Grostata nije bio siromašan, ali nije bio ni bogat nemački gazda. Deda sa majčine strane, deda Karle,

²⁰⁶ Peter Fernbah se između dva svetska rata potpuno ogradio od Mađara. Nije učestvovao ni u mađarskom političkom ni u kulturnom životu. Posle Hortijevog ulaska se međutim ponovo osećao Mađarem, postao je veliki župan u Novom Sadu. „Dakle, Peter Fernbah koji je imao ženu Srkinju, imao prijatelje Srbe, koji je od jugoslovenske države dobio dobrovoljačku zemlju, koji posle prvog svetskog rata nije davao nikakve znake svog mađarstva, taj Peter Fernbah je bio idejni tvorac i inicijator racija, on je bio taj koji je osim boraca narodnooslobodilačkog pokreta i srpskom narodu bio smrtni neprijatelj.” (Herceg, 1950 *Változó* v. 68) Posle rata je Fernbah pobjegao iz Vojvodine u Nemačku, ali su ga uhvatili, odveli u Peštu i tamo osudili i zatvorili.

bio je siromašan. „Dvadeset dve godine je u Velikom mlinu služio kao mehaničar. Zarada mu je morala biti jako mala, jer je velikom mukom odgajao šestoro dece, a ja koji sam mu dugo vremena nosio ručak, retko sam viđao meso u košari.” (Herceg, 1938/10) Deda Karle je bio francuskog porekla, ali već se njegov deda asimilirao među Švabama. Iako je savršeno govorio mađarski, nije voleo Mađare. Prema Hercegovom mišljenju zato, jer je njegov gazda, koji je loše postupao sa njim, bio Mađar. Deda sa majčine strane nikada nije mogao prihvatiti činjenicu da su mu potomci potpuno pomađareni, i da unuci ne znaju nemački (skoro isti „karakter” kao Štefan Krebs kod Nandora Giona). Herceg sebe već potpuno drži za Mađara:

„Neka su mi preci sto puta Švabe, ja potičem iz naroda, dete sam seljaka i proletera, i do Mađara nisam stigao prisilnom kulturom nego preko one daske. Desilo mi se ono što i ćerci čika Mihalja koju je srpski pandur odveo u Bitolu, ona se nije bunila protiv toga, i ko ima toliko snage da me gurne nazad tamo odakle sam došao? Kome pada na pamet da kaže da ja nisam Mađar?...” (Herceg, 1938/10)

Mađarizacija nemačkih imena

Mnogi Nemci su se toliko poistovetili sa Mađarima da su pomađarili i imena. Prvi primer nam Ferenc Herceg donosi iz Pešte, u njegovom rodnom gradu, Vršcu, izgleda promena imena nije bila česta. Jedan njegov kolega na pravnom fakultetu u Pešti je prezime iz Bergman promenio u Berčenji. Herceg ne smatra da je potrebno objasniti stvar. On sam je posle studija, pre izdavanja romana pod naslovom *Fenn és lenn*²⁰⁷ [*Gore i dole*], promenio ime iz Hercog u Herceg. Nije se na to odlučio sam, Elek Benedek²⁰⁸ mu je preporučio da na knjigu stavi mađarsko ime. Nacionalistički nemački listovi su ga ponekad nazivali renegatom, ali se Herceg nije uzbuđivao rekavši:

„Moja porodica je pre dvesta godina otišla iz Nemačke, bežala je od jednog nemačkog kneza, u vreme kada u postojbini još nisu znali za pojam nacionalnog osećanja. To osećanje su upoznali ovde, u Mađarskoj, tu su od podanika postali građani. Inače sam uveren da čovek sa motikom može biti Švaba ili Tot, ali kulturni čovek u Mađarskoj može biti samo Mađar. Ako sam zbog toga renegat:

²⁰⁷ Herczeg Ferenc (1925): *Fenn és lenn*. BP:Singer és Wolfner. To je njegov prvi roman, njime je na konkursu izdavača Singer és Wolfner osvojio prvo mesto.

²⁰⁸ Elek Benedek (1859,Kisbacon – 1929,Kisbacon) mađarski novinar, pisac, „veliki pripovedač”

neka, ja sam u društvu Nikole Zrinskog²⁰⁹iŠandora Petefija.” (Herczeg, 1985:226)

Isto obrazloženje, skoro od reči do reči, nalazimo i kod Karolja Moltera. Njegov junak Martin Tibold izlaže razlog mađarizacije i promene imena vojvođanskih Nemaca:

„Kada smo se pre sto trideset godina doselili, Nemci su nas pustili, zaboravili nas. Nisu mogli da nas zaštite niti izdržavaju. Bačka i Banat su, međutim, učinili narod bez domovine bogatim i nezavisnim. Zato smo i mi zaboravili cilj ugnjetačke dinastije, a to je bio da pomognemo ponemčiti Mađarsku. Da, ako bi nas tu Mađari proganjali! Onda da, iz inata – možda!” (Molter II, 1937:52)

Prema Martinu su Nemci na teritoriju Kraljevine Mađarske izbegli pred pritiskom ekonomskih pobuna i ugnjetavanja. Od tada su se, međutim, promenili, postali su bogati i oholi. Mađare nikada nisu mrzili, već i zbog toga što oni nisu bili pretnja njihovom blagostanju, naime uvek su bili siromašniji od Nemaca. „Ove Švabe su već krvarile za novu domovinu. A ja se i među njima već osećam kao izuzetak, jer dišem u istom ritmu sa Mađarima.” (Molter II, 1937:26)

Martin istovremeno priznaje da i on treba da bude zahvalan, kao svi vojvođanski Nemci, svojim precima, ali još više da se ponaša odgovorno prema potomcima. Ako bi znao da će Vojvodina jednom postati deo Nemačke, možda se ne bi pomađario, ali je ubeđen da na ovoj teritoriji može da bira samo između mađarske i srpske vlasti, „a onda ćemo svim silama radije postati Mađari”. (Molter II, 1937:52)

I Molter u romanu nabraja više pomađarenih imena, onako usput. Prvo je ime direktora škole u Vrbasu, pomađareno Šandor Sekelj, koji je čak i odlikovan za uspešnu mađarizaciju Južne Bačke, iako je on sam „poreklom Tot”. I jedan od školskih drugova Martina Tibolda je promenio ime u Vitéz, otac mu se još zvao Uitz. (Molter, 1937:29) Mnogi vojvođanski Nemci su mešali u jeziku i imenu mađarski, iako su ostali Nemci. Prva velika ljubav Martina Tibolda, Lizika, je „sa ljubaznom prirodnošću prihvatila svoja dva pratioca, i Mađara, i Švabu, isto kao što je prihvatila mađarski deminutivni sufiks svom nemačkom imenu.” (Molter, 1937:34)

²⁰⁹ grof Zrínyi Miklós – hrvatski: Nikola Zrinski (1620,Csáktornya/Čakovec,1620 – 1664,Zrínyifalva/Kuršanec) hrvatski ban, veliki župan županije Zala, veleposednik, velikaš, pesnik, političar, vojskovođa. Za vreme studija je zavoleo mađarski jezik i književnost. Pisao je na mađarskom, njegovo glavno delo Szigeti veszedelem („Opsada Sigeta”) je na hrvatski preveo njegov mlađi brat.

Martin Tibold je u Pešti sreo bivšeg školskog druga, Moravčika, koji ih je odmah ispravio da se sada zove Mate. Bivši školski drug Martin je bez reči prihvatio promenu imena.

U Gionovom romanu je mlađi sin porodice Krebs pomađario svoje ime. Kada su počele stizati ratne vesti, Peter više puta priznaje sestri, pomađarenoj Nemici, da se stidi što je Nemač, jer „jadnu naciju su napravili od Nemaca.” (Gion, 1976:469) Nemože da se poistoveti sa težnjama Nemačkog Rajhani sa težnjama samih Nemaca.

„Pa i ne znam dobro nemački. Mnogo bolje govorim mađarski. Ja sam u stvari Mađar, zar ne?

–Budi šta god hoćeš – odgovorio je pomirljivo Ištvan Galai. – Vama, komunistima je i tako svejedno.

– Nije svejedno – protestovao je Peter. – I komunisti imaju nacionalnost. Ja sam mađarski komunist.” (Gion, 1976:470)

Ogorčeni Peter na kraju menja svoje ime. Ne želi više da ga zovu Krebs. Promenio je prezime u „Kávéházi” [Kafanski]. Zbog toga je mnogo puta dospevao u konflikt i sa porodicom i sa ostalim sunarodnicima, kao što smo već spomenuli.

Janoš Herceg u romanu *Módosulások* samo spominje jednu devojčicu, Martu Veg, čiji otac je pomađario ime iz Volhajmera. O promeni imena ili istoriji mađarizacije ove porodice nema više reči. Donekle detaljnije opisuje u drugom romanu, *Tó mellett város [Pored jezera grad]* mađarizaciju glavnog beležnika u Somboru, Maklarija. Njegov otac se još zvao Molker, bio je majstor sitar, ali je Maklari završio fakultet i nije više želeo pripadati nižim slojevima društva.

Mešoviti brakovi

U romanu Ferenc Hercega se ne pojavljuje tematika mešovitih brakova, budući da su svi likovi sebi partnera za život izabrali iz sopstvene nacije. Ista je situacija i kod Karolja Moltera, kod njega se samo na kraju drugog toma spominje mešoviti brak kao tema, glavni junak Martin Tibold, naime, odlučuje da se oženi Mađaricom iz Transilvanije. Ni jedna porodica nema ništa protiv braka, jer su roditelji mlade iz Kluža do tada već upoznali Martina i uverili se da je postao dobar Mađar. Ni Tiboldovi nisu imali ništa protiv Mađarice, nisu želeli Martinu naći Nemicu za ženu. Martinova tašta

Amalija smatra da „Nemačka i mađarska krv ne može biti loša kombinacija.” (Molter II, 1937:154)

Glava nemačke porodice u Gionovom romanu je jako teško podneo to što su mu se obe ćerke udale za Mađare. Za stariju ćerku, Reziku, je otac Štefan našao valjanog nemačkog kandidata za muža, mladog mesara – „velikoglavog Jakoba Grebnera”. Rezi moli za pomoć prijatelja Mađara, Ištvana Rojtoš Galaija, od koga očekuje da joj pomogne da pobjegne od kuće, jer ona neće da se uda za tog nemačkog momka. Beg nije uspeo, ali otac ipak nije prisilio ćerku da se uda za Nemca. Posle I svetskog rata isti taj Rojtoš Galai prosi Reziku, a ona pristaje, iako zna da će celog života morati da radi za svog muža koji je ranjen u ratu, i da će ona imati „najbepomoćnijeg muža u selu”. (Gion, 1973:261)

I mlađa ćerka Krebsovih iz Gionovih romana, Katika, se udala za Mađara, Dežea Gašpara. Iz romana ne saznajemo ništa o mužu Mađaru niti o njihovom braku. Od sinova se Štefi oženio Nemicom. Otac Štefan se radovao što je mogao održati reč, tojest da će se njegovi sinovi oženiti Nemicama. „Imaću nemačke unuke – rekao je Štefan. – Napokon ću imati nemačke unuke, koji neće glupo zuriti u mene, kao ovce, kada ih oslovim na nemačkom.” (Gion, 1976:315) Nije međutim imao uspeha kod mlađeg sina koga nije moga sprečiti da se oženi Mađaricom (Julijom Pazaver).

Janoš Herceg sud o mešovitom braku opisuje u jednoj pripovetki, doduše ne na primeru nemačko–mađarskog, nego srpsko–mađarskog para. Matičar u gradskoj kući, Srbin, proziva Miličinog oca Srbina, zašto se njegova ćerka udaje za tuđinca. Otac, Milan Grujić, pokušava da se opravda, kaže da Mateja poznaju od detinjstva i da mladić nije tuđinac. Na šta matičar Srbin odgovara: „Naš narod treba da je složan, (...) jer su nam potrebne sve snage da bismo zemlju učinili velikom i srećnom. A to se ne postiže mešovitim brakom. Vaša ćerka je izdajica svog roda!” (Herceg, 1950:113) Milan Grujić nije poslušao činovnika nacionalistu, za njega su bila važna srca mladihi da poštuju jedno drugo i veru onog drugog, kao što su to činili i njihovi preci.

Mađari viđeni očima Nemaca

Posle revolucije 1848. u Banatu su „Mađari bili okruženi aurom romantike, iako su ih retko viđali oči u oči, ali su osećali njihovu privlačnost.” (Herczeg, 1985:104) Snagu ove nevidljive privlačnosti više puta spominju i Herceg i Molter, ali je konkretno formulisati ili na prihvatljiv način objasniti ni jedan ne ume. Ferenc Herceg koji se divi Mađarima, naročito njihovoj kulturi i istorijskoj prošlosti, veoma realno opisuje karakter Mađara povodom niza svečanosti apropo milenijuma.

Mađari su, naime, milenijski jubilej ulaska u Karpatski bazen proslavili nizom svečanosti čiji vrhunac je bila konjička parada pred kraljem Francom Jozefom. Konjanici su predstavljali sve županije, gradove i oblasti zemlje. Tim povodom formuliše Herceg razliku između Mađara i Nemaca. Defile mađarskih konjanika je za njega bio sjajan, ali istovremeno i srceparajući kao „sve prave mađarske stvari, jer ponos i razmetljivost skriva usamljenost ovog naroda koji nema srodnika.” (Herczeg, 1985:296) Kada slave, u Nemcima se budi kolektivni duh i „svi se ujedinjuju u želji da budu jednaki i da se ravnaju prema višem naređenju.” (Herczeg, 1985:297) Mađari su individualisti, međusobno nezavisna gospoda, „svi od reda rođeni da budu vođe, ali ni jedan nema vojsku.”

Slabost Mađara, međutim, nije bio samo njihov individualizam. Poslanici koji su sedeli u parlamentu u Pešti uopšte nisu uzimali ozbiljno nacionalno pitanje. I banaćanskim Švabama je taj problem bio jasan. Jedan je i opomenuo Ferencu Hercega koji je bio njihov poslanik da će biti velikih problema ako Mađari ne prestanu da se glođu međusobno, jer se „Srbi i Rumuni već sada grohotom smeju od zloradosti”. (Herczeg, 1985:305) Budući da se potpuno identifikovao sa Mađarima, Ferenc Herceg ove kritike uvek spominje pozitivno, kao greške koje treba ispraviti, ali koje su po značaju daleko od pozitivnih osobina Mađara. Kao što smo spomenuli, Herceg u više navrata tvrdi da su Mađari privlačnošću delovali pozitivno na Nemce i druge narode koji su živeli na teritoriji Kraljevine Mađarske. On sam ni materijalno, ni u pogledu društvenog statusa nije bio „primoran” da se mađarizuje. Kao Nemač je mogao izgraditi isto tako uspešnu karijeru koju je izgradio kao Mađar. Njegovi roditelji se nisu bavili privređivanjem, oni su bili apotekari, dakle ne bi se morao boriti ni za građanski status. Ista je situacija sa Molterovim Martinom–Martonom Tiboldom. Mogao je postati isto

tako uspešan nastavnik kao što je postao kao Mađar. Čak da je ostao Nemačkin i da posle studija nije otišao u Transilvaniju nego na zapad, mogao je postati još uspešniji.

Molter se u romanu ne bavi samo mađarizacijom Nemaca detaljnije od ostalih pisaca koje sam analizirala, nego detaljnije predstavlja i odnos Nemaca prema Nemcima.

Mateis, rođak Martina Tibolda koji živi u Berlinu, bivši oficir, opčinjen je nemačkom nacionalnom idejom i počeo je ubeđivati porodicu Tibold u ispravnost svojih vatrenih ubeđenja i superiornost Nemaca. Oštra debata je izbila kada je Martin Tibold Mateisovo ime pomađario i tokom razgovora ga nazvao Mateom. Na šta je Mateis planuo: „– Diese Madjarenwirtschaft! Unglaublich! Sve hoćete da mađarizujete!” (Molter II, 1937:49) Stric ga je pokušao smiriti, ali se Mateis sve više zanosio. Izjavio je kako je i sam mađarski ružan jezik, „sve samo e” i „mučno rodoljublje”. Mateis je duboko osuđivao mađarizaciju i žestio se protiv mešanja jezika, kako su pomađareni Nemci govorili. Tada je porodica Tibold počela sumnjati da se debata neće tu završiti, iako oni takvu mržnju prema Mađarima (ili bilo kojoj naciji) još nisu doživeli. Martin je odmah ustao u odbranu Mađara: „Mađari su jako skroman narod. Pesme su im setne, čak je i himna bolna. A u odnosu na cara Vilhelma II, Rex Imperatorasu grešno ćutljivi i nezahtevni.” (Molter II, 1937:50) Martin je već poznao pangermanske optužbe, jer ih je bio pun banatski huškački list (nažalost, ne spominje naslov tog lista). Po Martinovom mišljenju Nemcima ne trebaju agenti Mateisovog tipa, lažni proroci. Oni Nemci koji su već promenili naciju, naime, više se ne mogu „vratiti”, „čak ni Jevreji nisu prešli u drugu sortu u tolikom milionskom broju kao Nemci. I sve te milione ti (Mateis) grdiš da su izrodi, o, zaslepljeni čoveče!” (Molter II, 1937:55)

Debata se nastavljala, Mateis je i za Monarhiju rekao da je bolesna i pokvarena mora da propadne. Sa dubokim prezirom je uzeo na znanje da nemačka porodica peva pesme o Košutu i da u ovim krajevima „svaka nemačka majka bolje voli Košuta od Hajnaua...” (Molter II, 1937:51)

Skromnost Mađara Molter više puta naglašava u svom romanu. Jedan od dokaza za tu mađarsku skromnost jeste što rado prihvataju svakog na teritoriji svoje zemlje, a istu su „osvojili oružjem, a zadržali svojom krvlju”. (Molter II, 1937:70) Molter ne

opisuje detaljno mađarsku istoriju, niti *Opomene* kralja Svetog Stefana²¹⁰, na osnovu kojih je Mađarska postala prihvatajuća zemlja za strance. On takođe spominje nezadovoljstvo ostalih nacionalnosti, na šta je ukazao Herceg.

Sa aspekta ovog rada je interesantna slika koju o Nemcima imaju Mađari u Transilvaniji, kako to opisuje Karolj Molter. Martin Tibold jedva da se skrasio na novom radnom mestu, u kolegijumu u Klužu, kada mu je jedan od kolega, nastavnik veronauke koji je po potrebi predavao i nemački, održao bukvicu:

„–Ali ovde, moj Tibolde, nećete germanizirati! Rekao sam ja lepo prošle godine i gospodinu direktoru, kada je zahtevao da na časovima nemačkog laprdam nemački: »Čujte, ovde u kolegijumu se ni u Bakovoj²¹¹ eri nije pričalo nemački.«” (Molter II, 1937:121) Kolega nastavnik, koji je bio „čvorovit-kvrgav *gobe* (= prepređenjak) iz Udvarheljseka²¹², na taj način je hteo pomađariti svog brata iz ravnice, koga je zbog imena smatrao Nemcem i nije hteo da poveruje da neko sa takvim imenom može da bude valjan Mađar.

Za razliku od Karolja Moltera i Ferenc Hercega mađarski pisci ne analiziraju ili ne smeju da analiziraju odnos vojvođanskih Nemaca prema nemačkom nacizmu. Ferenc Herceg osuđuje šovinizam, a Karolj Molter, kao što smo već spomenuli, u više navrata pokušava da ga identifikuje kao nemački „divlji izdanak”. Nandor Gion objektivno piše da je bilo i takvih Nemaca koji su prihvatili nacizam, ali u svojim romanima ne daje puno prostora ovoj temi, dok kod Imrea Čepea skoro svi nemački akteri postaju „divlji nacisti” kada Nemci uđu u Bačku.

U prozi Nandora Giona je glava nemačke porodice, Štefan Krebs, mlinar evangelist luteranske veroispovesti, samosvestan Nemač koji je s jedne strane otišao iz Feketića da bi se napokon obogatio, a s druge strane je konačno želeo da napusti feketićanske Mađare „koje nije voleo, Srbi u Srbobranu su mu se, međutim, brzo svideli”. (Gion, 1973:7) Poznavajući takav njegov odnos prema Mađarima shvatit ćemo njegovo prvo veliko razočarenje u Srbobranu, kada su prvog dana, tek što su stigli, sreli

²¹⁰ Kralj (sveti) Stefan I (rođ. Vajk 970-980, Esztergom – 1038) prvi krunisani mađarski kralj, osnivač kršćanske mađarske države. *Opomene* je uputio sinu 1027. godine, to je postao prvi mađarski zakonik, u kojem se Stefan posebno bavi prednostima multinacionalne države.

²¹¹ Bakova (Bach) era nije štamparska greška, i sam pisac tako navodi, verovatno je i tako hteo izraziti prezir koji su Sekelji osećali prema dinastiji Habzburgovaca.

²¹² Udvarheljsek je osnovan u prvoj polovini 12. veka od strane Sekelja koji su tu stigli iz Bihara. Naselje je ukinuto tokom uređenja županija 1876. godine. Umesto njega je formirana županija Udvarhelj (na rumunskom: Comitatul Odorheiu). Danas pripada županiji Hargita (na rumunskom: Județul Harghita).

jednog Mađara koji je u glavi porodice odmah prepoznao Švabu, jer nije imao brkove, a samo Švabe ne nose brkove. (Gion, 1973:7) Pošto Štefan nije voleo Mađare, nije mu se dopalo da je posao dobio u mlinu u blizini Zelene ulice u kojoj stanuju Mađari. Malo se i plašio Mađara, smatrao ih je nepredvidivima, „a Srbi, bilo kako da su grubi i lajavi, čovek zna na čemu je s njima, dok Mađari ponekad polude.” (Gion, 1973:14) Najviše mu je smetalo što Mađari ništa nisu uzimali za ozbiljno. Bili su dobri radnici, marljivi, ambiciozni, ali čim bi ostali bez posla, postali su zastrašujući za Krebsa. Najstarija ćerka, Rezi, međutim, se dobro slagala sa mađarskom decom, sprijateljili su se, naučila je mađarski i htela je da ide u mađarsku školu. Otac je naravno zabranio ćerci ovo prijateljstvo, a mađarska škola nije mogla doći u obzir. Istovremeno je „srbobranske Srbe... ubrzo zavoleo, (...) raspoloženo je radio svoj posao, naučio donekle srpski, šalio se sa ljudima, a ako bi doneli rakiju, pio je sa njima iz flaše...” (Gion, 1973:10)

Nemca koji se druži sa Srbima nalazimo samo kod Giona. U romanima Ferenc Hercega i Moltera srpski likovi se ne druže sa drugim nacionalnostima, dok Čepe i nema nekog spomena vrednog srpskog junaka. Gion se još jednom bavi nemačko-srpskim odnosima, kao što smo već spomenuli, kada su posle političkog preokreta i promene granica nemačke gazde tražile Srbe za suvlasnike u svojim fabrikama da bi ih mogli zadržati. Gion doduše samo poimenice spominje te srpske suvlasnike, govori o njima kao „savezu iz interesa” u kojem se ne razvijaju prisniji prijateljski odnosi.

Pitanje obrazovanja i kulture

Iz članaka objavljenih u časopisu *Kalangya* saznajemo da su Nemci bili dobro organizovani i uspevali da u svakoj zemlji održavaju svoje škole. Za kulturu nisu puno marili, vojvođanski Nemci nisu imali književne časopise, značajnija literarna dela, ni umetnike. Na školama su, međutim, insistirali i ako država nije pružala podršku odeljenjima na nemačkom nastavnom jeziku, Nemci su bili spremni da prilože i sami održavaju svoje škole.

U Vršcu je otvorena prva građanska škola u Vojvodini. Tada je tamo postojala samo nemačka i srpska škola. Prosveta nije bila na visokom nivou, učitelj Ferenc Hercega je, na primer bio, Mađar koji je predavao na nemačkom, iako nije perfektno govorio jezik.

U Vršcu su izlazile nemačke novine koje su „bile poznate po samovolji kojom su korišćene strane reči.” (Herczeg, 1985:62) O tom listu, nažalost, ne saznajemo ništa konkretnije, ni naslov, ni profil, ni tiraž, samo to da ga Ferenc Herceg nije puno cenio.

Vršac je imao i „kamen” pozorište koje je dao podići jedan Švaba (Zeh), a u kojem su često gostovale glumačke trupe iz Graca i Brna. Treba reći i to da je mecena, vršački Švaba, skončao u sirotinjskom domu. U svom entuzijazmu je, kako se to i moglo očekivati, ostao usamljen, materijalno sam nije mogao podneti teret održavanja pozorišta i isplaćivanja glumačkih honorara.

Iz Gionovih romana saznajemo da su Nemci u Srbobranu mogli izdržavati samo školu sa četiri razreda. Kada je nemački učitelj umro, Nemci su morali da odluče da li će decu dati u mađarsko odeljenje ili ih radije zadržati kod kuće godinu dana, dok ne dovedu novog nemačkog učitelja. Štefan Krebs, Johan Fridrih, mesari Johan Šank, vlasnik ciglane, bili su žestoki protivnici mađarske škole, ostali su ih, međutim, nadglasali, „jer su smatrali da bi bila šteta izostaviti ovu jednu godinu, pa onda nije bilo sigurno ni da će za sledeću godinu naći nemačkog učitelja, a neki su čak rekli da je u stvari svejedno u kakvu školu njihova deca idu.” (Gion, 1973:134) Trojica „pristalica nemačke škole” su bila besna, ali iz različitih razloga: Johan Fridrih, koji se u Srbobran doselio iz Torže, postavio je pitanja iz domena samospoznaje i morala: „Ovde nas je malo i postajemo ništavni. Loši polu-Nemci kojima je svejedno već i to na kojem će im se jeziku deca obraćati. Izaći ćemo iz svoje kože, postati probisvet, niko i ništa, koji se trljaju uz svakog, kao šugave svinje.” (Gion, 1972:135) Bogati vlasnik ciglane, Johan Šank je smatrao da je nacionalni opstanak materijalno pitanje, jer bogat čovek ne treba da izlazi iz svoje kože. Štefan Krebs je pak bio kontraprimer za to, on je toliko radio za materijalnu sigurnost svoje porodice da mu nije ostalo vremena da se bavi svojom decom. Tako su se ona mađarizovala. Nisu našli konsenzus, iz čega možemo zaključiti da ni sam Gion ne znada li je privrženost pripadnika manjina svom maternjem jeziku moralno ili materijalno pitanje. Kod Ferenc Hercega i Karolja Moltera mađarizacija nema nikakve veze sa materijalnim aspektom, jer se u njihovim romanima mađarizuju imućni Nemci. Kod Gionai siromašni, Krebsova deca, i bogati.

Samu reč kultura retko nalazimo u posmatranim romanima. Karolj Molter samo jednom spominje kulturu i to u vezi razlika među kulturama. Njegov književni junak,

Martin je u Pešti postao plaćeni sagovornik dvojice imućnih i veoma obrazovanih mladića. Jedan je bio mešanac italijanske, jevrejske, nemačke i hrvatske krvi. „Vladajući element u njemu je bio hrvatski. (...) Njegova intelektualna znatiželja je međutim ukazivala na Nemca, dok je romantičnost bila italijanska, a hitrina i iskričavost razmišljanja, kao i blagi snobizam su ostali jevrejski.” (Molter II, 1937:67) Drugi je bio rumunski mladić, Rădulescu, nije shvatao kako se Martin mogao odreći „jezgrovitog, dubokog nemačkog sveta” i preći u jednu manju kulturu. Martin je naravno i za to imao pripremljen odgovor. Prema njegovom mišljenju se kulture ne mogu svrstavati po veličini, a „vrh kulture” uvek postaje neka druga kultura. „Pogledajte Mađarsku: ovde su u proseku najcivilizovaniji narod Nemci, državotvorni i u vladanju najuvežbaniji su Mađari, a najpopularniji mađarski pisac, Jokai, koliko voli vaš rumunski narod! Ili sam tu ja kao Mađar i poreklom Nemač: a nema nikog ko bi više od mene voleo srpsku pesmu.” (Molter II, 1937:68) Uprkos tome što zna da su Nemci kulturniji i civilizovaniji, Martin ipak mađarsku kulturu smatra po dinamici najmlađom „među srednjeevropskim vrstama”. „Ne mladalačkom, kao jevrejsku, nego ushićeno mladom.” (Molter II, 1937:69) U Evropi ima mesta za mnogo nacija, jezika i kultura. Priznaje, doduše, da među sinovima svih nacija postoje fundamentalisti koji sopstvenu sortu smatraju posebnom, a omalovažavaju i rugaju se ostalim nacijama. Među Mađarima ima onih koji Rumune pogrdno nazivaju „Olah”, a Srbe „Rac”. U Beču se o Mađarima pričaju takozvani „Mikoš-vicevi”, a pored toga ih smatraju kukavicama. Istovremeno se u Beču u širokom krugu rugaju i Česima. „Ili minhensko »Saupreuss« i francusko »boche«, bukureštansko »boandën« itd.” (Molter II, 1937:68) Istovremeno Martin smatra da su ljudi ovakvog stava u zanemarljivoj manjini među Mađarima i da ovakvo ponašanje i pristup nisu karakteristični.

Karolj Molter je bio zagovornik tolerancije i multikulturalizma. Vojvodina je za njega bila idealan teren na kome su Vojvođani vežbali kako da razne nacije mirno žive zajedno i jedna pored druge, a da toga nisu ni bili svesni. Molter je istovremeno bio načisto i sa tim da taj saživot nije uvek moguć bez trzavica. Kako je pisac doživeo svoju mnogonacionalnu domovinu najbolje ilustruje opis jednog putovanja brodom. Njegov junak, Martin Tibold je sa nekolicinom prijatelja putovao iz Palanke za Novi Sad brodom koji polazi iz Beča. Oni i njima slični su putovali trećom klasom. Martin nije mogao da se nagleda šarolike slike putnika treće klase, bilo je tu „Šokaca, Bunjevaca,

Srba, Tota, Rusina, Nemaca, Mađara”, pa čak i „Bošnjaka, Albanaca, Dalmatinaca, Makedonaca i Grka sa podbalkanskog Levanta”. (Molter II, 1937:74) Jedan od saputnika, advokat, odmah je pokušao otrezniti oduševljenog mladića, rekavši da ovakva raznolikost može biti interesantna samo na katedri jednog filologa, „u životu je to bezbojna rulja”. Društvu se priključio Mladen Krstono, koji je imao telo nervoznog leoparda, garavu, neočešljanu i kovrčavu kosu, sevajuće oči i ton koji podseća na uvređenog seljaka. Njegovo lice se činilo umiljatim i uvek je bio spreman na zaveru protiv nekoga. Zenitistički pesnik i „profesionalni panslavenski revolucionar”, koji je više bio u zatvoru nego na slobodi. Slično „stanodavcu” Srbinu porodice Tibold i on je bio ubeđen da će jednom biti Velike Srbije koja će se protezati do Segedina i Bajce. Proslavljao je objavljivanje nove zbirke pesama koju je izdala »Matica«, ali zato nije mogao, a da u mađarskom društvu ne ispriča uspomenu iz škole, kada je nastavnik Mađar hteo koristiti samo pomadžarenu verziju njegovog imena (Miladin), jer je mrzeo tipično slavensko gomilanje suglasnika. Razgovor koji se vinuo do filozofskih visina je prekinut tučom koja se pripremala. Jedan mađarski džambas i jedan srpski gonič su se utrkivali ko će privući tamburaše koji su naravno znali pesme svih nacija. „Mađar je grdio goniča na srpskom, a Srbin Mađara na mađarskom. Da bi tačno razumeli sočne psovke.” (Molter II, 1937:78) Paralelno sa mađarsko–srpskim „konfliktom”, nekoliko koraka dalje je nastajala nova tuča. Tamo je grupa bugarskih studenata koji su se iz Švajcarske vraćali kući preko Beča, trpela „uvrede jednog bučnog slavenskog društva”:

„Prvo su letele reči na francuskom, ali su potom prešli na borbene uzvike glasnijih i sočnijih slavenskih dijalekata:

– Magarac!

– Svinja!

Jedan žutokljuni Bugarin je zajapureno dobacio:

– Vi niste ni nacija. Mešoviti ste, šareni, kao prosjačka kaka...”

(Molter II, 1937:78)

Tada je nastala opšta tučnjava. U međuvremenu se ukazala Petrovaradinska tvrđava i dvojica „graničara sa petlovim perjem” su zapucala u vazduh „samo tako, iz navike”. Ali su učesnici gužve primetili da brod skreće u luku i ocenili da nema smisla započinjati jednu dobru tuču za tako kratko vreme. I mađarski džambas i srpski gonič su završili koškanje zbog kratkog vremena: „Majd máskor, gospodine”. Kada su se u

Novom Sadu iskricali, ni džambas, ni gonič, ni bugarski studenti nisu podneli tužbu „švapskoj” obalskoj straži.

Molter u svom romanu daje i pozitivan primer za multikulturalizam kako ga on zamišlja. Hanjrih Huber, „seljak sa dva frtalja i trgovac svinjama” smatra da mladi ne treba da uče engleski nego da govore jezik svojih komšija. „Jer engleski znati je samo lepo, ali srpski, rusinski, slovački, nemački i mađarski je korisno i potrebno svima u Bačkoj. Prvo moramo biti načisto sa svojom okolinom. Treba barem primirisati u jezik onih drugih.” (Molter II, 1937:86)

O multikulturalizmu ili uopšte o nemačkoj ili mađarskoj kulturi u drugim romanima nema reči. To može poticati i iz društvenog položaja likova, pošto su glavni junaci Ferenc Hercega i Karolja Moltera samo intelektualci koji čitaju, prate vesti i događaje iz svoje okoline. Likovi Gionovih i Čepeovih romana su puki siromasi koji rade od jutra do mraka, nisu ni čuli za kulturu. I nemački akteri tekstova Janoša Hercega pripadaju višim društvenim slojevima. Sam Janoš Herceg je bio odličan poznavalac nemačke književnosti, što više puta potvrđuje u romanima i u časopisu *Kalangya*, ali u vezi sa periodom između dva svetska rata ne spominje ni nemačku kulturu, ni pozorište, ni novine ili škole.

Nemačka književnost

Karolj Molter spominje poimenice dvojicu nemačkih pisaca u svom romanu. Njegov književni junak, Martin Tibold citira Nikolaus Lenauovu *Pesmu o trsci* (Schilflieder) svojoj prijateljici koja takođe poznaje nemačkog pesnika rodnom iz Banata i smatra ga turobnim. Njihov prijatelj, Berci Zentai, kaže da je Lenau bio samo pesnik, što je stanje, ali nije pošteno zanimanje, a pesnik je bio tako nesrećan zato jer je i sam osećao da bi voleo biti nešto, ali nije umeo ništa ostvariti. Nikolaus Lenau se rodio u Čatadu u županiji Torontal, dakle u mestu gde pretežno žive Mađari. Otac mu je bio vlastelinski pisar, ali je zbog dugova morao da se odrekne posla i sa porodicom se preselio u Budim. Lenau je u Pešti pohađao mađarsku pijarističku gimnaziju, dakle odlično je poznao mađarski jezik. Iako je svoje pesme pisao na nemačkom, veliki uticaj su na njega imali mađarski krajolik, mađarska muzika i mađarska narodna poezija

koju je proslavio u svom stvaralaštvu. Molter ne spominje Lenauove mađarske veze, niti aludira na njegovo znanje mađarskog jezika.

Martin Tibold je počev od godina provedenih u Pešti pratio mađarsku književnost. Postao je vatreni pristalica Endrea Adija. Kada raspravlja sa svojim rođakom koji živi u Berlinu, Mateisom, onda se vidi njegovo divljenje prema Adiju, što Mateis naravno duboko osuđuje, jer jedan Nemačkin nema nikakve veze sa „ovakvim Adijima”, on bi morao čitati Nibelunge, uživeti se u legendu i citirati je. Marton naravno ne ostaje dužan svom rođaku: „Vrlina Nibelunga je vernost. Ali ovde umiru svi od reda ako zajedno sa Krimhildom ne pređu na Atilinu stranu. Koji genij u njemu pobjedi, čovek će njemu ostati veran.” (Molter II, 1937:53) I sa aluzijama na književnost Molter podupire svoju teoriju. Moramo istaći da je korišćenje Nibelunga za opravdanje mađarizacije jedinstvena i izuzetna ideja.

Janoš Herceg u romanu pod naslovom *Távlatok [Perspektive]* sumira svoje literarne uspomene. Zanimao ga je odnos prema hitlerizmu nemačkih pisaca koji su pobjegli iz domovine. Poštovao ih je zato što se nisu identifikovali sa nacizmom, ali kod mnogih zamera da nisu odlučnije istupili. Štefan Cvajg je utočište našao u samoubistvu, Franc Verfel u katolicizmu. Sudbinu oba pisca Herceg spominje kao činjenicu, bez naročitog komentara. Tomas Man je putovao svetom i na svoj istančan, elegantan način, humanističkim stilom se usprotivio nacizmu. Interesantno je da slavne radio govore Tomasa Mana, koji su emitovani iz Amerike bili namenjeni nemačkom narodu, Herceg uopšte ne spominje, a duboko se klanja pred književnim patrijarhom. I Oskar Kokoška je želeo slediti i sledio je nemačke pisce i slikare koji su „bežali pred užasom nacizma”. Robert Muzil je posle Anšlusanapustio Beč i preselio se u Švajcarsku, iako je on naglašavao da nije politički izbeglica, jedini razlog njegovog preseljenja je što želi neometano da radi. Kod Janoša Hercega se oseća prezir kada piše o Muzilu, jer je austrijski pisac dve decenije nacizma preživeo tako da ni jednom rečju nije osudio fašizam. Vojvođanske nemačke pisce Herceg ne spominje.

Aluziju na Adama Milera Gutenbruna²¹³, koji je bio rodom iz Vojvodine, nalazimo samo u romanu Karolja Moltera. Nemačka književnost u Vojvodini doduše ne spada u temu ovog rada, ali ovog pisca moramo spomenuti. Slično Lenauu i on je napustio domovinu Mađarsku i posle kratkog lutanja se skrasio u Beču. Vrhunac svog

²¹³ Adam Miler-Gutenbrun (22.10.1852.–5.01.1923.)

stvaralaštva postiže romanima o zavičajju, čija tema su vojvođanski Nemci. Adam Miler Gutenbrun za mađarizaciju Nemaca okrivljuje Mađare.

Martin Tibold prvi put čita Gutenbrunova dela²¹⁴ u Pešti. Dok čita, Martina obuzima čežnja za zavičajem, jer iz romana isijavaju „toplina doma”, „poznati pejzaži, švapsko kolonijalno, slatko detinjstvo”. (Molter II, 1937:154) Ova dela prikazuju njegovu naciju, prela, narodna veselja, kirvaje, drevne mitove, plesove. „Kolari, kovači, seljaci – koliko istinskih seljaka! – sveštenici, učitelji, županijski moćnici, inženjeri, radnici sa američkom samosvešću, domaćice, spletkari, pobožni starci: disciplina i znoj, rustičnost i zdravlje jednog *fragmenta od naroda* se obraćao iz ovih dela Martinu, koji je znao isto tako dobro kao Gutenbrun da je švapska narodna pesma tamo dole već na izdisajui da na njeno mesto dolazi vatrena mađarska pesma.” (Molter II, 1937:155) Vremenom se međutim u njemu pojavila sumnja, jer pisac u svojim romanima doduše lepo opisuje sve: naseljavanje Nemaca u Vojvodini, odvodnjavanje močvara, obrađivanje zemlje, i sve to može da gane nemačko srce, ali ipak ne odgovara potpuno istini. Prema Martinovom shvatanju nisu samo Nemci promenili vojvođansku zemlju nego je i nova, „osvojena” zemlja promenila Nemce. U te promene Martin ubraja i mađarizaciju. Gutenbrun pak duboko osuđuje taj proces mađarizacije, „vitla bičem iznad glava svog naroda; osuđuje ga zbog gladi za zemljom, škrtosti, hladne proračunljivosti i brakova zbog imanja”. (Molter II, 1937:155) Martin je osećao da je pisac pogrešio u tonu. „Jer njegova knjiga je sve glasnije prelazila u neku vrstu jeftine mržnje prema drugim narodima. Martin je počeo da primećuje jednu nepravdu za drugom. To ga je razbesnelo: u tekstu je osetio agitaciju koja falsifikuje umetnost. Koliko se taj Gutenbrun gnušao Mađara.” (Molter II, 1937:156) Gutenbrun se ne obračunava samo sa Mađarima. O „Racima” i Rumunima preko Moriša („Walachen-Volk”) piše samo sa prezirom. Martin baca ove romane, je ne želi dalje da čita laži.

Adam Miler Gutenbrun je sa aspekta ovog rada važan pisac, jer se – kao Ferenc Herczeg i Karolj Molter koji su takođe nemačkog porekla – i on ozbiljno bavi pitanjem mađarizacije Nemaca. Sva trojica su rođena u multikulturalnoj Vojvodini, na teritoriji Monarhije, u čisto nemačkoj porodici. Sva trojica su napravila uspešnu karijeru. Dvojica su se pomađarila, Gutenbrun je pak postao Nemač koji mrzi Mađare. Sva trojica su napisala svoje memoare u kojima opisuju kako se odvijao i na koje uticaje

²¹⁴ Meister Jakob und seine Kinder. 1918. Leipzig: Staackmann. Die Glocken der Heimat. 1911. Leipzig: Staackmann.

njihov život i život njihovog naroda. Ferenc Herceg i Karolj Molter nisu mogli da se odupru privlačnoj snazi Mađara, istinski su zavoleli mađarsku kulturu i mađarsku istoriju, i bez nipodaštavanja ili odricanja od svoje nacije, obojica su postali valjaniji Mađari od mnogih rođenih „punokrvnih Mađara”. Gutenbrun je prezirao Mađare, usudili bismo se da kažemo da ih je mrzeo. Kada se tačno ta mržnja kod njega pojavila, to nažalost niko nije umeo da dokaže na pouzdan način. Prema sopstvenom sećanju je odbojnost nastala u detinjstvu, kada zbog tadašnje mađarske politike nije mogao dalje učiti na maternjem jeziku, nemačkom. Budući da se, međutim, ispostavilo da deo njegovih memoara spada u fikciju, ne možemo sasvim sigurno tvrditi da su njegovi doživljaji iz škole zaista ostavili na njemu tako duboke tragove koji su ga pratili kroz ceo život. Slično Ferencu Hercegu kao odrastao čovek učestvovao je u političkom životu, doduše ne u Pešti, kao Herceg, nego u Beču. Herceg je postao glasnogovornikom mađarske desnice (kao bezuslovni pristalica Ištvana Tise), a Gutenbrun vojvođanskih Nemaca. Herceg i naročito Molter su propagirali miran saživot raznih nacija. Davali su za to brojne pozitivne primere, naglašavali lepotu, prednost, korist multikulturalizma. Gutenbrun osim Nemaca nije poštovao ni jednu naciju, čak je u više navrata (kao što smo citirali) ružio i omalovažavao druge nacije koje su živele na teritoriji Vojvodine.

Predstavljanje Adama Milera Gutenbrunsmo smatrali smo važnim i zbog toga da nam rad ne bude jednostran. Naime u Vojvodini između dva svetska rata su Nemci u ogromnoj većini bili „mađarofili”, a ipak, naročito posle dolaska nacista na vlast, mnogi Nemci su okrenuli leđa Mađarima, čak su u njima videli neprijatelja i optuživali ih za prisilnu mađarizaciju. Za to su odličan primer Adam Miler Gutenbrun i njegovi romani.

Osvrt na romane Adama Miler-Gutenbruna

Adam Miler Gutenbrun (Adam Müller-Guttenbrunn), nemački-austrijski književnik, političar, novinar, dramski pisac, pozorišni reditelj i kritičar, poznat je kao predstavnik književnosti Podunavskih Švaba. U svom literarnom stvaralaštvu i žurnalistici nastojao je da integriše Nemce u Austrougarskoj Monarhiji i da u njima probudi nemačku nacionalnu svest. Po nekima on je pripadao antisemitskim nemačko-

nacionalnim krugovima. Potpisivao se često pseudonimima (Franz Josef, Gerhold, Ignotus, Vetter Michl, Figaro).

Adam Miler Gutenbrunje poreklom iz Banata, rođen je u Guttenbrunn (danas Zabrani u Rumuniji). Školovao se u svom rodnom mestu i u Temišvaru gde je gimnaziju napustio posle prvog polugodišta prvog razreda 1864. godine. Ovaj svoj korak opravdava time što je nakon Nagodbe 1867. godine u gimnaziji pijarista, čiji je učenik bio, umesto nemačkog uveden mađarski kao nastavni jezik. Prema istraživanjima novijeg datuma međutim ispostavilo se da u državnoj arhivi u Temišvaru nema traga njegovog svedočanstva četvrtog razreda osnovne škole (Normalschule), kao ni svedočanstva prvih razreda gimnazije o kojima autor u svojim kasnijim biografskim beleškama piše sledeće „...kao desetogodišnji dečak, došao sam u Temišvar, gde sam pohađao osnovnu školu i prve razrede gimnazije kod pijarista.” (Guttenbrunn, 1927:7). Istraživač Egon Dorner (Dörner) je u svojoj studiji „Aufschlussreiches Matrikelbuch” [*Matična knjiga bogata informacijama*] izneo podatak da je mladi Gutenbrun jedva završio već i prvi semestar prve godine, te drugi nije ni upisao. Zaključak istraživača glasi: „Ovim je dokazano da mladi Adam Miler nije pohađao više (dva ili čak više) razreda gimnazije kod pijarista, pošto nije mogao da završi ni prvi razred.” (Berwanger, 1984:447). Smatramo da je ovaj citat važan, budući da pisac opravdava –i to ne samo u svojoj autobiografiji – prekid školovanja u Temišvaru uvođenjem njemu nepoznatog (omraženog) mađarskog jezika. Političke konotacije ove „zaboravnosti” postaju jasne kada se čitaju zavičajni romani Adama Milera.

U svojim memoarima „Roman moga života” Adam Miler piše:

„Sredinom 60-ih godina uvođenje mađarskog nastavnog jezika u temišvarskoj gimnaziji značilo je mom studijskom napredovanju neslućene poteškoće. Za mene se nastava od jednom pretvorila u mehaničku dresuru, trabunjali smo bez veze mađarske rečenice, čak smo se na mađarskom molili i pevali u crkvi. Škola je usled ovih događaja izgubila svaku privlačnost za mene, ona je na mene delovala demoralizirajuće.” (Berwanger, 1984:447).

Takođe nije dokazano da je kasnije u Hermanštatu (Hermannstadt, danas Sibiu u Rumuniji) pohađao gimnaziju, kako se to automatski prepisuje na osnovu tvrdnje Hansa Vereša (Weresch, 1927). Ovde je boravio od 1868. do 1870. godine kod jednog berberina kao šegrt za hirurga („felčera”) i berberina i tvrdi takođe da je završio tri razreda gimnazije. Međutim u dotičnim matrikulama ni ovde nije pronađeno njegovo ime, a

ovdašnji boravak mu je i inače obavijen maglom: „Međutim šta je Banaćanin, željan nauke, u jednom, za njega potpuno novom svetu zaista radio, da li je bio samo tihi posmatrač ili nešto više, nikad se neće moći sasvim razjasniti, sem ako se u najmanju ruku akceptira jedna mala razlika između poezije i stvarnosti.” (Berwanger, 1984:448).

U ovoj studiji se ukazuje i na druge „legende”, vezane za Gutenbrunovo ime, ukorenjene, no netačne biografske podatke ilustrovane primerima: „da je Adam Miler-Gutenbrun, naš zaslužan pisac, obavijen mnogim legendama, odnosno da su i u njegovom slučaju poezija i stvarnost jedna od druge udaljene kao nebo i zemlja.” (Berwanger, 1984:449).

Tek Dernerova istraživanja pesnikovog života su upozorila na moguće zablude, ukoliko se tvrdnje i fakti ili događaji opisani u pesnikovim delima shvate kao autentični biografski podaci. Ovu fazu svoga života Adam Miler Gutenbrun je utkao u svoje romane „Mali Švaba. Avantura jednog dečaka”²¹⁵. U roman „Majstor Jakob i njegova deca”²¹⁶, koji važi kao glavni izvor Milerove biografije. Opisujući svoj život vanbračnog deteta, tvrdi da njegov otac u braku nije imao dece, što takode ne odgovara činjeničnom stanju, jer je imao četvoro dece.

Nakon što je u Beču završio Trgovačku Akademiju, Gutenbrun je živio u Lincu, gde je kao telegrafski činovnik proveo šest godina (1873–1879), pisao je svoje prvence u stilu francuskih lakih komedija: „Grofica Judita”²¹⁷, „Prokletsvo obaveze”²¹⁸ i dr. Književnost Podunavskih Švaba – kao i Mađara i drugih naroda u Monarhiji – bio je pod uticajem Beča. Adam Miler Gutenbrun je u carskom gradu proveo više od dve decenije. Ovde je zapravo upoznao evropska kulturna strujanja. On je, iako u suštini autodidakta, umeo da se uklopi u bečko literarno, i razvijeno kulturno okruženje. Stekao je renome kao novinar i pisac lakih pozorišnih komada. Utonuo u atmosferu bečkog pozorišnog života, sledio je konvencije i modu lakih i zabavnih komada. Postao je poznat kao dramaturg, pozorišni i literarni kritičar, feljtonista i kao kulturni političar. Došao je u kontakt sa svojim zemljacima i upoznao se sa Edmundom Štajnakerom (Steinacker), jednim od najagilnijih vođa nemačkog nacionalnog pokreta u Ugarskoj.

²¹⁵ Adam Müller Guttenbrunn (1910): *Der kleine Schwab, Abenteuer eines Knaben*. Leipzig: Staackmann.

²¹⁶ Adam Müller Guttenbrunn (1918): *Meister Jakob und seine Kinder*. Leipzig: Staackmann.

²¹⁷ Adam Müller-Guttenbrunn (1877): *Gräfin Judith*. Linz.

²¹⁸ Adam Müller-Guttenbrunn (1876): *Im Banne der Pflicht*. Leipzig.

Potkraj XIX veka Gutenbrunje imenovan za direktora dva bečka pozorišta: Raimund (1893–1896) i Kajzer-jubileums-teatra [Kaiserjubiläums-Stadttheater] (1898–1903).

Gutenbrunovo bečko literarno stvaralaštvo ostalo je u senci njegovih romana nastalih posle 1907. godine, jer je nakon dvadeset godina posetio svoj rodni kraj, Banat. Ovaj boravak je književniku dao podstrek za stvaranje jednog potpuno novog žanra u njegovom stvaralaštvu, a to je tzv. hajmatdihtung [Heimatdichtung] – zavičajna književnost.²¹⁹ U tim poznim delima on obrađuje svoje doživljaje i utiske stečene u manjinskom podunavsko-švapskom miljeu u Ugarskoj. Sa ovim delima Gutenbrun se profilirao kao važan eksponent političkog i kulturnog buđenja Podunavskih Nemaca u jeku mađarizacije.

Nakon niza godina odsutnosti iz Banata doživljava svet svog rodnog kraja kao stran. Otkriva zategnute odnose između nacija, pre svega između Nemaca i Mađara, nemile socijalne prilike koje terete – po njegovom viđenju – pre svega njegove sunarodnike. Podunavski Nemci Adama Milera Gutenbruna smatraju začetnikom preporodau svojoj istoriji, „budiocem naroda” [„ErweckerdesVolkstums”], „prosvetiteljem naroda” [„Volkserzieher”], „Pra-Švabom” [„Erzschwabe”] i sl. Danas su mišljenja o njemu dijametralno oprečna: slavi se kao heroj u borbi protiv mađarizacije, odnosno smatra se da je bio pangermanista i antisemit. Gutenbrun je u svoje vreme bio veoma cenjen, čitan i voljen uglavnom od strane svojih zemljaka. Usled svoje aktuelnosti bio je veoma popularan. Međutim, u Nemačkoj matici ni u svoje vreme nije bio popularan, niti poznat po svojim književnim delima. Zabeležen je samo u nekoliko istorija književnosti, ali ne u prvom redu kao književni stvaralac, nego po svojim političkim nastupima. Tražimo li njegovo ime u istorijama književnosti koje su se detaljnije pozabavile životom i delom Adama Milera Gutenbruna, onda vidimo da su autori kao Zalcer, Nagl–Cajdler–Kastle, Bartels, Nadler, Šmit, Klajn i drugi svoju pažnju posvetili njegovom društvenom, političkom, žurnalističkom i prevashodno njegovom kulturno-političkom delovanju.²²⁰ Fric Martini u svojoj istoriji književnosti

²¹⁹ „Heimatdichtung“ u nemačkoj književnosti je reakcija na naturalistički književni pravac, koji su negovali austrijski, švajcarski i nemački književnici u drugoj polovini XIX veka. Popularni su bili Peter Roseger, JeremiasGotthelf, GottfriedKeller i drugi. U ovoj književnoj vrsti dolazi do izražaja duboka empatija i ljubav prema narodu, njegovoj tradiciji i istoriji, kao i prema seoskoj idili i prirodi. Nikada se ne pojavljuje omalovažavanje ili mržnja prema okruženju tih naroda, kao što je slučaj kod Adama Milera.

²²⁰ Adolf Bartels (1928): „Geschichte der DeutschenLiteratur”. Bd.III, Leipzig, 835.

Salzer, Anselm (1932): „IllustrierteGeschichte der DeutschenLiteratur”. Bd.5, Regensburg, 2089-2092.

Wilhelm Schneider (1936): „Die ausländischeDichtungunserer Zeit”. Berlin, 209-211.

piše da je Adam Miler Gutenbrunu svojim romanima polemizirajući sa istorijskog aspekta isticao plemensku-narodnu samosvest uperenu protiv Mađara – i time zakoračio na neizvesni put, koji je umesto građenja mostova vodio ka razdoru.

Gutenbrunova poseta Banatu otvara nov period u njegovom stvaralaštvu. Od 1907. do 1918. godine posvećuje se isključivo pisanju istorijskih i zavičajnih romana. On u ovim delima prikazuje život svojih sunarodnika, pre svega seljaka, od vremena kolonizacije do savremenih istorijskih zbivanja, tojest do kraja I svetskog rata.

Među najpoznatije i najpopularnije romane spada Gutenbrunov istorijski roman „Velika seoba Švaba”²²¹, koji je zapravo prvi deo trilogije „Od Eugena do Jozefa”²²² koji sadrži i romane „Milostiv Car”²²³ i „Jozef Nemački”²²⁴.

„Velika seoba Švaba” je postala „biblija” Podunavskih Nemaca. U njoj je autor sa beskrajnom glorifikacijom dočarao herojska vremena kolonizacije Podunavskih Nemaca koji su uzorna slika i prilika nemačkog seljaka, nemačke porodice i ne u poslednjem redu odani podanici carske Austrijske Monarhije, na čije su, od Turaka opustošene teritorije doseljeni. Pisac je u svom uobičajenom crno-belom maniru opisivao poteškoće s kojima su se kolonisti požrtvovano, ali krajnje istrajno suočili, mada se i ovde, već kod prvih koraka pojavila negativna sila u liku mađarskog barona Parkocija (Parkoczy).

Posebnu pažnju zaslužuje Gutenbrunov autobiografski roman „Majstor Jakob i njegova deca” u kojem prikazuje seoski-zanatlijski život Podunavskih Nemaca u XIX veku. Koliko ih je poznavao, to se najbolje vidi upravo iz ovog romana, kada piše: „Po širini i po dubini je rastao (narod), ali ne i u visinu. Čvrsto se držao na grudi, pohlepno je zasićivao svoju glad za zemljom, za svojim seljačkim blagostanjem, veoma marljivo je radio, ali ništa nije znao o idealima.” (Gutenbrun, 1918:46) Pozadinu ovakvog mentaliteta Podunavskih Švaba istoričari, sociolozi, etnolozi i istoričari kulture vide u njihovoj prošlosti, u istorijatu njihove kolonizacije, kao i u nemilim prirodnim

Johann Willibald Nagl, Jakob Zeidler, Eduard Castle (1937): „Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte”. Bd.4, Wien, 1457-1459.

Karl Kurt Klein (1939): „Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland”. Leipzig, 256-259.

Josef Nadler (1941): „Literaturgeschichte des Deutschen Volkes”. Bd.4, Berlin, Str.147-148.

Adalbert Schmidt (1964): „Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert”. Bd.1, Salzburg-Stuttgart, Str.206-208.

²²¹ Adam Müller-Guttenbrunn (1913): Der grosse Schwabenzug. Leipzig: Staackmann.

²²² Adam Müller-Guttenbrunn (1917): Von Eugenius bis Josephus. Leipzig.

²²³ Adam Müller-Guttenbrunn (1916): Barmherziger Kaiser. Leipzig: Staackmann.

²²⁴ Adam Müller-Guttenbrunn (1917): Josef der Deutsche. Leipzig: Staackmann.

okolnostima naseljavanja. Pri polasku iz domovine potekli su iz raznih krajeva matične Nemačke, bili su društveno raslojeni, kako po prohtevima, ukusima, religiji i po pogledu na svet, tako i po svojim jezičkim navikama. Dominantna većina bavila se zemljoradnjom i živela na selu u zatvorenom krugu svojih zemljaka. Odanost i vernost nemački seljak je osećao prema svojim bližnjima i prema caru – vladaru Austrijske Monarhije. Neizmerno marljiv, štedljiv i racionalan težio je ka povećanju svog imanja, da postane bogat i kao takav pouzdan i poverljiv u svojoj užoj zajednici. Kako po svom poreklu, tako su se kolonisti razlikovali i po jeziku, po svojim dijalektima, budući da pri kolonizaciji ni tome nije posvećena pažnja. Preseljenja i sklapanja brakova iz drugog mesta doprineli su mešanju dijalekata, te je tako nastao tzv. „švapski dijalekt”. Verovatno su ove komponente od značaja za nezainteresovanost i ravnodušnost nemačkih seljaka prema književnosti i prema kulturi uopšte. Ali zato su čuvali i negovali svoje tradicije, običaje, i sve što se označava kao nemački folklor. Adam Miler Gutenbrunn takođe u romanu „Majstor Jakob i njegova deca”, spomenuvši Nikolausa Lenaua, tvrdi: „Pesnik je rođen u jednom švapskom selu. Jel’ stajalo njegovo ime u nekoj katastarskoj knjizi? Jel’ posedovao imanje? Jel’ radio ikada sa plugom? Ne bi ni jedan od seljaka svoju ćerku njemu dao.” (Gutenbrunn, 1918:100) „Majstor Jakob i njegova deca” spada u tzv. „ključne romane”, te se smatra kao autorova biografija uz neke nužne rezerve. Gutenbrunnu ovom delu prikazuje sudbinu svoje majke, i u vezi sa njom i svoje detinjstvo, sa dirljivom istančanošću i posebnim akcentom na autentičnu činjenicu da je bio vanbračno dete i da je detinjstvo proveo kao izopšteno, žigosano, veoma nesretno mlado biće. Glavni akteri romana, iako svi pod izmišljenim imenima, predstavljaju likove iz autorove uže i šire sredine. Sami po sebi nisu posebni, ali po njihovom grupisanju oni otelotvoruju iskonsko nemačko seljačko selo, u kojem dominiraju strogi zakoni, koji neumoljivo dele bogate od siromaha, seljake – gazde od zanatlija. U toj društvenoj strukturi čvrsto su određeni zadaci, obaveze, ciljevi i mesta svakog pojedinca. Hijerarhija i moral u životu seljaka se ne menjaju. Bogat seljački sin – Milerov otac – se ne može oženiti ćerkom zanatlije –Milerovom majkom. Individualna nastojanja su ovde osuđena na propast. Ideale određuje zajednica: bogatstvo, posed, marljivost su kriterijumi koji određuju društveni položaj pojedinca. Svako je svestan svoje društvene pripadnosti, starosnog doba, zanimanja, pojedinac je neodvojiv deo zajednice. U ovoj strogo određenoj strukturi leži snaga zajednice, ona

samo tako može da sačuva svoj nacionalni integritet. Ovaj roman Adama Milera Gutenbruna se smatra njegovim najuspelijim delom. Za nas je interesantan zato što u punoj meri potvrđuje opažanja vojvođanskih mađarskih pisaca i onih koji su publikovali u časopisu *Kalangya* o Nemcima.

Adam Miler osim individualnih konflikata daje u ovom romanu malo prostora političkim trvenjima. Ipak ne propušta priliku da signalizira svoj nacionalistički-šovinistički stav prema Mađarima, kada seoski župnik, Johan Novak, u svojoj propovedi kaže: „Narodi koji žive oko vas su skoro 100 godina iza vas, nikad vas neće prestići, ako, kao i dosad, negujete vaše dobre nemačke škole. I tako svi stvorite inteligenciju sopstvene krvi.” (Gutenbrunn, 1918:112). Župnik upozorava svoje vernike da treba da budu na oprezu, jer ih okolni narodi – susedi mogu progutati, ako i dalje žive međusobno izolovano i bez osećanja zajedništva. Novak kasnije među opasnim spominje u prvom redu Mađare: „Nema još ni 50 godina od kako su otkrili svoj jezik, i od jednom hoće da nateraju sve narode Ugarske da ga prihvate kao državni jezik.” (Gutenbrunn, 1918:112). Gutenbrunn je sproveo ozbiljna istraživanja u vezi istorije svog naroda, ali kada je reč o ostalim narodima, prevashodno o Mađarima, on se drži savremene stvarnosti. Konkretno u ovom slučaju zaboravlja na težnje Jozefa II, koji je sproveo jezičku reformu u Monarhiji i rigorozno uveo jedinstveni nemački jezik, kao obavezan za sve narode, u svim oblastima, kako školstva, administracije, tako i kulture i drugo. Te su težnje od strane Mađara upamćene kao germanizacija. Kada Gutenbrunn piše ovaj roman, pred očima vidi zlokobne posledice mađarizacije, ali nikad, ni u jednom svom delu, ne spominje Bahovu eru (1851–59), purifikacione komisije i ponovo obavezni nemački jezik u svim ustanovama i školama, koje su po Mađare imale iste metode i ishode, kao mađarizacija po Nemce. I ova era se označava kao germanizacija.

Filip Hilkene (1875–1938) je jedan od retkih interpretatora romana „Jakob i njegova deca”. Svoju opsežnu studiju objavio je u časopisu *Folksvart* 1933. godine i primećuje, da je ovo jedino Gutenbrunovo delo u kojem se ne dotiče strastveno i angažirano dnevnih pitanja društva, umetnosti i politike, već tematizuje sebe i svoje unutrašnje životne probleme. Autor studije mudro prelazi preko Gutenbrunovih kritika nemačkih seljaka i ne ulazi u razmatranje njegovog shvatanja društvenih prilika u Bahovoj eri, koju čak smatra razdobljem uzmaha.

Istorijskih elemenata u Gutenbrunovim delima ima na pretek: njihovi predmeti su istorijski dokumentirana zbivanja u tadašnjoj Austrougarskoj i Nemačkoj (Velika seoba Švaba), često verodostojno prikazuje i citira autentične situacije (Zvona domovine²²⁵), uvodi poznate ličnosti iz politike i kulture XIX veka. Tematika i morfologija u svim njegovim istorijskim romanima imaju istu šemu: idealni seljaci Nemci, lenji i nepouzđani Mađari, aljkavi Rumuni i Srbi. Sve to u ime težnje ka stvaranju identiteta Podunavskih Nemaca.

Mada se misli da su Gutenbrunovi romani plod određenih istorijskih događaja, te zanimljivi samo u određenim krugovima, oni ipak imaju svoje zainteresovane čitaoce u širim slojevima i danas. Nemcima iz matice Adam Miler Gutenbrun je nepoznata ličnost, međutim, među Podunavskim Švabama i Nemcima u Banatu, ali i iseljenim Nemcima, on je i danas jedan od ikona njihove kulture. Primera radi navodimo da je Hainc Štefan (Heinz Stefan, pod pseudonimom Hans Kerer) dramatisovao roman o Majstoru Jakovu i njegovoj deci, kao pozorišni komad – narodnu igru [Volksstück], koji je u Banatu 1977. godine izveden povodom Gutenbrunovog 125. rođendana, i od onda je prikazan 84 puta, kako u Banatu, tako i u Transilvaniji, na Nemačkoj Televiziji Rumunije. U Rumuniji se još i dan danas štampaju njegovi romani u više hiljada primeraka.

Romani koje sam analizirala su većim delom autobiografski romani. Pisci su u njima opisali sopstvena iskustva i doživljaje. Na svojoj koži su iskusili prednosti i nedostatke multikulturalizma višenacionalne zajednice.

Ferenc Herceg i Karolj Molter, koji su bili dobrovoljno pomađarene Švabe, pišu pozitivno o Švabama. Prilikom čitanja njihovih dela čovek ima utisak da ova dvojica pisaca koriste svoje romane da bi se opravdali, da bi njihovi čitaoci i Nemci shvatili zašto su izabrali mađarizaciju. Obojica jasno izjavljuju da je Švabe izneverila njihova postojbina, Nemci su iz domovine otišli tako da nisu imali nacionalnu svest, u

²²⁵ Adam Müller-Guttenbrunn (1911): Die Glocken der Heimat. Leipzig:Staackmann.

Mađarskoj su naučili da budu građani, tu su stekli imovinu tu su upoznali i nacionalnu svest.

Romani ove dvojice pisaca se razlikuju od ostalih i po tome što u njima ne nalazimo duboku antipatiju među narodima, kao u romanima mađarskih pisaca, Giona i Čepea. Istovremeno se samo kod pomađarenih Ferenc Hercega i Moltera izražava mađarska nacionalna svest, bogatstvo i lepota mađarske istorije, pohvala mađarskih vrlina i kulture.

U romanima Nandora Giona i Imrea Čepea veliku ulogu igraju radnja i karakteri književnih junaka. Nacionalnost pojedinih aktera nema naročiti značaj, ali istovremeno dok Gion ne sudi ni o jednoj naciji, Čepe jasno osuđuje Švabe. Gion i Čepe se više bave socijalnim prilikama, ogromnim razlikama između materijalne sigurnosti i životne nesigurnosti, kao i emocijama koje iz toga proizilaze. Oni zahvataju dublje u niže slojeve društva i plastično prikazuju tvrdo siromaštvo Mađara nasuprot bogatstvu nemačkih posednika. Ni jedan se ne bavi istorijskom i političkom pozadinom i razlozima tih razlika.

Zaključak

Podunavski Nemci su kolonizovani u 18 veku na teritoriju Vojvodine iz različitih kneževina Nemačke, donevši sa sobom tradiciju i kulturu svog zavičaja, koja nije bila jedinstvena za ceo nemački narod. Rezultat kolonizacije je zauzimanje prostranih, opustošenih teritorija. Ove doseljenike – većinom iz jugozapadne Nemačke i Austrije – istoričari i etnolozi spominju kao podunavske Švabe (Donauschwaben) odnosno kao etničke Nemce (Volksdeutsche). Prema tumačenju savremenih naučnika podunavske Švabe niti etnički, niti po jeziku, niti po religiji nisu bili jedinstveni. U novoj domovini vremenom su ih ujedinjavali poreklo i nacionalnost, što im je davalo svest o pripadanju istom narodu. Oni su stvorili sebi svojstven način života, čak su kasnije sebe nazivali 13. plemenom Nemaca.

Već druga-treća generacija nemačkih naseljenika osećala se na tlu Vojvodine kao domorodac. Nisu prihvatili stil života okolnih nacija, već su se držali podalje od suseda. Ako nisu živeli u takozvanim „dvojnim naseljima“ (Stari- i Novi Sivac, Stara- i Nova Palanka, itd.), onda su različite nacionalnosti odvojeno živeli u različitim delovima naselja. Većina Nemaca bavila se zemljoradnjom, vladala je jezikom okolnih nacija, često su bili dvo- trojezični, jer im je poznavanje jezika pomagalo oko posla i oko društvenog napretka.

Mali broj nemačkih doseljenika je bio građanske klase, bilo je popova i učitelja, koji su podučavali decu da pišu, čitaju i da broje na maternjem jeziku. Zahvaljujući ovoj brizi za obrazovanje, ne samo u gradovima već u svakoj nemačkoj zajednici, praktično nije bilo nepismenih. Međutim visokoobrazovanih Nemaca je bilo malo, što je značilo ozbiljnu prepreku u kulturnom razvoju.

Za razliku od Mađara u Vojvodini Nemcima nije bio važan kulturni i literarni život. Nakon niza beznačajne provincijske štampe, dnevnih, nedeljnih listova, kalendara i verskih publikacija u tridesetim godinama pokrenut je nemački literarni časopis *Volkswart* [Folkswart, Narodni čuvar] 1932. godine koji je probudio kreativne potencijale nemačke inteligencije, i imao nameru da „prokrči put“ Nemcima u izgradnji jedinstvene, samosvojne kulture.

Mađari, najsiromašniji narod Vojvodine, daleko ekonomski zaostali od bogatih Nemaca imali su razgranati, bogati kulturni život. Tragedija Mađara je bio kraj I svetskog rata, kada su odcepljeni od matice te postali manjina. Godinama nisu mogli, nisu hteli, verovati da su prisiljeni da žive sudbinu manjina, a kada je postalo jasno da se ova situacija neće skoro promeniti u njihovu korist, počeli su tražiti prihvatljive i moguće načine života u manjini. Njihovo traganja možemo pratiti u periodici *Vajdasági Írás* (Vojvođanski Napis) i *Kalangye* (Kalandža, Krstina). U prvoj deceniji nakon odcepljenja (ovaj vremenski period se od prilike poklapa sa periodom izlaženja *Vajdasági Írása*) Mađari nisu adekvatno reagovali na manjinski status, bili su fokusirani izričito na književni život Budimpešte, i ugledali su se na mađarske književnosti odcepljenih teritorija. Nisu se bavili ekonomskim pitanjima, ni problematikom života u manjini, što će uslediti tek u časopisu *Kalagya*. Viševjekovni saživot Mađara i Nemaca, „nemačka usmerenost“ Monarhije, nisu ostavili značajan trag na časopisu *Vajdasági Írás*, u njemu je predstavljen veoma mali broj nemačkih ličnosti, pesnika i pisaca; nisu dobili prostora ni klasici, ni savremena nemačka i austrijska književnost. Ni tokom debate o vojvođanskoj mađarskoj književnosti, koja je trajala godinama, nisu posvetili pažnju drugim nacionalnim književnostima.

Vojvođanskim Mađarima je bilo potrebno više od decenije da shvate da ne žive samo oni manjinskim životom i da se i u manjinskom položaju može živeti dostojno čoveka, čuvajući svoju kulturu, jezik i svoju književnost.

Među mađarskim književnicima se ističe apolitičan lik Kornela Sentelekija, koji je bio iznad raznih literarnih strujanja, pristrasnosti i antipatija. Cilj mu je bio da vojvođanska književnost postane samostalna i kontinuirana. „Bio je vođa šačice mađarskih pisaca; raspaljivao je i hranio plamen tamo, gde nije bilo ni šume, ni rudnika, eventualno samo suvog lišća.” (Németh, 1933/8) Senteleki je bio mađarskoj zajednici preko potreban, jer zbog nedostatka političkih vođa i sposobnih organizatora književnost je preuzela zadatak da pokaže da Mađari žele da žive i imaju socijalne i ekonomske težnje. Izdavanjem časopisa *Vajdasági Írás*, a kasnije *Kalangya* je ponuđena pomoć i mogućnost za publikovanje piscima koji su morali pronaći svoje specifične manjinske teme. Pored toga što je *Kalangya* pružala mogućnost objavljivanja, počela je da se bavi i osetljivim temama kao što su asimilacija, školstvo,

omladina, reforma visokog školstva, obuke učenika u privredi i zemljišna reforma, pokazavši da časopis nije forum samo za lepe duše.

Nakon što su Mađari uvideli da njihove susede Nemce u razvoju, materijalnom bogaćenju i očuvanju sopstvene kulture nisu omeli ni manjinski položaj, ni posledice izgubljenog rata, *Kalangya* je podsticala Mađare da slede primer Nemaca. U časopisu je bila prisutna široka lepeza recenzija i kritika dela na nemačkom jeziku, iz oblasti psihologije, sociologije, istorije, ekonomije, i ne retko književnost. *Kalangya* se, međutim, nije bavila samo nemačkim izdanjima iz Nemačke i Austrije, nego je mnogo puta pod lupu stavljala nemačku manjinu u Jugoslaviji. Pošto je za Mađare zavidan položaj Nemaca postao primerom koji treba slediti, časopis je objavljivao brojne tekstove domaćih nemačkih autora iz domena sociografije, tako je predstavljao i organizovanost ekonomskih udruživanja, međusobnu solidarnost Nemaca. Pažnju Mađara privlačila je poslovična organizovanost Nemaca na društvenom polju, kao što su osnivanja zadružnih centara, školskih zadužbina, kulturnih institucija, socijalne, sportske i humanitarne institucije, osnivanja biblioteka, zimskih kurseva, zdravstveno prosvetovanje i dr. Uzajamni odnosi dve manjine su prikazivani kao harmonični, Nemce su smatrali prevashodno kao saputnike sa kojima dele istu sudbinu ili kao primer, koji treba slediti. Od 1942. piše se suprotno, izveštava se o zahlađenju odnosa.

Opštepoznati mađarski autori, zahvaljujući svom nemačkom obrazovanju, prate preko nemačke štampe događaje u svetskoj privredi i politici, kao i tokove savremene nemačke književnosti u Nemačkoj i Austriji, tako i reagovanja na njih u Mađarskoj. Uprkos tome što su se Mađari u Vojvodini prema Nemcima koji su živeli na ovoj teritoriji okrenuli tek kada su dospeli u manjinski položaj, njihovo znanje nemačkog jezika i nemačko obrazovanje su neosporni.

Odnos Mađara prema Nemcima do izbijanja II svetskog rata je u odrazu *Kalangye* pozitivan. Tokom četrdesetih godina, međutim, sve više članaka govori o razočaranju Mađara zbog ponašanja Nemaca i njihovog odnosa prema drugim narodima. Prebacuju Nemcima da ih ne zanimaju zajednička prošlost, vekovi protekli u dobrosusedskim odnosima. Ističu da se Nemci ograđuju od zajedničkih istupanja u novoj državi, da su fokusirani isključivo na ekonomski razvoj i da počinju da se osećaju superiorno.

Odnos vojvođanskih Mađara prema vojvođanskim Nemcima možemo prikazati i pomoću romana savremenih mađarskih romansijera sa teritorije Vojvodine. pisci dođuše nisu ni istoričari ni sociolozi, ali oni ipak u svojim delima odražavaju emocije, razmišljanje, ponašanje onih koji žive u njihovom okruženju. Njihova senzibilna umetnička duša oseća atmosferu, političke i društvene promene svog doba, što zahvaljujući svom talentu umeju i da opišu. Ferenc Herceg i Karolj Molter, koji su bili dobrovoljno pomađarene Švabe, pišu pozitivno o Nemcima. Obojica jasno izjavljuju da je Nemce izneverila njihova postojbina, iz domovine su otišli tako da nisu imali nacionalnu svest, u Mađarskoj su naučili da budu građani, tu su stekli imovinu i tu su upoznali i nacionalnu svest. Romani ove dvojice pisaca se razlikuju od ostalih i po tome što u njima ne nalazimo duboku antipatiju među narodima, kao u romanima mađarskih pisaca, Giona i Čepea. Istovremeno se samo kod pomađarenih Ferenc Hercega i Moltera izražava mađarska nacionalna svest, bogatstvo i lepota mađarske istorije, pohvala mađarskih vrlina i kulture. U romanima Nandora Giona i Imrea Čepea nacionalnost pojedinih aktera nema naročiti značaj, ali istovremeno dok Gion ne sudi ni o jednoj naciji, Čepe jasno osuđuje Švabe. Gion i Čepe se više bave socijalnim prilikama, ogromnim razlikama između materijalne sigurnosti i životne nesigurnosti, kao i emocijama koje iz toga proizilaze. Oni zahvataju dublje u niže slojeve društva i plastično prikazuju tvrdo siromaštvo Mađara nasuprot blagostanju nemačkih posjednika. Ni jedan se ne bavi istorijskom i političkom pozadinom i razlozima tih razlika.

Jaz između Mađara i Nemaca na teritoriji Vojvodine postojala je od samog naseljavanja Vojvodine posle vladavine Turaka. Mađari su tek nakon 200 godina suživota uvideli, da uprkos sličnoj kulturnoj pozadini, i zajedničke religije vojvođanski Nemci ne gaje osećaj zajedništva. Mađari su u tridesetim godinama prošlog veka od Nemaca naučili živeti u manjini. Nemci međutim nisu hteli da se bave mađarskim pitanjima i nisu hteli biti mentori ovoj novo nastaloj manjini.

Moramo međutim priznati da ovakva slika dešavanja u međuratnom periodu, koja se može jasno isčitati iz periodika, nije tako jednostrana. Nisu se svi Nemci distanciralo jednosmisleno od Mađara.

Treba imati u vidu da se nemačka manjina upravo u međuratnom periodu cepa na dve strane – na stariju- (katoličku po veroispovesti) i na mlađu- (evangelističku)

generaciju. Stariju generaciju je mlađa nazivali „mađaronima”, jer se ona za vreme Austrougarske Monarhije pomađarila, zadržavši maternji jezik i nemačku nacionalnu svest, međutim politički i kulturološki se držala za Mađara, čak i nakon odcepljenja Vojvodine od Mađarske. Mlađa generacija (Erneuerer, „ernojerer” – obnovitelji), koja je svoje studije završila u Nemačkoj je imala jaku nacionalnu svest, bila je radikalna omladina, koja je s nestrpljenjem iščekivala širenje Nemačkog Rajha. Ova omladina (njihovo razmišljanje i pogled na svet i na ostale nacije) postaje sve jača i glasnija na teritoriji Vojvodine krajem tridesetih godina, ona je čak uspeła da preuzme vođstvo „Kulturbunda” 1939.

Imajući ova dešavanja u vidu, dobijamo objašnjenje za šaroliku sliku Nemaca kod mađarskih literata. Naime pisci Ferenc Herceg i Karolj Molter zastupaju i opisuju, u svojim autobiografskim delima, stariju generaciju Nemaca, koja je sto postotno stajala uz Mađare, delila njihove brige, plesala na mađarsku muziku, oblačila se kao mađarski plemići. Pošto su bili imućni, kupovali su sebi mađarske plemićke titule, svoju decu su slali u mađarske škole i na mađarske fakultete i sebe su držali za „hungarusa” – za Nemca po rodu ali za Mađara po nacionalnosti. Nandor Gion, Imre Čepe i delimično i Janoš Herceg već susreće i opisuje mlađu nemačku generaciju. Ovi pisci nemaju lepa iskustva sa Nemcima. Za njih su Nemci samo bogati seljaci-zemljoposednici, čije je jedino nastojanje da uvećaju svoje bogatstvo i to na uštrb mađarskih radnika, nadničara i sluga. Ima nekoliko nemačkih likova u romanima Giona, koji nisu bogati, ipak nemaju nikakvo saosećanje sa mađarskom sirotinjom, sličnoj sebi, već postaju veliki nacionalisti i iščekuju nemačku vojsku, koja će konačno uvesti reda u Vojvodini.

Pisci mađarskih literarnih časopisa su takođe bili očevidci preuzimanja dominancije „ernojejera” među vojvodanskim Nemcima. Iz tog razloga je razumljivo njihovo ogorčenje nakon neuspelog zbližavanja Mađara.

Hipoteza da su se ove dve nacije dobro slagale od vremena naseljavanja sve do kraja II svetskog rata podvrgnuta je istraživanju, koje je rezultiralo negativnim odgovorom. Nakon odcepljenja od matice, Mađari nisu našli oslonac ni referentnu tačku kod nemačke manjine, koju su smatrali u mnogome uzorom organizovanosti.

Nemci, kao Habzburški naseljenici, osećali su se kao dominantna nacija. Oni su gajili nadu, da će nakon nemačke okupacije u II svetskom ratu, ponovo postati deo vladajuće nacije. Iščekivanje nemačke vojske i nemačke dominancije se može jasno

isčitati iz svih romana, koje smo analizirali u radu. Mađarska okupacija je za Nemce-hungaruse bila idealna verzija istorijskih dešavanja. Starija generacija Nemaca je sa oduševljenjem pozdravjela mađarske trupe na tlu Vojvodine. Nakon 1944. godine u Vojvodini su međusobni animoziteti nestali usled zajedničke tragične sudbine, progona, deportovanja, slanja u logore. Tada nastali dobri odnosi traju i do današnjeg dana, kada Nacionalni saveti Mađara i Nemaca odlično srađuju i međusobno se pomažu.

U radu navedeni zaključci mogu biti dobra polazišna tačka za dalja istraživanja. Jedna od mogućih pravaca je teološki aspekt, tojest uticaj rimokatoličke i evangelističke crkve na Nemce. Drugi pravac bi mogao biti sociološko istraživanje, koliko se razlikuju doseljeni Nemci, nastanjeni u Vojvodini, od Nemca Transilvanije ili Mađarske. Treći pravac je književni pravac, imagološko istraživanje ostalih romana vojvođansko mađarskih pisaca, u kojima ima nemačkih likova, bez vremenskog ograničenja.

Bibliografija

Primerna literatura

Vajdasági Írás

1. Aszlányi Dezső (1928): Egy kapitalista próféta. *Vajdasági Írás* (35), 1928.10.28. 186-189.
2. Aszlányi Dezső (1928): Alfred Döblin. *Vajdasági Írás* (42), 1928.12.16. 413-416.
3. Draskóczy Ede (1928): Magyar mentalitások, magyar irodalmak. *Vajdasági Írás* (42), 1928.12.16. 417-420.
4. Fekete Lajos (1928): Molter Károly: Fajmérce. *Vajdasági Írás* (43), 1928.12.23. 430-433.
5. Fekete Lajos (1929): Szenteleky Kornél. *Vajdasági Írás* (10), 1929.augusztus. 104-109.
6. Friedmann Aurél (1928): Fascista és antifascista kiállítás. *Vajdasági Írás* (31), 1928.09.30. 56-58.
7. Friedmann Aurél (1928): A fascizmus - A fascista államelv. *Vajdasági Írás* (36), 1928.11.04. 198-202.
8. Goethe fordítás (1928): Faust II. része 5. felvonásából. *Vajdasági Írás* (32), 1928.10.07. 82-84.
9. Guttman Simon (1928): Max Nordau. *Vajdasági Írás* (36), 1928.11.4. 221-223.
10. Haraszti Sándor (1929): A gáncstalan kritika. *Vajdasági Írás* (5), 1929.03.17. 253-254.
11. Kemény István (1928): Budapesti Levél. *Vajdasági Írás* (35), 1928.10.28. 163-165.
12. Kemény István (1928): A Budapesti Magyar Hírlap A Kévérol. *Vajdasági Írás* (37), 1928.11.11. 255-256.
13. Leskovác, Mladen (1928): Levél. *Vajdasági Írás* (30), 1928.09.23. 9-13.
14. Leskovác, Mladen (1928): Beográdi levél. *Vajdasági Írás* (36), 1928.11.04. 195-197.
15. Leskovác, Mladen (1928): Beográdi levél. *Vajdasági Írás* (42), 1928.12.16. 385-388.
16. Müller Lipót (1928): A budapesti „Napkelet” a vajdasági magyar költőkről. *Vajdasági Írás* (34), 1928.10.21. 151-159.
17. Rainer Maria Rilke (1928): Őszi nap, Komoly Óra. *Vajdasági Írás* (42), 1928.12.16. 395-396.
18. Szabady Jenő (1928): Haldoklik az operett. *Vajdasági Írás* (38), 1928.11.18. 280-281.
19. Szenteleky Kornél (1928): Elöljáró szavak. *Vajdasági Írás* (30), 1928.09.23. 1-2.

20. Szenteleky Kornél (1928): Ugart kell törnünk. *Vajdasági Írás* (35), 1928.10.28. 161.
21. Szenteleky Kornél (1928): Új életformák felé. *Vajdasági Írás* (38), 1928.11.18. 257-259.
22. Szenteleky Kornél (1929): A kritika gáncsolhatósága. *Vajdasági Írás* (4), 1929.02.17. 172-173.

Kalangya

23. Ambrus Balázs (1934): Hans Fallada:Mi lesz veled emberke? *Kalangya*, III/3, 233-234.
24. Batta Péter (1994): Célkitűzések. *Híd*, 1994/július-augusztus, 438-443.
25. Berényi János (1932): Európa-kocsma ivójában. *Kalangya*, I/6, 401-403.
26. Békefi Ernő (1932): A „szenvedély” könyve (Gerhart Hauptmann: Buch der Leidenschaft). *Kalangya*, I/4, 276-280.
27. Bolgár László (1941): A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó. *Kalangya*, X/1-2, 31-37.
28. Dr. Brájjér Lajos (1994): Kultúrfeladataink. *Híd*, 1994/július-augusztus, 444-446.
29. Czakó Tibor (1933): Vicki Baum:Baleset. *Kalangya*, II,4, 288.
30. Csuka János (1934): A Letopis július-augusztusi kettős száma. *Kalangya*, III/9, 680-681.
31. Csuka János (1935): Bánát Bácska Baranya (Daka Popović könyve). *Kalangya, Kisebbségi Szemle*, IV/3, 210-220.
32. Csuka János (1937): Kisebbségi életszemlélet.(Disputa) *Kalangya*, VI/8, 264-273.
33. Csuka János (1938): A Dunabánság kisebbségi népiskolái. *Kalangya*, VII/1, 15-19.
34. Csuka János (1942): A bácskai németek. *Kalangya*, XI/4, 179-182.
35. Csuka Zoltán (1932): Popovics Jován:Red mora da bude. *Kalangya*, I/6, 407-408.
36. Csuka Zoltán (1933): F.C.Weisskopf:Zukunft im Rohbau. *Kalangya*, II/3, 214-215.
37. Csuka Zoltán (1933): A dubrovniki Pen.kongresszus jelentősége. *Kalangya*, II/6, 417-419.
38. Csuka Zoltán (1943): „Herczeg Ferenc” A nagy író nyolcvanadik születésnapja alkalmából szerkesztette Korniss Gyula. *Kalangya*, XII/10, 477-478.
39. Dr. Deák Imre (1943): Zombor város díszpolgára. *Kalangya*, XII/10, 433-438.
40. Ényi István (1932): Egy különös utazás története. *Kalangya*, I/5, 305-319.
41. Farkas Geiza (1933): Az értelem betörése. Graf Hermann Keyserling:Südamerikanische Meditationen. *Kalangya*, II/3, 215-216.
42. Farkas Geiza (1934): Ernst Toller:Egy ifjúság Némethonban (Eine Jugend in Deutschland). *Kalangya*, III/3, 237-239.
43. Farkas Geiza (1935): René Fülöp Miller:Vezérek, rajongók, lázadók. *Kalangya*, IV/4, 284-289.

44. Farkas Geiza (1935): Egyén, jellem és csoport. *Kalangya*, IV/6, 453-455.
45. F.C.Weisskopf (1933): Adijok elmeséli az életét. Ford. Csuka Zoltán. *Kalangya*, II/5, 163-175.
46. Gál László (1937): Subotica. *Kalangya*, VI/5-6, 217.
47. Goethe J.W. (1944): Tasso (részlet), Hódsághy Béla fordításában. *Kalangya*, XIII/7, 301-315.
48. Hamm Ferenc (1935): A jugoszláviai német kisebbség kulturális és gazdasági szervezetei (Átfogó kép a német kisebbségi mozgalomról). Ford. Csuka János. *Kalangya*, IV/2, 124-129.
49. Hamm Ferenc (1935): A jugoszláviai német kisebbség kulturális munkája, szövetkezeti mozgalma (Átfogó kép a német kisebbségi mozgalomról; Második, befejező rész). *Kalangya*, IV/5, 221-225.
50. Havas Emil (1933): A tiszta ész kritikája a dubrovniki kongresszuson. *Kalangya*, II/6, 426-428.
51. Havas Károly (1934): A jugoszláviai németiség kulturális keresése a Volkswart munkájában. *Kalangya*, III/9, 677-681.
52. Havas Károly (1940): A kenyér bibliája. *Kalangya*, IX/2-3, 109-110.
53. Herceg János (1932): Else Feldmann:Der Leib der Mutter. *Kalangya*, I/5, 344.
54. Herceg János (1933): Emil Ludwig:Mussolini vallomásai. *Kalangya*, II/2, 143-144.
55. Herceg János (1941): Múlt és jövő. *Kalangya*, X/4, 205-208.
56. Herceg János (1942): Fiatalok, szóljatok! *Kalangya*, XI/1-2, 19-21.
57. Herceg János (1942): Új magyar Faust. *Kalangya*, XI/4, 170-178.
58. Herceg János (1942): Német polgárság magyar földön. *Kalangya, Irodalmi Szemle*, XI/4, 183-185.
59. Herceg János (1942): Új köntösben – régi utakon. *Kalangya*, XI/11, 479.
60. Herceg János (1943): Számadás. *Kalangya*, XII/12, 563-565.
61. Hódsághy Béla (1944): Részlet Goethe Tassójából (második felvonás, harmadik jelenet). *Kalangya*, XIII/7, 310-314.
62. Joó Tibor (1935): A nemzedék fogalma. *Kalangya*, IV/5, 392-400.
63. Kass László (1940): Dr. Koszics Mirko: A Vajdaság ma és holnap. *Kalangya*, IX/4, 152-158.
64. Kázmér Ernő (1934): Walter Bauer. *Kalangya*, III/5, 393.
65. Kázmér Ernő (1934): Thomass Mann: József. *Kalangya*, III/11, 836-837.
66. Kázmér Ernő (1934): Irodalmi szemle. *Kalangya*, III/11, 839-841.
67. Kázmér Ernő (1934): Hans Georg Brenner:Fahrt über den See. *Kalangya*, III/12, 942.
68. Kázmér Ernő (1935): August Scholtis:Baba und ihre Kinder. *Kalangya*, IV/2, 141-142.
69. Kázmér Ernő (1935): Ludwig Goldscheider:Zeitlose Kunst. *Kalangya*, IV/2, 142-143.

70. Kázmér Ernő (1935): Az új német irodalom útja és Walter Bauer. *Kalangya*, IV/4, 278-283.
71. Kázmér Ernő (1936): Az irodalom halottai. *Kalangya*, V/6-7, 353-359.
72. Kázmér Ernő (1937): Irodalmi Szemle. *Kalangya*, VI/4, 186-192.
73. Kázmér Ernő (1938): Hermann Kesten:Ferdinánd és Izabella. *Kalangya*, VII/8-9, 430-432.
74. Kázmér Ernő (1938): Arnold Zweig:A Verduni iskola. *Kalangya*, VII/10, 479-480.
75. Kázmér Ernő (1939): Felix:Perri. *Kalangya*, VIII/1, 46-48.
76. Kázmér Ernő (1939): A lélekelemzés egyéni, társadalmi és irodalmi hatóerejéről – Sigmund Freud emlékének. *Kalangya*, VIII/10, 465-472.
77. Kelemen János (1994): Hozzászólás. . *Hid*, 1994/július-augusztus, 456-457.
78. Kende Ferenc (1937): Értékmérés és időrend kisebbségi életünkben. *Kalangya*, VI/4, 145-148.
79. Kende Ferenc (1994): Magyar szellem – kisebbségi szellem. *Hid*, 1994/július-augusztus, 421-432.
80. Kemény Gábor (1943): Színház. Gerhart Hauptmann és a magyarok. *Kalangya*, XII/2, 88-90.
81. Kisbéry János (1938): Thomas Mann novelláinak olvasása közben. *Kalangya*, VII/5, 226-230.
82. Dr.Kohlmann Dezső (1937): Hermann Hesse (Születésének 60 éves évfordulója alkalmából). *Kalangya*, VI/5-6, 246-250.
83. Dr.Kohlmann Dezső (1938): Az idei Goethe-nagydíj nyertese: Dr.Hans Carossa. *Kalangya*, VII/11, 518-520.
84. Kolozsy János (1994): Hova, merre? . *Hid*, 1994/július-augusztus, 461-464.
85. Kovács Ferenc (1936): Erik Kühnelt-Leddihn: Jezsuiták, nyárspolgárok, bolsevikok. *Kalangya*, V/4, 285-286.
86. Lévay Endre (1942): A németiség helyzete a Délvidéken. *Kalangya*, XI/4, 162-168.
87. Lévay Endre (1942): A németiség helyzete a Délvidéken II. *Kalangya*, XI/5, 194-201.
88. Lévay Endre (1942): A németiség helyzete a Délvidéken III. *Kalangya*, XI/11, 497-501.
89. Lúcia (1934): Az új Werfel-regény (Die vierzig Tage des Musa Dagh). *Kalangya*, III/4, 316-321.
90. Lúcia (1934): Az igazság malma (Ernst Lothar könyve). *Kalangya*, III/10, 762-764.
91. Lúcia (1935): Ernst Lothar: Eine Frau wie viele. *Kalangya*, IV/6, 450-451.
92. Lúcia (1935): Stephan Zweig: Stuart Mária. *Kalangya*, IV/7, 546-547.
93. Mérő János (1940): A német parasztság története. *Kalangya*, IX/10, 474-476.
94. Németh László (1932): Ferdinand Fried könyve – a kapitalizmus alkonya. *Kalangya*, I/7, 427-438.

95. Németh László (1933): Látogatás Szenteleky Kornélnál. *Kalangya*, II/8, 505-508.
96. Papharkay Dénes (1942): Hans Jurg: APATIN. *Kalangya, Irodalmi szemle*, XI/4, 188.
97. Polácsi János (1933): Volkswart. *Kalangya*, II/1, 70-72.
98. Polácsi János (1933): Dreissig neue Erzähler des neuen Deutschland. *Kalangya*, II/3, 211-212.
99. Prokopy Imre (1944): In memoriam Steuer György. *Kalangya*, XIII/1, 27-29.
100. Skeptikus (1932): Lotz Frigyes: A szekicsi telepecsaládok. *Kalangya*, I/4, 269-270.
101. Somorja Sándor (1938): A jugoszláviai magyar egyetemi hallgatók. *Kalangya*, VII/7, 322-327.
102. Stern Lázár (1934): Lili Körber: Ruth és a Harmadik Birodalom. *Kalangya*, III/10, 766.
103. Stern Lázár (1934): Stefan Zweig: Rotterdami Erasmus diadala. *Kalangya*, III/10, 767-768.
104. Stern Lázár (1936): Wolfgang Goetz: A német nép története. *Kalangya*, V/2, 137-129.
105. Szenteleky Kornél (1933): Új lehetőségek – új köteleességek. *Kalangya*, II/2, 116-118.
106. Szenteleky Kornél (1932): Köszöntjük az olvasót. *Kalangya*, I/1, 3-4.
107. Szenteleky Kornél (1932): A Kalangya szélesebb alapja. *Kalangya*, I/4, 263-264.
108. Szirmai Károly (1932): Ludvig. *Kalangya*, I/8, 529-540.
109. Szirmai Károly (1940): A jugoszláviai német népközösség kialakulása. *Kalangya*, IX/11, 514-519.
110. Tápai-Szabó László (1932): A szegedi négy nemzet. *Kalangya*, I/8, 561-566.
111. Tumbász Lukács (1942): Süddeutsche Rundschau. *Kalangya*, XI/6, 285-286.
112. Ujhelyi Miklós (1934): Max Brod: Reubeni herceg. *Kalangya*, III/9, 687-688.
113. Vámszer Géza (1943): Pukánszky Béla: Erdélyi szászok és magyarok. *Kalangya*, XII/7, 333-334.
114. Vidor Imre (1935): Thomas Mann új arca. *Kalangya*, IV/6, 440-446.
115. Vidor Imre (1935): Lion Feuchtwanger: Oppenheim testvérek. *Kalangya*, IV/6, 446-449.
116. Vidor Imre (1936): Alfred Neumann: Új cézár. *Kalangya*, V/4, 272-276.

Romani

117. Csépe Imre (1965): Fordul a szél. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.
118. Gion Nándor (1973): Virágos katona. Újvidék: Forum.
119. Gion Nándor (1976): Latroknak is játszott. Újvidék: Forum.
120. Herceg János (1938): Cél és vallomás. *Kalangya*, VII/X, 449-456.
121. Herceg János (1943): Herczeg Ferenc. *Kalangya*, XII/10, 438-439.
122. Herceg János (1950): Bors és fahéj. Noviszád: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat.

123. Herceg János (1950): Változó világban. Noviszád:Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat.
124. Herceg János (1979): Kék nyárfás. Újvidék:Forum Könyvkiadó.
125. Herceg János (1979): Visszanéző. Újvidék:Forum Könyvkiadó.
126. Herceg János (1983): Távlatok. Újvidék:Fórum Könyvkiadó.
127. Herceg János (1989): Módosulások. Újvidék:Forum Könyvkiadó.
128. Herceg János (1991): Nyíló idő. Újvidék:Forum Könyvkiadó.
129. Herceg János (1993): Régi dolgainkról. Újvidék:Forum Könyvkiadó.
130. Herceg János (2009): Tó mellett város. Újvidék:Forum Könyvkiadó.
131. Herczeg Ferenc emlékezései (1985): Varázshegy, A gótikus ház. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó.
132. Molter Károly (1937): Tibold Márton I.,II., Budapest:Révai.

Sekundarna literatura

1. Apró István (2013): A két Herc(z)eg. Magyar Szó, 2013.10.5-6. 15.
2. Bagi Ferenc (2002): A tanár-diák viszony Herczeg Ferenc Emlékezéseinek első kötetében, a Várhegyben. A magyar tanszék évkönyve, 35, 25-42.
3. Banjai, Janoš (2011): Mađarska književna i časopisna kultura u Vojvodini (od početaka do danas). <http://sveske.ba/en/broj/3233>, *Sarajevske Sveske*, 32/33, 13.01.2014.
4. Bárdi Nándor (2012): Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében (1935-1940). *Egyén és közösség*, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta, 195-252.
5. Beli-Göncz, Julijana – Kovač, Robert (2005): Deutschsprachige Zeitungen in der Vojvodina im Überblick..Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Jörg Riecke und Britt-Marie Schuster (Hg.). Berlin: Weidler Buchverlag. 415-423.
6. Beli-Gönc, Julijana (2013): Multikulturalität in der Vojvodina. Schwerpunkt: Donauschwaben. Harald Haslmayr, AndreiCorbea-Hoisie (Hg.): Pluralität als kulturelle Lebensform. Österreich und die Nationalkulturen Südosteuropas. Reihe:Transkulturelle Forschungen an den Österreich-Bibliotheken im Ausland, Band 8, 191-223.
7. Bence Erika (2008): A kastélyban, a Tukban és a Zöld utcában. A szociokulturális identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben. *Hungarológiai Közlemények*, 2, 56-65.
8. Bence Erika (2009): A német identitás jelensége Gion Nándor történelmi regényeiben.=Másra mutató műfajolvasás. A magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedeiben. Budapest:Napkút Kiadó, 72-82.
9. Berwanger, Nikolaus (1984): „Zum Hermannstädter Aufenthalt Adam Müller-Guttenbrunn und zum „Banater Kapitel” in Meschendorf „Karpthen”. Antal Mádl-Anton Schwob (Hrsg): *Vergleichende Literaturforschung*. Internationale Lenau-Gesellschaft 1964-1984. Wien:Bundesverlag, 446-455.

10. Bešlin, Branko (1995): Kulturno-prosvetni časopisi u Vojvodini između dva svetska rata. *Zbornik Matice Srpske za istoriju*, 1995/52, 155-167.
11. Bori Imre (1979): Književnost jugoslovenskih Mađara. II. izdanje. S mađarskog preveo Vladislav Rotbart. Novi Sad: Matica Srpska.
12. Bori Imre (1982): A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Újvidék, Forum.
13. Bori Imre (1983): Egy folyóirat élete és halála (Utószó). Ugart kell törnünk. Válogatás a Vajdasági Írásból. Újvidék: Fórum Könyvkiadó. 379-416.
14. Bori Imre (1993): A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Novi Sad: Forum.
15. Bori Imre (1994): Szenteleky Kornél. Újvidék Forum Könyvkiadó – Tankönyvkiadó.
16. Bori Imre (2000): Identitáskeresésben. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
17. Boros Pál (1972): A vajdasági sajtó története 1919-1944 között. Egyetemi doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
18. Botlik József, Csorba Béla, Dudás Károly (1994): Eltévedt Mezőgyekek, Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918-1993. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó.
19. Cindori Marija (2004): Specifični aspekti književnosti manjina u Podunavlju. Književnost na jezicima manjine u Podunavlju, *Zbornik Radova, Institut za Književnost i Umetnost Beograd*. 79-88.
20. Csáky Piroska (2005): Herczeg Ferenc a vajdasági köztudatban (sajtótörténeti adalékok 1918-1945). *Könyvek világában*, Újvidék: Fórum Könyvkiadó, 67-76.
21. Drozdik-Popović Teodóra (2010): Herczeg János és a szerb irodalmi kultúra. *Létünk*, 2010/1, 107-112.
22. Fekete J. József (2005): Regionalizmus és interkulturalitás. Herczeg János művészetszemléletének interkulturális vetületei (részlet). <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/05-01/fekete.pdf>
23. Tiszatáj, 13.01.2014.
24. Galambos Ferenc (szerk.) (1957): A Kalangya írói és írásai 1932-1944.
25. <http://mek.oszk.hu/12700/12710/12710.pdf>
26. Gerold László (1974): Szociográfia a Hídban. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, VI/21, 99-109.
27. Gerold László (2001): Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918-2000). Újvidék: Fórum Nyomda.
28. Harkai Vass Éva (2011): Határokon belül és kívül – Identifikációs törekvések és kultúraköziség Szenteleky Kornél irodalomszervezői gyakorlatában. *Hungarológiai közlemények*, 2011/3, 71-81.
29. Dr. Hegedűs Antal (1998): Bácskai sváb telepések reményei és csalódásai a 18. században. *Bácsország*, IV/ 5-6.

30. Hegedűs Katalin (2012): Aspekti nemačkog društva i kulture u mađarskom časopisu „KALANĎA” („Kalangya”) između dva svetska rata. *Évkönyv, Újvidéki Egyetem, MTTK*, VII/1, Szabadka, 2012, 43-50.
31. Hegedűs Katalin (2013): Magyarok és svábok egymás mellett élése a Vajdaságban a két világháború között, Dr.Szalma József: A magyar tudomány napja a Délvidéken. Újvidék: Vezal 021, 225-236.
32. Hegedűs-Kovačević Katalin (1978): Das Österreichbild dreier Zeitschriften aus der Batschka. „Letopis Matice Srpske” – „Kalangya” – „Deutsches Volksblatt”. *Österreich in Geschichte und Literatur*, 22/6, 350-355.
33. Herceg János (1974): A Kalangya indulása. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. VI/21.53-57.
34. Hilkené, Philipp (1932): Unsere Ziele [Céljaink]. *Volkswart*, I/1, 2-7.
35. Hilkené, Philipp (1932): Müller-Guttenbrunn „Meister Jakob und seine Kinder”. *Volkswart*, I/2, 1-8.
36. Horváth Futó Hargita (2012): Az elbeszél Szenttamás – a Gion-opus „fővárosa”. Tanulmányok, Újvidék:Bölcsész tudományi Kar, 40-52.
37. Hózsa Éva (2004): Idevonzott irodalom. Szabadka:Grafoprodukt.
38. Hózsa Éva (2009): A novell Vajdaságban. Újvidék:Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
39. Janjetović, Zoran (1999): O nacifikaciji vojvođanskih Švaba. *Tokovi Istorije*, 1-4. 240-260.
40. Kalapis Zoltán (2003): Életrajzi Kalauz II. H-Ő.Forum Könyvkiadó.
41. Kardos László (1938): Tibold Márton, Molter Károly regénye. Nyugat, 1938/4.
42. Kende Ferenc (2001): Sudbina mađarskog slova u Jugoslaviji između dva svetska rata I. *Hungarológiai közlemények*, 33/4, 125-137.
43. Kende Ferenc (2002): A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között:A jugoszláviai magyar irodalom születése (II.). *Hungarológiai közlemények*, 33/1, 105-125.
44. Kende Ferenc (2002): Sudbina mađarskog slova u Jugoslaviji između dva svetska rataStvaranje mađarske književnosti u Jugoslaviji (III.). *Hungarológiai közlemények*, 33/3, 137-157.
45. Kolozsi Tibor (1979): Szabadkai Sajtó (1919-1945). Újvidék:Forum Könyvkiadó.
46. Lódi Gabrielle (2011): Az ünnepkörök és a hozzájuk kapcsolódó népszokások szerepe, kulturális megnyilvánulása Gion Nándor Virágos Katona című regényében. Tanulmányok, Újvidék:Bölcsészettudományi Kar, 123-135.
47. Miskolczi Ambrus (2012): A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában. *Magyar Kisebbség*. 17/3-4, 163-204.
48. Müller-Guttenbrunn, Adam: Meister Jakob und seine Kinder. from the World Wide Web <http://www.gutenberg.spiegel.de/buch/meister-jakob-und-seine-kinder/1102/1>. (10.02.2013.)

49. Müller-Guttenbrunn, Adam (1927): „Der Roman meines Lebens”. Aus dem Nachlass zusammengestellt von Roderich Müller-Guttenbrunn. Leipzig-Stuttgart, 5-20.
50. Pécsi Györgyi (2007): Rekviem Bácskáért. Gion Nándor tetralógiája. *Forrás*.39.évf. 55-63.
51. Pfeiffer-Neugebauer, Márta (2010): A Dunamenti svábok kálváriája. *Aracs*, 2010/4 X évf. CIP - Katalogizacija u publikaciji Biblioteka Matice Srpske, Novi Sad, ISSN 1451-1762.
52. Pintér Lajos (2013): "Gyűjtsd a termést kalangyába": a Kalangya története, 1932-1944. Szabadka: Élet Jel.
53. Pukanszki Béla (2000): „Német polgárság magyar földön“. Budapest:Lucidus Kiadó.
54. Senz,Josef Volkmar (1969): „Das Schulwesen der Donauschwaben im Königreich Jugoslawien“. München:Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks.
55. Senz, Josef Volkmar (1993): Geschichte der Donauschwaben. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Wien-München:Amalthea.
56. Senz, Ingomar (1977): Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg.Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd.3. München:R.Oldenbourg Verlag.
57. Szarvas Melinda (2013): Valami, amit folytatni lehetett – „A jugoszláviai magyarság egyetlen irodalmi folyóirata”. Képirás, internetes folyóirat. URL: <http://kepiras.com/2013/03/szarvas-melinda-valami-amit-folytatni-lehetett-%E2%80%93-%E2%80%9Ea-jugoszlaviai-magyarsag-egyetlen-irodalmi-folyoirata%E2%80%9D/>. (17.09.2014)
58. Szállási Árpád: Szenteleky (Sztankovits) Kornél (1893-1933), a vajdasági orvosíró.
59. mek.oszk.hu/05400/05439/pdf/Szallasi_Szenteleky.pdf (15.08.2014.)
60. Szeli István (1988): Így hozta a történelem. Újvidék:Forum Könyvkiadó.
61. Szentkláray Jenő (2006): A délmagyarországi németek. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch14s21.html>. (13.01.2014.)
62. Szenteleky Kornél (1927): Levél D.J. barátomhoz a „vajdasági irodalomról.
63. http://adattar.vmmi.org/fejezetek/578/06_1927.pdf. (02.07.2014.)
64. Szenteleky Kornél (1930): A vajdasági irodalom. Nyugat. 1930/18. URL: a. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00498/15501.htm> (11.10.2014.)
65. Szenteleky Kornél irodalmi levelei (1943). Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta: Bisztrai Gyula és Csuka Zoltán. Zombor-Budapest: Szenteleky Társaság Zombor-Budapest.
66. Szenteleky Kornél (1963): Szétforgácsolódás felé? Ugartörés. Novi Sad: Forum.
67. Szerb Antal (1972): Magyar irodalomtörténet. Budapest:Magvető.
68. Szirmai Endre (1974): Újabb adalékok a Kalangya történetéhez. *Üzenet*, I/1, 20-23.

69. Szirmai Károly (1966): Emlékezés a Kalangyára. *Új Látóhatár*, XVIII/1, 70-83.
70. Thurzó Gábor (1943): A nyolcvanéves Herczeg Ferenc. *Vigilia*, IX/október, 363-366.
71. Toldi Éva (1993): Herczeg János. Újvidék: Fórum Könyvkiadó.
72. Tomán László (1974): Írói álnevek és névjelek a Kalangyában. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, VI/21, 67-70.
73. Utasi Csaba (1974): A Kalangya története. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, VI/21, 43-52.
74. Utasi Csaba (1983): A Kalangya költészete (III.) *Híd*, XLVII, 206-222.
75. Utasi Csaba (1984): Irodalmunk és a Kalangya. Újvidék: Forum.
76. Vajda János (2007): Az autonómia illúziója – A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972-1989). Újvidék: Verzal.
77. Vékás János (2009): Politikára politikával válaszolni. Legyen vajdasági irodalom. *Aracs*, IX/2, 61-71.
78. Virág Zoltán (2005): A köztes terek tanulságos emlékezete (Szenteleky Kornél pályájáról). *A szomszédság kapui*, Zenta: zEtna, 5-17.
79. Žiletić, Zoran (1994): Die Deutschen in der Vojvodina. Ihre Ansiedlung, ihre Herkunft und die bleibenden Werte ihrer Hinterlassenschaft. *Književne Novine*, 882 [I. deo], 883 [II. deo], 884 [III. deo]. Prevod na nemački Oskar Feldtänzer. Ansfelden.
<http://www.drustvosns.org/nemacka%20manjina/tekst/deutsche%20in%20der%20vojvodina.html> (26.01.2015.)

Biografija autora

Katalin Hegediš (Hegedűs Katalin) je rođena u Novom Sadu 20. maja 1978. godine. Osnovnu školu je završila u Novom Sadu, a gimnaziju u Subotici.

Studirala je na Katedri za germanistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Segedinu u Mađarskoj [Szegeci Tudomány Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Német tanszék]. Diplomirala 17. januara 2003. godine odbranivši rad pod naslovom *Hildegard von Bingen (1098-1179) Scivias – Wisse die Wege* [Hildegard fon Bingen (1098-1179) Scivias – Prepoznaj put]. Diplomom je nostrifikovala na Filološkom Fakultetu, na Katedri za Germanistiku, (uverenje izdato: 29.10.2003.) i stekla zvanje profesora nemačkog jezika i književnosti – VII.1 stepen stručne spreme. U periodu 2000-2005 studirala rimokatoličku teologiju na Teološkom fakultetu u Segedinu [Szegeci Hittudományi Főiskola] gde je diplomirala 22. juna 2005. sa radom *Hildegard von Bingen és életműve* [Životno delo Hildegarda fon Bingena].

Licencu za Ispitivača sa pravom izdavanja međunarodno priznate diplome nemačkog jezika stekla je u Beču 28. aprila 2007. godine (br. licence 1828).

Master studije završila je na Filološkom Fakultetu u Beogradu. Zvanje mastera – diplomirani filolog nemačkog jezika i književnosti stekla je 29. januara 2009. na Katedri za germanistiku Filozofskog Fakulteta Univerziteta u Beogradu odbranom master-rada *Historische Semantik* [Istorijska semantika]. Iste godine upisala je doktorske akademske studije na Filološkom Fakultetu u Beogradu, modul: Kultura, smer: Studije kulture.

Radi kao nastavnik veštine – nemački jezik, na Učiteljskom fakultetu na mađarskom nastvanom jeziku u Subotici Novosadskog univerziteta.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Каталин А. Хегедиш (Hegedűs)

број индекса _____ 08174Д _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Мађарско-немачке везе у војвођанској мађарској прози и периодици међуратног периода

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

 _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Каталин А. Хегедиш (Hegedűs)

Број индекса _____ 08174Д _____

Студијски програм __докторске академске студије, модул: култура_____

Наслов рада _____ Мађарско-немачке везе у војвођанској мађарској прози и
периодици међуратног периода

Ментор _____ др Марија Циндори-Шинковић _____

Потписана _____ Каталин А. Хегедиш (Hegedűs) _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Hegedűs Katalin

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Мађарско-немачке везе у војвођанској мађарској прози и периодици међуратног периода

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

Нередић Коклин

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.